

Національний військово-історичний музей України

Українська весна на Донбасі, 1918 рік



Київ – 2018

Українська весна на Донбасі, 1918 рік

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного військово-історичного музею України 12 квітня 2018 року, протокол №2.

Над книгою працювали:

Ярослав Тинченко, кандидат історичних наук, заступник директора Національного військово-історичного музею України

Оксана Корнієнко, начальник наукового відділу інформаційно-музейної діяльності Національного військово-історичного музею України

Ірина Мороз, учений секретар Національного військово-історичного музею України

Набір звіту Генерального штабу:

Наталя Федченко

Пошук та набір спогадів В. Сікевича:
Віктор Рог, головний редактор газети «Шлях Перемоги»

Українська весна на Донбасі, 1918 рік / Упор.
Тинченко Я.Ю. – К.: ЛАТ & К, 2018. – 98 с.

Весна 1918 року була яскравою подією в історії України. Добровольці, які об'єдналися навколо Центральної Ради, згуртувалися у кілька потужних військових з'єднань, і швидко звільняли батьківщину від більшовицьких загонів. До цього процесу на боці України долучилися Німеччина та Австро-Угорщина. Представникам цих країн було мало того, що 9-го лютого 1918 року вони уклали з Центральною Радою Берестейський мир. Україні було нав'язано «союзні війська» – понад 300-тисячну німецьку та австро-угорську армію. Вона незабаром скористалась плодами перемог українських військ, скинувши Центральну Раду та привівши на її місце гетьмана П. Скоропадського, якого обмежили у своїх можливостях.

Про події весни 1918 року написано порівняно небагато. Однак, збереглися унікальні автентичні тексти того часу, в яких докладно описано хід звільнення України.

Передусім, це офіційні звіти старшини Генерального штабу Армії УНР, який підписався лише ініціалами «В.А.»:

а) Позбавлення від більшовиків на Правобережній Україні,

б) Операції на Лівобережній Україні.

Ці звіти були надруковані у «Військово-науковому вістнику Генерального Штабу» у 1918 році – офіційному виданні військового відомства УНР. Пізніше ці тексти були запозичені іншим автором – Б.Монкевичем, та використані у праці «Похід Болбочана на Крим».

Друге джерело – спогади генерала Армії УНР Володимира Сікевича, який навесні 1918 року був командиром 3-го Гайдамацького полку та начальником Слов'янської групи українських військ. Корінний киянин, полковник російської армії, В.Сікевич помер у 1952 році у м. Торонто (Канада). У 1940-і рр. маленьким накладом була опублікована низка невеличких книжок В.Сікевича, в яких вміщено оповідання з різних часів його життя. З цих книжок ми взяли лише ті спогади, які стосуються визволення Лівобережної України від більшовиків. Обидва джерела написані оригінальною українською мовою, яка вживалась у 1918 році. Зокрема, В.Сікевич скрізь використовує слово «жид» (або «пан жид») – загальноживаний синонім слова «єврей», який не мав у той час образливого сенсу.

У джерелах є деякі історичні неточності, щодо яких зроблено пояснення у коментарях.

Відкриває збірник стаття про Окрему Запорізьку дивізію, написана на підставі архівних та інших джерел.

Як була створена Окрема Запорізька дивізія

У ніч з 8 на 9 лютого 1918 р. рештки українських військ після завзятих 10-денних вуличних боїв під тиском радянських армій В. Антонова-Овсієнка та М. Муравйова змушені були відступити зі своєї столиці на захід – у бік Житомира. Один з очевидців цього відступу згадував:

«Київ горів. Чути було стріли ворожих гармат і кулеметів. Чути було, як ворог посувався по місту, займаючи залишені нами позиції. А тим часом по Святошинській шосі тихо посувалися відступаючі рештки частин київської залоги. Де-не-де чувся плач людей, що прощалися зі своїми родинами. Червона луна пожежі надавала постатям якогось мітичного вигляду. Попереду їхав обоз з раненими і хорими. Уряд проїхав на авто. За Урядом їхали інституції, а за ними без обозу, без харчів, без запасу набоїв йшли в невідому будучність непоборні. Одні в широких штанах з «оселедцями» на голові, другі з довгими кольоровими шликами на шапках, з кривими шаблями й пістолями за очкуром. Йшли в шинелях без наплечників, з рушницями без багнетів. Сердюки, богданівці йшли в чорних баранкових шапках з кулеметними стрічками через плече. Гайдамаки в червоних кошушках з довгими червоними шликами».

У селі Ігнатівка під керівництвом виконувача обов'язків військового міністра Олександра Жуківського відбулося переформування всіх наявних військ в **Окремий Запорізький загін** т. зв. Осібної армії. За проектом О. Жуківського, Осібна армія мала складатися лише з військ, які провадили операції проти більшовиків. Але фактично до її складу увійшло лише формування Запорожців, а відтак термін «Осібна армія» невдовзі був забутий. Начальником Окремого Запорізького загону було призначено генерала Костянтина Прісовського, який під час київських вуличних боїв сформував та очолив досить чисельний Волонтерський (Офіцерський) загін. Начальником штабу загону став підполковник Костянтин Болецький.

Новосформований Окремий Запорізький загін складався з 1-го, 2-го, 3-го Запорізьких куренів, Гайдамацького коша Слобідської України, 1-го Запорізького та 2-го Гайдамацького гарматних дивізіонів.

Командиром **1-го Запорізького куреня** спочатку був призначений Василь Пелешук (колишній командир полку ім. П. Дорошенка), а потім – Олександр Загородський (колишній командир Київського вартового полку). До складу цього куреня увійшли: 120 вояків полку ім. Б. Хмельницького, 80 вояків полку ім. П. Дорошенка, 67 вояків 1-го Українського панцирного дивізіону, 30 вояків Київського вартового полку, 8 вояків полку ім. І. Богуна, поодинокі козаки вільного козацтва та інших українських частин. Крім того, до складу куреня було тимчасово додано Окрему Залізничну сотню вільного козацтва.

Основу **2-го Запорізького куреня** склав Волонтерський (Офіцерський) загін, об'єднаний під час київських вуличних боїв із офіцерів та добровольців міста генералом Костянтином Прісовським. Цей загін мав у своєму складі близько 300 вояків. Крім того, до куреня було влито добровольців із полків ім. С. Наливайка (21 вояк), ім. УНР (Республіканського), П. Полуботка (5 вояків), І. Сагайдачного

(6 вояків) тощо. Також до складу куреня було тимчасово додано 1-у Українську військову школу ім. Б. Хмельницького (понад 100 вояків) і Студентський курінь. Командиром куреня було призначено Петра Болбочана (колишнього командира полку ім. УНР).

3-й Запорізький курінь на чолі з командиром полку ім. К. Гордієнка Всеволодом Петрівим був на початку свого існування досить малочисельним — всього 8 старшин та 70 козаків при 3 кулеметах. Всі — на конях, відібраних у вояків демобілізованих у с. Ігнатівка частин. З інших частин до 3-го куреня вступило лише 3 вояків із розформованого полку ім. М. Грушевського та 1 старшина й 2 козаків — з 1-го кінного полку «Вільної України».

Гайдамацький кіш Слобідської України, який очолював Симон Петлюра, був досить чисельним. Він складався з куреня червоних гайдамаків, до якого влилася велика кількість вільних козаків з Києва та Катеринослава, Отаманської кінної сотні, куреня Чорних гайдамаків (з юнаків 2-ї Української військової школи). Разом з куренем січових стрільців, сформованим з галичан — колишніх вояків австро-угорської армії, який становив охорону Центральної Ради, Офіцерським загоном російської орієнтації та іншими дрібними добровольчими частинами, що скупчилися навколо української влади після її відступу з Києва, чисельність військ сягала 3 тисяч багнетів та шабель.

Після реорганізації у с. Ігнатівка Окремий Запорізький загін вирушив до Житомира, а звідти — на ст. Коростень. У Коростені, на ст. Сарни та на ст. Ушомир частини загону роззброювали збільшовичені війська російської армії, які відступали



Засновники Гайдамацького коша Слобідської України (згодом — 3-го Гайдамацького полку), посередині в першому ряду Симон Петлюра



Костянтин Присовський – організатор та командир Окремого Запорізького загону у лютому-березні 1918 р.



Олександр Загородський – командир 1-го Запорізького куреня (згодом – 1-го Запорізького полку ім. П.Дорошенка)



Петро Болбочан – командир 2-го Запорізького куреня (згодом – полку)

з Південно-Західного фронту. 24 лютого 1918 р. після короткого бою Окрема Запорізька група заволоділа Житомиром. Тут, за наполяганням командира 2-го Запорізького куреня П. Болбочана, було проведено мобілізацію місцевих офіцерів, частина з яких незабаром поповнила лави запорожців.

25 лютого 1-й, 2-й та 3-й Запорізькі курені взяли участь у бою з радянськими військами під м. Бердичевом. У цій сутичці, прикриваючи відступ 2-го куреня, який мав значні втрати, на полі бою повністю загинула Запорізька батарея на чолі з сотником Савицьким.

Проте надвечір українським військам таки вдалося звільнити місто.

У Бердичеві Окремий Запорізький загін зіткнувся з першими німецькими частинами, що переслідували збільшовичені війська старої російської армії. Разом з ними 1 березня 1918 р. о 10-й годині ранку Запорізькі курені та Гайдамацький кіш Слобідської України повернулися до Києва.

У столиці України начальник загону генерал Присовський був призначений губернським військовим комендантом Київщини. Замість нього начальником бригади 3 березня 1918 р. став полковник Олександр Натієв, начальником штабу – штабс-капітан Павло Вержбицький. У Києві загін був значно поповнений старшинами та козаками українських частин, що не змогли відступити до с. Ігнатівка та переховувались у місті, а також чисельними добровольцями.

Завдяки цьому вже 12 березня 1918 р. загін був переформований в **Окрему Запорізьку дивізію** у складі 4 піших, кінно-козачого, 2 легких гарматних (по 4 батареї) та важкого гарматного дивізіонів (з 2 батареї), інженерного полку, 2 панцирних дивізіонів, авіаційного дивізіону. Частини створювались таким чином:

а) 1-й та 2-й Запорізькі піші полки з піхоти Запорізького загону, 3-й Гайдамацький полк – з Коша Слобідської України (1-й курінь), а також вільного козацтва Київщини і Катеринославщини (2-й курінь). Курінь січових стрільців розгортався у 4-й полк січових стрільців.

б) Кінно-козачий полк формувався з загонів Петріва (3-й Запорізький курінь), Пелещука та ін.;

в) 1-й гарматний Запорізький полк складався з 3-х гарматних батарей Запорізького загону;

г) 2-й гарматний Запорізький полк – з батареї січових стрільців та інших гармат;

д) Запорізький важкий гарматний дивізіон – з усіх наявних у загоні важких гармат;

є) Запорізький інженерний полк – з Інженерного куреня загону на чолі з полковником О. Кузьмою та залізничного куреня;

ж) 1-й та 2-й Запорізькі панцирні дивізіони – з панцирників Запорізьких куренів та Гайдамацького коша Слобідської України.

з) Запорізький авіазагін – з усіх наявних літаків.

Командирами були затверджені: Запорізької дивізії – Натієв, 1-го Запорізького полку – Загородський, 2-го Запорізького полку – Болбочан, 3-го Гайдамацького полку – Удовиченко, 4-го полку січових стрільців – Коновалець, Кінно-козачого полку – Петрів, інженерного полку – Козьма, 1-го панцирного дивізіону – Мержинський та 2-го панцирного дивізіону – Бодлев.

Усі піші полки мали складатися з 2 куренів по 4 сотні у кожному, у сотні – 3 старишни, 120 козаків та 2 кулемети. Крім того, при кожному полкові мала бути створена кулеметна команда з 8 кулеметів та команда розвідки.

Забігаючи наперед, слід сказати, що наказ про формування Окремої Запорізької дивізії був виконаний не повністю. Так, полк січових стрільців, який, за наказом, отримав № 4, до складу дивізії так і не ввійшов, а згідно з розпорядженням військового міністра О. Жуківського 26 березня 1918 р. був перейменований на 1-й полк січових стрільців і залишився у Києві для охорони Центральної Ради та найбільш важливі державні установи.

Формування технічних частин дивізії, насамперед панцирних та авіаційних, вимагало більше часу, а створення 2-го Запорізького гарматного полку навіть не розпочалося. Тому, згідно з даними військового міністерства Центральної Ради, станом на 8 квітня 1918 р. до складу дивізії (у документі вона іменувалась Запорізькою групою) входили лише 1-й та 2-й Запорізькі піші полки, курінь Слобідської України, 1-й Запорізький легкий гарматний полк, Кінно-козачий полк В. Петріва та Інженерний курінь О. Козьми (сформований з інженерної, телеграфної та залізничної сотень).

У Києві до складу 1-го Запорізького полку ввійшли Богданівський та Дорошенківський курені, а також – чисельні добровольці з числа київської інтелігенції. 2-й Запорізький полк у цей час складався з Республіканського, Волонтерського куренів, Наливайківських та Богунських сотень. Крім того, у полку залишилася велика кількість випускників та юнаків 1-ї Української військової школи ім. Б. Хмельницького, які влилися переважно до Республіканського куреня. Окрема залізнична сотня та рештки Студентського куреня з цих полків були вилучені.

1-й Запорізький легкий гарматний полк на чолі з полковником Парфеновим складався з 3 легких та 1 кінно-гірської батареї – 12 легких та 4 гірських гарма-

ти. Замість Запорізького важкого гарматного дивізіону було сформовано лише батарею сотника Ярцева – з 2 важких гармат. Сформувати 2-й Запорізький легкий гарматний полк не вдалося, оскільки батарея січових стрільців залишилася у складі 1-го пішого полку січових стрільців.

Ймовірно, трохи згодом Олександр Жуківський планував розгорнути 1-й та 2-й Запорізькі полки у більшій військовій одиниці – з тими назвами, які вони носили у 1917 р. Це підтверджується тим фактом, що 11 квітня 1918 р. Жуківський висловив подяку командирам та воякам кадрів полків імені Дорошенка, Хмельницького, Наливайка та Республіканському, які входять до складу Окремої Запорізької бригади, «за надзвичайне виконання обов'язку».

Першими було остаточно сформовано 1-й Запорізький, Кінно-козачий полковника В. Петріва та 1-й Запорізький легкий гарматний полки, які вже 6 березня 1918 р. відбули на фронт – переслідувати більшовиків. Вояки полків брали активну участь у боях з більшовиками під Яготиним, ст. Гребінка (8 березня), Лубнами (17 березня), ст. Ромодан (22 березня), ст. Абазівка (26 березня) та Полтавою (27 березня).

14 березня 1918 р. з Києва відбули на фронт 2-й Запорізький полк та Інженерний курінь. Вони також взяли участь у боях під Лубнами, Ромоданом, Абазівкою та Полтавою. Під час боїв за Лубни та Ромодан чисельність частин Окремої Запорізької дивізії вже сягала 2 тисяч багнетів, 450 шабель, 2 панцирних потягів, 4 панцирок, 12 легких, 4 гірських та 2 важких гармат.

У Полтаві до складу Окремої Запорізької дивізії вступила велика кількість добровольців, переважно – офіцери, гімназисти, семінаристи, кадети Полтавського кадетського корпусу, юнкери Віленського військового училища, що у 1917 р. розташовувалося у місті, тощо. За рахунок добровольців – полтавчан, лубенців та уродженців інших містечок Полтавської губернії, у складі дивізії вдалося створити ще один полк – 4-й Запорізький ім. Б. Хмельницького (також деякий час називався 3-м Запорізьким ім. Б. Хмельницького) – 3-х курінного складу, з кулеметною та кінною сотнями. 1-й полк, в якому залишилися тільки дорошенківці, було перейменовано на 1-й Запорізький полк ім. П. Дорошенка. 4 квітня з Києва до Полтави також прибув 3-й Гайдамацький полк та Гайдамацька батарея.

Після реорганізації у Полтаві Окрема Запорізька дивізія вирушила на Люботин, який і зайняла увечері 4 квітня. Тут дивізія розділилася на дві групи: **Костянтиноградську**, яку очолив командир 3-го Гайдамацького полку Володимир Сікевич, та **Харківську** – на чолі з командиром 2-го Запорізького полку Петром Болбочаном.

До складу першої групи увійшли: 1-й та 4-й Запорізькі піші, 3-й Гайдамацький, Кінно-гайдамацький В. Петріва, 1-й Запорізький легкий гарматний полки та Інженерний курінь. Група брала участь у звільненні від більшовиків Костянтинограда (тут вона була перейменована на **Донецьку, або Слов'янську**) ст. Барвенкове (14 квітня), Слов'янська (17 квітня), Горлівки (25 квітня), ст. Дебальцево (28 квітня), ст. Колпаково (30 квітня).

Харківська група початково складалася лише з 2-го Запорізького полку, автопанцирного дивізіону, Запорізької важкої батареї та 2 панцирних потягів. 6 квіт-

ня вона зайняла Харків, де значно поповнилася добровольцями. Згодом група отримала наказ повернути з Харкова на Крим та була перейменована на **Кримську**. До її складу з Донецької групи було додатково передано Кінно-гайдамацький полк, Інженерний курінь та кінно-гірську гарматну батарею. Увечері 11 квітня українські частини вирушили з Харкова, 16 квітня вони вже зайняли Олександрівськ, 20-го – Чонгарський міст, 22-го – Джанкой, 24-го – Симферополь та Бахчисарай.

Услід Кримській групі рухалися німецькі війська, які під Бахчисараєм поставили командуванню групи категоричну вимогу негайно залишити півострів – на тій підставі, що він не належить до складу території УНР. У ніч з 27-го на 28 квітня Кримська група змушена була виїхати до Мелітополя, а звідти, за кілька днів, – до Олександрівська. Тут запорожців застав державний переворот, розпуск Центральної Ради та проголошення гетьманом П. П. Скоропадського.

Начальник дивізії Олександр Натієв сподівався, що прихід до влади в Україні гетьмана П. П. Скоропадського виявиться корисним для запорожців. Сам він мріяв про розгортання Донецької та Харківської груп у дивізії та вже бачив себе начальником Запорізького корпусу. У зв'язку з цим у документах та спогадах, які стосувалися квітня-травня 1918 р., можна часто зустріти згадки не про дивізію, а про Окремий Запорізький корпус. Не зважаючи на те, що цю назву у своїх спогадах вживали навіть вищі командири запорізьких частин, юридично такого військового з'єднання не існувало, лише – Окрема Запорізька дивізія.



Повернення українських військ до Києва, 1-2 березня 1918 року

Склад і чисельність Окремої Запорізької дивізії, відповідно до архівних джерел, станом на 26.05.1918 були такими:

- 1-й Запорізький полк – 800 вояків,
- 2-й Запорізький полк – 1500 вояків,
- 3-й Запорізький полк – 1200 вояків,
- 4-й Гайдамацький полк – 800 вояків,
- 1-й кінно-козацький полк – 800 вояків,
- 1-й інженерний курінь – 900 вояків,
- Гарматний полк – 2 батареї по 4 гармати та 2 батареї по 6 гармат,
- Кінно-гірська батарея – 6 гармат,
- Важка батарея – 4 гармати,
- Панцирний дивізіон – 3 батареї,
- Авіаційний загін.

Гетьман П. П. Скоропадський тривалий час вагався щодо того, чи зберегти цю дивізію, чи віддати наказ про її розформування. Адже, дивізія була сформована стараннями Центральної Ради, серед її складу було багато переконаних соціалістів, які, очевидно, негативно прийняли Гетьманський переворот.

Про ці сумніви гетьмана стало відомо у штабі Окремої Запорізької дивізії. Щоб розвіяти сумніви П. П. Скоропадського, до Києва виїхав начальник дивізії О. Натієв. Він зустрівся з товаришем військового міністра генералом О. Лігнау, від якого дізнався про недовіру, яка існує щодо дивізії в оточенні П. П. Скоропадського, а також про бажання гетьмана сформувати власну гвардію – Сердюцьку дивізію. 2 травня 1918 р. Олександр Натієв подав доповідь на ім'я військового міністра, в якій запропонував переформувати Запорізькі полки у Сердюцькі. Між іншим, у доповіді генерал Натієв коротко оповів про бойовий шлях вояків корпусу. Він повідомив, що з 2 тисяч солдатів, які були в Окремому Запорізькому загоні на початку його існування, 100 загинули та ще 400 були поранені у боях з більшовиками – на кривавих шляхах від Києва до Симферополя. Фаховий рівень вищих командирів запорожців начальник дивізії оцінював таким чином:

«1-й п<еший> Запорожский полк имени Дорошенко, полк. командир полковник Загородский – работал весь период борьбы с большевиками, но быть настоящим к-ром полка, а тем более Сердюцкого – не может. Может исполнять обязанности батальонного командира.

2-й п<еший> Запорожский полк командир атаман Балбачан – Отличный командир. Может занять должность к-ра Сердюцкой бригады.

3-й п<еший> Запорожский полк имени Богдана Хмельницкого, командир полковник Шаповал – своим умом, энергией, знанием боевого дела, выдающейся храбростью и тактом вполне заслуживает должности к-ра Сердюцкого полка. Гайдамацкий пеший полк командир полковник Сикевич – старый, отважный и храбрый полковник, блестяще проводивший операции в качестве начальника Славянской группы. Может быть командиром бригады.

1-й Запорожский конный полк, командир полковник генер. шт. Петров – также пригodoен штабной работе и может быть начальником штаба Сердюцкой дивизии.

1-й легкий Запорожский артилл. полк, командир полковник Парфентьев – блестящий артиллерист, будет вполне на месте в качестве к-ра Сердюцкого полка.

1-й тяжелый Запорожский артилл. дивизион (пока одна батарея и к-ра дивизиона нет).

1-й Запорожский инженерный полк к-р полковник Кузьма – отличный к-р, аттестован на должность командира бригады инженерных войск.

1-й Запорожский панцирный дивизион к-р полковник Мержинский – может быть к-ром дивизиона, но не Сердюцкого.

2-й Запорожский панцирный дивизион, к-р полковник Бадлев (правильное прізвище – Болдирев) – отличный отважный и храбрый офицер, заслуживающий выдвижения.

1-й Запорожский авиаотряд – к-р полковник Егоров – вполне был бы на месте в качестве командира Сердюцкого авиаотряда.

Состав штаба корпуса, инспектора артиллерии и интенданта аттестован в представленном мною товарищу В. Министра Отаману Лигнау списке».

У червні 1918 р. у Генеральному штабі Української Держави були плани про переведення Окремої Запорізької дивізії через Керч на Кубань – для допомоги Кубанському уряду. Але, у зв'язку зі зміною міжнародної ситуації, цим планам не судилося збутись, і всі частини Окремої Запорізької дивізії були переведені на охорону Нейтральної зони – 10-кілометрової смуги між Радянською Росією та Україною. 1-й Запорізький полк чатував на державному кордоні між землями Війська Донського та м. Білолуцьком, 3-й Гайдамацький курінь – між містечками Білолуцьк та Ровеньки, 4-й Запорізький полк – від м. Ровеньки та с. Білий Колодязь. Кожний з полків займав ділянку кордону, що приблизно дорівнювала 80 верстам. 2-й Запорізький полк спочатку розміщувався в районі м. Слов'янська, а на початку серпня його було вислано на Чернігівщину, де полк зайняв відтинки між річкою Десною (трохи північніше м. Новгород-Сіверський) та м. Стародуб. Цей відтинки кордону простягався на 60 верств.

Восени 1918 року країни Четверного союзу змушені були визнати поразку у Першій світовій війні. Слідом за цим захиталась влада під гетьманом П.Скоропадським, якого підтримували Німеччина та Австро-Угорщина. Незабаром проти П.Скоропадського було піднято збройне повстання. Чергова сторінка історії була перегорнута...

(З книжки: Ярослав Тинченко, Українські Збройні Сили: березень 1917 – листопад 1918р. (організація, чисельність, бойові дії). Київ, 2012)



Кокарда, запроваджена у військах Центральної Ради наприкінці 1917 р.

Позбавлення від більшовиків на Правобережній Україні

Увечері 16 січня 1918 року населення міста Києва було стурбоване страшенною стріляниною, яка почалася несподівано в районі Печерська. Потім виявилось, частини, розташовані біля арсеналу, вкупі з робітниками, захопившись більшовицькими тенденціями, підняли прапор повстання проти Центральної Ради. Рух сей, очевидно, давно підготовлювався, але мав переведення до життя, лише тоді, коли зі сходу підходило до Києва більшовицьке військо.

Як відомо, в Харкові, одночасно з Київською Центральною Радою, існувала своя рада, яка теж мала назву української; не досягнення згоди між сією останньою з Київською Радою й довело до ворожих подій. Харківська рада, видимо більшовицька, зворушила багато українських частин до одвертого повстання проти центрального уряду. Харківська рада, між иншим, мотивувала се повстання тим, що Центральна Рада одмовилась визнати совіцьку владу, а також, заборонила совіцький з'їзд у Києві й не захотіла пропускати більшовицьких ешелонів через територію України для боротьби з Доном.

Озброєні сили більшовиків, заволодівши всім східним шматком України майже до Києва, йшли до столиці Української Республіки двома арміями: 1-ша армія під начальством Єгор'єва йшла по залізниці Харків-Полтава-Київ, а 2-га – під начальством Ремньова йшла в напрямку Крськ-Бахмач-Київ. Загальне керівництво більшовицькими операціями було доручене Муравйову.

Сили Центральної Ради складалися головним чином із двох одрядів: одряду Тимченка, який ішов проти Ремньова й одряду Запорізького коша, котрий оперував у полтавському напрямку, яким потім командував отаман Петлюра. На гарячий поклик захистити молоду Україну відкликнулись також багато офіцерів, що пробували в Києві й значна частина вільного козацтва. Військовими операціями в самому Києві орудував отаман Ковенко. Що торкається одряду Тимченка, то сей одряд поліг майже ввесь смертю хоробрих при зустрічі з армією Ремньова, яка значно переважала своєю кількістю, біля м. Бахмача та під ст. Крути. Другий же одряд було покликано до Києва для придушення повстання, яке там вибухло. Повстання се було зроблене Євгенієм Бош, яка була до сього часу оманливим «командіром 2-го гвардійського корпусу», по згоді з більшовицькими одрядами, які підступали до Києва. Не дивлячись на швидку організацію оборони отаманом Ковенком і приведення міста до осадного стану, Центральній Раді, яка не мала достаточних сил (навіть при допомозі вільного козацтва) довелося викликати Запорізький кіш отамана Петлюри до Києва для його захисту. Хоча завдяки йому повстання власне в м. Києві й було задушене 22 січня енергійними діями під керівництвом самого отамана Петлюри, але через те, що Запорізький кіш був знятий з свого міста, де він захищав підступи до Києва, більшовики мали змогу наблизитись до самої столиці України й, користуючись тим, що у них були далекобійні гармати, підвезли їх до Дарниці й Батисвої Гори й почали немилосердно обстрілювати беззахистний Київ, направляючи обстріл на кращі квартали міста. В результаті

восьмиденного бомбардування не була помилована навіть Києво-Печерська лавра, цілком розбито й спалено спеціальними запалюючими снарядами будинок професора Грушевського, дуже багато попсовано гарних особняків у Липках і майже напівзруйновано район Печерська.

Не маючи бажання, щоб населення м. Києва погибало від більшовицьких знарядів і не маючи в себе відповідних далекобійних гармат, якими можна було б подавити ворожий вогонь, Центральна Рада вирішила залишити Київ і продовжувати свою працю в Житомирі. 26 січня ранком Центральна Рада залишила Київ і в сей же день більшовики, ще раніш заволодівши переправами через Дніпро й передмістям Деміївкою, ввійшли спочатку на Печерськ, а потім розійшлися й по всьому місту. Сей і послідуючі дні надовго лишаються в пам'яті звірчаними подіями вступивших до Києва жорстоких банд. Убивство Київського митрополита Володимира, розстріл кількох тисяч офіцерів та генералів, випущення уgelовних арештантів із тюрем, грабувавших місто на протязі всього більшовицького пробування в Києві, свавільне реквезування чужого майна, й усі ображення, яке доводилося слухати населенню, не дивлячись ні на рід, а ні на літа, належать до жажів, які ніколи не забуваються.

Прослідкуймо тепера за рухом більшовицького руха з заходу. Бувша VII дієва армія, виключно більшовицька, що наступала з фронту в купі з 2-м гвардійським корпусом, забравши Проскурів, Жмеринку й Козятин і довідавшись потім про те, що Київ забрано більшовиками, повернула до Бердичова, який і був забраний нею 1 лютого. Намір її був іти до Житомиру, щоб схопити Центральну Раду, але Рада виїхала по шляху до Новоград-Волинського й, збивши тим із пантелику більшовицьких керівників – що й обмовились іти до Житомиру – благополучно вернулась потім туди.

З вищенаведеного видно, в якому тяжкому становищі пробувала Україна, з Центральною Радою на чолі, в початку лютого. Уся територія України на схід од Києва, сама столиці і усі навкруги її з заходу місцевості були в руках більшовиків, які панували також і на низинах Дніпра в Херсоні, Миколаєві та Одесі.

Не вдаючись у з'ясування умовних відношень України з центральними державами треба підкреслити, що після згоди, яка відбулась між Центральною Радою й германо-австрійцями починається новий період військових подій, який веде до поступенного визволення України від більшовицьких банд.

2 березня населення м. Києва в перший раз побачило союзників молоді України. Необхідно підкреслити, що стурбованість населення, бажавшого швидше позбавитись од більшовицького іга, була цілком природня. По балачках, які було чути в місті, не можливо було навіть приблизно уявити, якими шляхами і відки саме наступають німці та австрійці з українцями на чолі. Залізниця, що йде на захід од Києва переходили з рук у руки то большевиків, то нових союзників; так, наприклад, лінія Луцьк-Рівне-Шепетівка переходила до рук германців, тоді як на лінії Волочиск-Проскурів ще сиділи більшовики.

Як нині виявилось, німці йшли ешелонами спочатку від Луцька та Сарн. Сі міста були ними забрані в другій половині лютого, де вони й зосереджували сили для руху далі. Газети, над якими була большевицька цензура, нічого не писали про



«Воєськово-науковий Вістник Генерального Штабу» та «Воєськово-науковий Вістник Армії й Фльоти», в якому друкувались звіти про звільнення України від більшовиків



поспіх україно-германських частин і не могли як слід освітлювати події того часу, коли населення м. Києва все ще турбувалося про свою дальшу долю. Тільки 23 лютого в ранішніх газетах була вміщена телеграма про завоювання Рівним, Луцьком і Минськом та про дальший рух німців до Києва. Незадовго до сього Муравйов виїхав у свійму розкішному потязі до Одеси й сі обставини подали надію на можливість визволення Києва. Як виявилось, Муравйов поїхав на південь, до руминського фронту, де в сей час уже було почалося наступання румин на Бессарабію, й більшовики почали піддаватись. За Муравйовим поїхали також і частини Київського гарнізону на поміч більшовикам, які бились у районі Бендер. У самий гарячий час, перед тим як мали виступити більшовики, з'явилися накази Криленка з оповіщенням «священної війни», а також про примусову працю всіх буржуїв при будівництві окопів для захисту від ворогів совітської влади. У сей же самий час з'явилися якісь нічому не відповідаючі закони фінансового характеру, які цілком ясно свідчать про бажання скористуватись чужими капіталами і взагалі стала помічатись розгубленість між більшовиками. Побільшення грабунків маніфестувало про позбавлення в близькій часі м. Києва від розбійницьких банд. Увечері 1 березня населення західних районів міста вже бачило передових українських вершників, а на другий день у місті вже проходили великі колони германської піхоти в траншейних шоломах і росташувались у міських казармах, які ще вчора були зайняті більшовиками. Усі останні дні було чути часто стрілянину з рушниць, яка досягала вночі, особливо на околицях міста, звичайного бою; здалека долітали рідкі гарматні вибухи.

Головним районом зосередження українських частин були слідуєчі пункти: Житомир, Коростень, Овруч, Сарни й Новоград-Волинський, відки вони й почали своє наступання, яке визволило Україну. Українські частини під командою отамана Присовського, забравши спочатку Житомир, посунулись потім до Бердичова, де в жорстокому бої розбили частини VII армії, які одійшли до Жмеринки та Козятину. Дальше переслідування більшовиків узяло на себе германське військо, а отаман Присовський з отрядом, який раніш був під командою отамана Петлюри, пішов по ковельській лінії до Києва. Київ вирішено було забрати без бою, обійшовши навкруги, минувши Іскорость українцям довелося просуватись далі з боєм. Значні бої були край ст. Бородянка, у якому приймали участь і чехословаки. Більшовики були розбиті й, відступаючи, зруйнували один устій Ірпенського мосту. Оця канонада й долітала до Києва. Червоногвардійці й більшовики, а також і чехословаки, після програного бою, скориставшись захистом ріки Ірпеня, почали швидко відступати через Київ за Дніпро, роблячи переходи по кілька десятків верстов. 1 березня вдень було одержано звістку від Петлюри, що його частини пробувають під самим Києвом, під вечір того ж дня вони зайняли Куренівку і увійшли в саме місто.

По якомусь часі після завоювання Києвом українськими частинами, до яких належала й недавно сформована з полонених українська дивізія, вступивше військо почало потроху просовуватись уперед і притіснявати частини більшовицьких армій, які повтікали з Києва. Дальше позбавлення України від ворога робилося по двох напрямках: по залізниці від Бобринської на Знаменку та Ка-

теринослав і вздовж берега моря в напрямку від Одеси на Миколаїв та Херсон. У цьому останньому напрямку, незалежно від німців, ішло головним чином австрійське військо. Спускаючись по залізниці австрійці й німці, які йшли в першому напрямку, тим самим старалися діяти широким фронтом, перерізуючи з одного боку шляхи відступання на північ, а з другого – відрізаючи більшовиків од моря, де вони мали добре підтримання, яке їм з великою охотою давали їх головні помішники – матроси Чорноморського флоту, при всіх зручних нагодах допомагавши їм десантом та іншим. Незалежно від цих головних напрямків українці вкупі з німцями очищали від ворога й поперечні шляхи: лінію Помішна-Одеса, частину Бугу від Ольвіополю до Миколаєва, лінію Знаменка-Миколаїв та інші. Більшовицькі одряди були складені в сей час із останків армії Асеева (мається на увазі Антонов – прим. упорядників), яка пробувала на півдні в районі Ольвіопіль-Вознесенськ, із армій Єгор'єва, які тримали лінію Знаменка-Катеринослав та з матросів, солдат і червоногвардійців, оперуваних на приморському участкові. Усіма сіми силами орудував Муравйов, штаб якого пробував до 20 березня в Катеринославі, а потім у Харкові. Особливо великого опору більшовики спочатку не робили. Серйозні бої були лише біля ст. Помішної (17 березня), біля Миколаєва (18 березня) й біля Знаменки (20 березня). Значна упертість із боку більшовиків виявилась уже тоді, коли деякі міста, зайняті союзниками, знову бралися більшовиками, й для того, щоб їх знову прогнати, доводилось приступати до серйозних бойових дій. Так, наприклад, Миколаїв та Херсон були зайняті спочатку незначними одрядами австро-німців, які потім під натиском більшовиків мусили покинути ці міста й союзникам довелося приступити до більш серйозних бойових дій, додати більше сил, щоб закріпити за собою вищезазначені великі південно-дніпрівські торговельно-промислові осередки. При наступанні, незалежно від залізниць, німці дуже вміло скористували й лінією Буго-Дніпра. Користуючись початком навігації вони спустились у багатьох місцях сіми водяними артеріями й тим зробили значну поміч операціям на суші. Наступання й позбавлення від більшовиків на Південній Україні особливо затримувалося звірськими прийомами більшовиків, які всіма силами старалися псувати не тільки залізниці, але й усі станції, особливо-ж вузлові; кошовні мости також псувалися ними, не дивлячись на мільйонні втрати, які вони робили рідному краю. Розібравшись у вищезазначених бойових подіях і порівнявши їх із теперішнім становищем на бойовому фронті України взагалі, можна гадати, що очищення України зроблено за короткий час. Причина поспіху замкається в правильному оцінюванні німецько-українським командуємим складом тієї мети, до якої він ішов і нині йде, а саме: наступання робилося широким фронтом по головніших залізничних лініях, які ведуть у глибину краю, з таким розліком, щоб не дати ворогові можливості ні втікти з операційного поля, ні зробити де небудь великий осередок для затримання. Рух порівнолежних (паралельних) шляхах змішував усякі угоди більшовицьких начальників і разом із тим закріплював загальний фронт наступаючого війська. Більшовицьке військо кидалося то сюди, то туди, не маючи змоги розгадати намірів наступаючого. Не могли також більшовики доцільно скористуватись і силами, яких підтягли з інших районів, не

знаючи де вирішиться їхня доля. Друга причина поспіху – це відносні здібності обох боків. Більшовицька армія, як відомо, не маючи справжнього командного складу, до того-ж іще й роспутья, довела більшість частин до стану розбійничих банд і цілком природно не могла порівнятися по силі цілком дисциплінованим та компактным німецьким частинам. Зі свого боку й українці, почувавши скрізь цю розумну підтриманість, запалювались патріотизмом до рідного краю, по котрому вони йшли, робили все що можна, щоб зробити полегкість німецьким силам на дальший рух. Знаючи умови місцевості й рідний край вони йшли завжди в авангарді, в свою чергу роблячи велику послугу своїм новим союзникам. Дії отамана Натієва, мають служити найкращим зразком правдивості цього погляду. Звичайно, описуючи дії, що робляться на правому боці Дніпра, нема необхідності зупинятися на цих хороших, надзвичайних для молодого України діях, але треба гадати, що й в інших районах подібний рух українських частин в авангарді під час наступання зіграв немалу роль в швидкому позбавленні України від більшовиків.

Боротьба в м. Києві українського війська з більшовицькою настроєними елементами, а пізніше й із прибувшими більш організованими більшовицькими частинами, якими орудували Муравйов і Ремньов привела до того, що в ночі з 25 на 26 січня 1918 року було рішено залишити м. Київ й відійти в напрямку Святошина. Рішення це було викликане головним чином тим, щоб зберегти м. Київ од страшних бомбардувань із боку більшовиків.

Потім було ухвалене питання про переформування всього одряду під загальним назвищем «1-го Запоріжського загону». Переформування було зроблене так: Запоріжський загін був розділений на три курені; у склад 1-го курені ввійшли останки полків Богдана Хмельницького, Дорошенка, Залізничного куреня й Вільних Козаків; у склад 2-го куреня – Республіканського, Наливайка, Богуна й відділу Присовського й у склад 3-го куреня – Гордієнка, Грушевського й Самокатного. Вільні козаки в склад загону не ввійшли й прилучилися до одряду гайдамаків отамана Петлюри.

У селі Ігнатівці 1-й Запоріжській загін зостався дві доби, щоб виявивши обставини, в залежності від них зробити ті чи інші заходи.

Між іншим виявилось, що на ст. Васильків висадилося 2 ешелони більшовиків. Було рішено відходити на Житомир. У вечір 29 січня було донесено, що за 12 верстов од с. Шпитки більшовики загородили сошу (шосе).

Від 2-го куреня було вислано 100 козаків із метою неодмінно збити ворога й ослобонити дорогу на Житомир. Ця задача була виповнена найкраще й більшовики ослобонили дорогу. Після цього загін просунувся до с. Юрова, пройшовши за ніч 36 верстов. Далі загін прийшов у Житомир, де його зустріли військовий міністр і одряд Петлюри.

Потім виявилось, що околиці Бердичів-Житомир-Коростень заповнюються бандами більшовиків, які тероризували населення цієї околиці. Правительством було прийняте рішення не робити заходів до оборони околиць, а згуртувати військо в напрямку Коростень-Сарни. Одряд Петлюри був направлений із Житомир на Сарни, а 1-й Запоріжський загін одержав наказа йти на ст. Коростень і за-



Старшини та вояки 1-го (4-го) полку Січових Стрільців, Київ, 23.03.1918

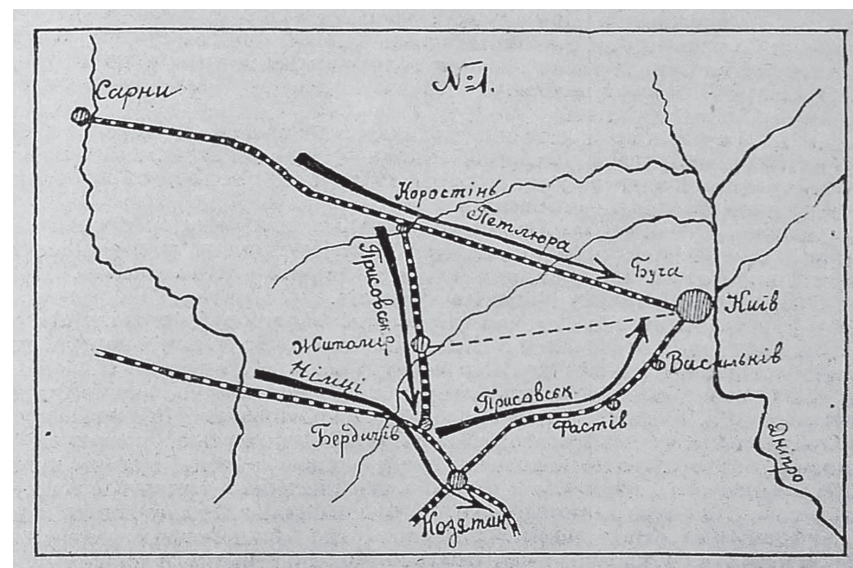
тримати частини більшовицької 2-ої Фінляндської дивізії, що йшли на Житомир. Задача ця була виконана вдало й банди більшовиків, не приймаючи рішучого бою, відійшли й розпоршилися. У цей час до загону прилучився партізанський кінний відділ Поліщука.

Таким робом українські частини, завдяки своїй спайці й одвазі, забезпечили собі тилову магістраль Коростень-Сарни-Маневичі й увійшли в сполучення з австро-німецькими відділами, з котрими тоді вже велись переговори про участь їх у наступі проти більшовиків.

Опираючись на магістраль Сарни-Коростень українські частини почали планомірний наступ на місто Київ (схема 1). Відділ Петлюри рушив у наступ по залізничній лінії Коростень-Київ, а 1-й Запоріжський загін отамана Присовського – в напрямку Житомир-Бердичів-Хвастів.

Уперед, до Житомира, отаман Присовський вислав розвідний oddіл, котрий довідався, що більшовиків у Житомирі нема. З більшовиками зустрілись наші частини зустрілись під самим Бердичевом. І тут, коло ст. Бердичів II, зав'язався великий бій із переважаючими силами ворога, що складалися головним чином із частин бувшої VII армії, котрим пособляли чехо-словаки. Переважаючи числом, більшовики після двохденного бою примусили українські частини відійти до ближнього роз'їзду. Зовсім неждано потім удалося взяти Бердичів при підмозі одного броневого автомобіля. Сміливо кинувшись на Бердичів він кулеметним огнем заподіяв дуже великі втрати більшовикам, а підоспівшими відділами Присовського їх було зовсім відкинуто. Але більшовики, маючи великі резерви, повели новий наступ, наміряючись охопити частини загону.

При цьому показала свою відвагу батарея Савицького. Опинившись спереду



стрілецьких ровів, вона під страшним обстрілом продовжувала вогонь, поразяючи колону більшовиків, що обходила, але ці, маючи перевагу в силах, заставили українські частини відійти і накинупись на батарею. Тут звірським способом був замурдований командир батареї Савицький.

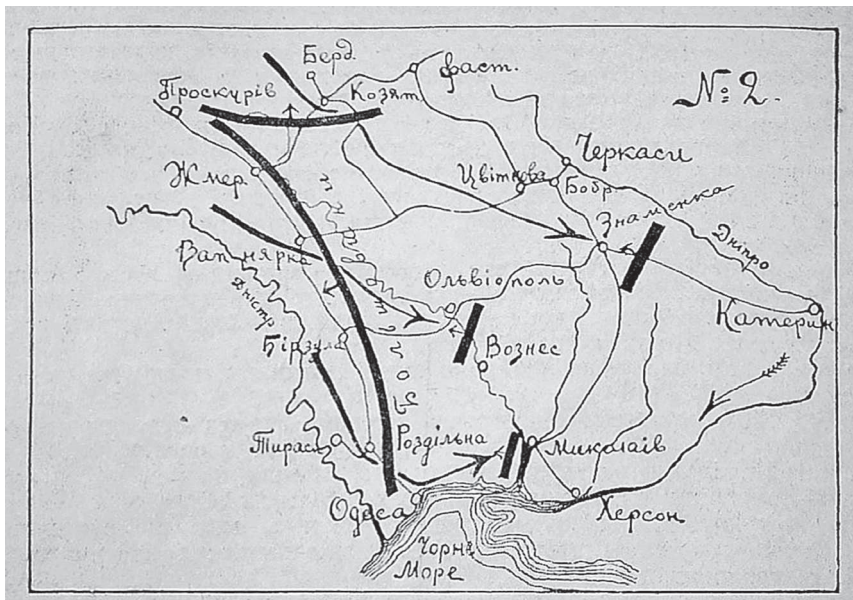
Скоро українське військо підтримане германськими відділами, почало новий бій під Бердичевом і більшовики були розбиті зовсім. Переслідування більшовиків, що відступали в напрямку Козятину й Жмеринки, робили германські відділи, а 1-й Запоріжський загін отамана Присовського почав просуватися в напрямку Хвостова без усяких перешкод.

Невеличкі сутички з більшовиками були неподалеку від ст. Буча, але це був останній ар'єргардний бій, котрим більшовики хотіли затримати швидко наступавші українські частини, в той час як головні їх сили кидали Київ, вивозячи на спіх що тільки можна було взяти. Бій край ст. Буча Запоріжський загін вів при підтримці відділу Петлюри.

Зірвавши місток через р. Ірпень більшовики забезпечили спокійний одхід своїх головних сил і ар'єргарду. Уночі під 1 березня відходили з Києва останні частини більшовиків. Серед їх багато було чехо-словаків, котрі в попередніх боях були опорою більшовицьких частин; участю-ж чехо-словацьких частин у попередніх боях можна пояснити й опір українському війську.

Удень 1 березня частини Присовського і Петлюри підійшли до Києва й увечері роз'їзди їх показалися в Святошині, Куренівці й Лук'янівці.

Більшовики покинули місто, але надовго зостанеться в пам'яті в горожан, переживших кошмарні дні їхнього панування, ті страхіття, та анархія, яких були не в силах зупинити самі більшовицькі главарі, що опирались на розбещенні шайки розбишак.



Радісно зустрів Київ українські відділи, що вступали. Здавалося, що настав кінець чорним, безпросвітним дням, коли горожанам і вдень, і вночі приходилось бути на варті, позаяк не було ні влади, ні законів, котрі б могли захищати й життя, й майно їхнє.

Таким робом, здобувши Київ, 1-й Запоріжський загін на Правобережній Україні. Отаман Присовський, командуючи загonom, одержав призначення особливого коменданта м. Києва, а командування загonom перейняв на себе отаман Натіїв, котрий, ідучи на чолі українського війська, цілком завершив друге завдання – ослобонив од большевиків усю Лівобережну Україну.

Звіт про його діяльність ми подамо пізніш, а поки що зупинимось на огляді загального характеру подій українсько-німецьких частин на всьому фронті Правобережної України.

Після здобуття Києва большевики посунули на південь України й заволоділи Одесою та поширились по Поділля й Волині, занявши всі узлові залізничні станції. Але діяльність українського війська в київському напрямку, що почата була в лютому й скінчилася до 1 березня, цілковито змінила становище й примусила большевиків без великих перешкод залишити свої південні позиції. Як бачимо зі схеми 2-ої силам большевиків в околиці Одеса-Роздільна-Бирзула-Проскурів-Бердичів наприкінці лютого був нанесений сильний фланговий удар українським військом, що наступало під команду отаманів Присовського й Петлюри на м. Київ.

Рішальний бій край Бердичова, що в ньому брало участь і німецьке військо, скін-



Представники німецького, австро-угорського та українського командування приймають у Києві парад 1-ї Української (Синьожупанної) дивізії, 24 березня 1918 р.

чився одверненням большевиків із названих околиць на південь. Ці обставини, а також заняття Києва, що сталося тоді, мали велике значення як у політичних, так і в стратегічних відносинах. Таке паничне тікання большевицького уряду з Києва показало нездатність їхньої влади, що не зуміла організувати оборону такого значного адміністративного осередку й цілком підорвала довіря серед по-більшовицькому настроєного населення. Крім цього переслідування втілюючих большевиків на південь було небезпечно їхнім тилувам шляхам і в значній мірі понизило їхній загальний опір.

Тікали всі большевицькі сили в напрямку на схід, із метою вирватись од українсько-австро-німецьких військ, що обхоплювали їх із флангів. Гонили большевиків по двох напрямках (на схемі зазначено стрілками): 1) по залізниці від Козятини на Бобринську, Знам'янку й Катеринослав і 2) понад морем од Одеси на Миколаїв і Херсон.

Також ослобоняли від большевиків станції й водянні дороги в околицях Ольвіополью і Вознесенська.

Удар, зроблений большевикам у напрямку Києва, й небезпека їх тилуви в напрямку Знам'янка-Катеринослав вельми вразили їх. Зараз же армії стали зменшуватись і коли раніш можна було говорити про організацію в большевицьких частинах, то тепер українсько-німецьким військам доводилося мати діло головним чином із тікаючими бандами.

Так в околицях Знам'янка-Катеринослав одходила решта армії Єгор'єва, в око-



Отаман Окремої Запорізької дивізії Олександр Натієв спільно з німецькими колегами приймає парад союзних військ у Харкові, квітень 1918 р.

лицях Ольвіополь-Вознесенськ – армії Асєєва (мається на увазі Антонов – прим. упорядників), й у приморському районі – відділи матросів і червоногвардійців. Більш значні сутички з більшовиками були 20 березня край Знаменки, 17 березня край Помощної й 18 березня край Миколаєва, але, кажучи взагалі, всі ці бої вели більшовики тікаючи.

Так, наприклад, після бою край Знаменки 20 березня через два тижні було взято Катеринослав, який стоїть за 20 верстов од Знаменки. Безумовно, більшовикам, щоб виграти час для спочинку й приведення себе в порядок, треба було відступати не менше 20 верстов у добу.

Треба звернути увагу на те, як очищалась Правобережна Україна по раніш обміркованому планові начальників. Зовсім правильно був прийнятий до уваги моральний елемент у боротьбі: удар на Київ і глибоке охоплення флангу цілком дезорганізували більшовицьку армію. Потім вибір двох головних операційних

напрямок: 1) Козятин-Знаменка й Роздільна-Одеса-Миколаїв були дуже вигідні, бо мали цілком запезпечені тиліві бази.

Коли україно-германські війська зайняли Правобережну України, послідує увільнення велося по таких головних напрямках:

- 1) на Гомель-Брянськ,
- 2) на Курськ,
- 3) на Харків і
- 4) на Катеринослав.

У напрямку на Гомель-Брянськ заволоділи германці містом і станцією Новозибків і таким чином залізницю на Вороніж було паралізовано. Більшовики стали евакуювати Брянські заводи й арсенал, а потім і Шостенський пороховий завод. Нарешті українські гайдамаки й германські піхотні частини остаточно увільнили від більшовиків і Шостенський завод, і місто Рильськ.

У напрямку Київ-Рильськ рух україно-германських частин примусив 2-гу армію відійти до Ворожби, яку після недовгого бою було захоплено. Ця станція була одночасно й 1-ий пункт на Харківщині, який увільнено від більшовицького ярма. Разом із заняттям Ворожби германське військо вигнало більшовиків на північ од залізниці Конотоп-Курськ із міст Путивля й Глухова. Від ст. Ворожби україно-германські частини, посувалися далі як на схід, так і на південь, у напрямку Сумів. Здобуття цього міста не прийшлося довго чекати й м. Суми більшовики покинули тікаючи у напрямку Білгороду.

У напрямку Київ-Харків українці в останніх числах березня зайняли Полтаву. Військо отамана Натієва почало розвинювати далі переслідування більшовиків у напрямку Харкова. Посуваючись у цьому напрямкові деякі германські частини ухилилися на південь, мабуть для підмоги частинам що йшли на Катеринослав. Тим часом більшовики, залишивши Полтаву, розкололися на дві частини: одна наступала на Харків, а друга на Лозову.

Переправа через р. Ворсклу (мости в Полтаві більшовики зірвали при одступанні) була зроблена україно-германськими частинами недалеко від міста Охтирки. Ідучи далі, занявши Кобеляку, Костянтиноград і Мерехву, українське і германське військо підійшло до Харкова, який і було взято 8-го квітня. Більшовики стали одходити до Вороніжа й на північ. У Харкові було взято велику силу артилерії, панцирників та іншої зброї.

У напрямку на Катеринослав було взято П'ятихатку й увільнено весь Криворозський промисловий район, а потім германські частини з боєм почали наступання від П'ятихатки по напрямку ст. Верховцове й Запоріжжя, заволодівши якими вони згідно повідомленню генерального Штабу від 4-го квітня, вступили в Катеринослав. Більшовики понесли великі втрати й розпоришилися по різних напрямках. Наблизившись до Курську й занявши Харків і Катеринослав, головну місію по увільненню України в північному напрямку було закінчено й тому далі наступання україно-германських частин переслідувало мету увільнення української території що лежить на південь.

Дуже важливим стало заволодіння земляно-вугільним Донецьким басейном, а потім забезпечення з боку моря, де більшовики знаходили велику поміч серед

матросів Чорноморського флоту. Наступ через Донецький басейн ішов через Лозову-Слав'янську, при чому більшовики робили велике противлення.

Наступ на південь до моря йшов значно швидше. Заволодіння Катеринославом забезпечило дальше заняття Синельникового й Олександрівська. Більшовицькі загони, природно, не могли вдержатися в цьому напрямку й рух далі до ст. Перекоп і Джанкой пройшов надзвичайно швидко. Військо робило переходи по 50 верстов у день. Це пояснюється також широким користуванням залізницею при підвозі піших частин.

Наступ у Кримському напрямку пройшов з блискучим успіхом. 23-го квітня було багато боїв, наслідком яким була втрата більшовиками лише вбитими 2 000 чоловік. Велику поміч українському військові подавало саме населення, нападаючи зі зброєю на відступаючих більшовиків. На Симферопіль наступ вела Запорізька бригада отамана Натієва. Наступ вівся по всьому фронту: Карасубазар, Зуя, Симферопіль, Ковазі, Альма й Бахчисарай. Спроби обхопити наступаючих із флангів не вдалися. Після закінчення артилерійської підготовки славні українські частини атакували останні позиції під Симферополем; хоча більшовики й уперто боронили кожний клаптик своїх позицій, однак, після четвертої атаки стали відходити, а наші козаки їх переслідували.

Полковник Балбачан безперестанку йшов у напрямку Севастополя й зав'язав із більшовиками бій на історичнім містці Альмінського бойовища 1854 року.

Потім по політичним міркуванням славну бригаду Натієва було переведено на відпочинок на північ на ст. Джанкой, а Крим було передано союзницькому війську, яке без бою вступило в Севастопіль.

Наприкінці періоду, огляд якого ми подаємо, треба зауважити невдачу для більшовиків спробу вибити україно-німецькі частини з Білгороду, при чому вони втратили 13 гармат, 230 кулеметів, 2 панцирних потяги й силу полонених. Недобитки «армії», вирізавши свої штаби й керівників – яких вони самі обирали – за їх повну нездатність, розпоришилися.

Наслідком боїв на південному сході з'явилося те, що германо-українські частини після незначного противлення заволоділи низом р. Дону й захопили міста Ростов і Нахичевань.

Узагалі операції германо-українських військ призвели до досягнення в операційних напрямках природніх меж: на сході – розділ річок Осколу й Донця, круті береги річок Глибокої (що вливається в Дін біля станції Каменської) й низу Дону, а на півдні – беріг Озовського моря.

З великих територій, які заселено українцями, в більшовицькій владі лишається лише Кубань.

Таким чином операцію звільнення України можна вважати закінченою. Операція, числячи з моменту вступу українців до Києва, тяглася 68 день. Пересічна швидкість руху україно-германських військ на головному напрямку Київ-Полтава-Ростов була 10-12 верстов у добу.

Така швидкість може вважатися виключною в історії військового діла й до неї наближався лише Радко-Дмитрієв у своєму наступі 1912 року від Балканів до Чаталджи.

В.А.

Операції на Лівобережній Україні

Полтавський напрям

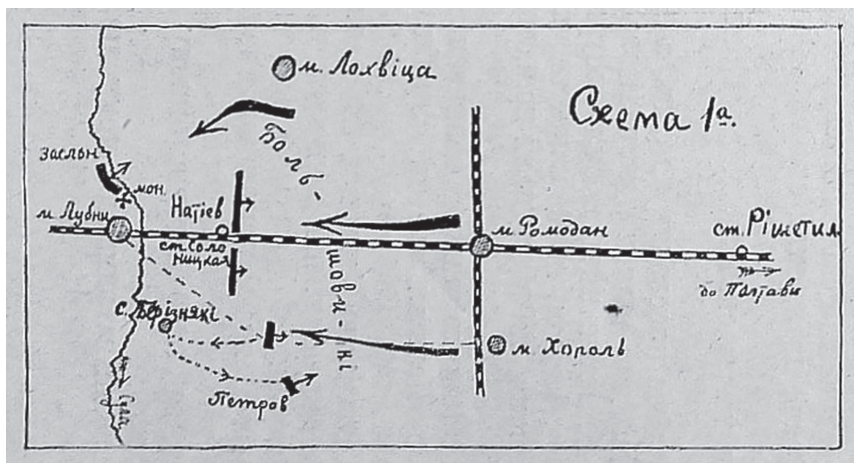
Після заняття Києва складом Запорізького загону, його було поповнено, а потім було розпочато переформування в дивізію. 1-й курінь загону було переформовано в 1-ий Запорізький полк, 2-ий курінь – у другий Запорізький полк, 3-ій курінь – у 1-ий Кінно-козачий полк. Крім того в складі дивізії ввійшли: один полк гайдамаків, який прийняв назву 3-го Гайдамацького полку, 4-ий полк Січових Стрільців, який розгорнувся з одного куреня, інженерний полк полковника Козьми, панцерний автомобільний дивізіон, два легких гарматних полки, окремий важкий гарматний дивізіон і авіаційний із 4-х аеропланів.

Усі ці частини, за винятком 3-го Гайдамацького й 4-го Січових Стрільців, а також 2-го легкого гарматного полку, які залишилися в Києві, ввійшли в склад окремої Запорізької бригади й вийшли з Києва під команду отамана Натієва.

Ще в Києві було вироблено загальний плян боротьби з більшовиками на Лівобережній Україні, при чому частині отамана Натієва було поставлено завдання – посовуватися на станції Гребінка й Полтава, здобути Полтаву й Харків, вигнати більшовиків за межі Української Республіки. Загальної кількості частина Натієва при виступі з Києва досягла 3000 тисяч людей.



Загін Вільного козацтва м. Новгорода-Сіверського. Квітень 1918 р.



Частина мала в повній мірі все потрібне майно: гарматне, інтендантське й інженерне майно, а також харч; усе це, а разом із цим повна дисциплінованість і запал козаків зробили з неї ту грізну силу, перед якою не могли вдержатися далеко численніші більшовицькі загони.

До виступу бригади Натієва з Києва, переслідування відступаючих більшовиків провадилося головним чином вільними козаками, які зорганізувались по селах у партізанські загони.

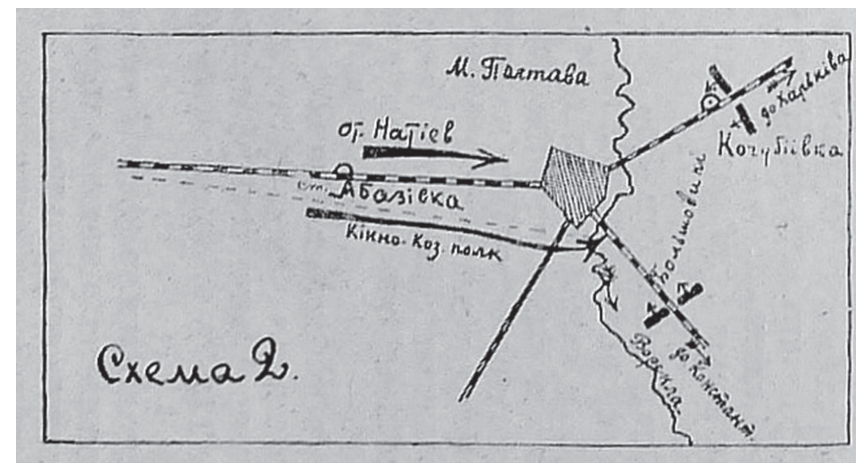
Відомости про більшовиків, що на Полтаву відступали, були такі: червоногвардійці й матроси відступали перші, при чому їх прикривали чехо-словацькі частини, сили яких досягали до корпусу. Останні ешелони чехо-словаків залишили станцію Переяславську 4-го березня вночі, а на станції Баришівка вони були 5-го березня. У багатьох місцях вони рубали телеграфні стовпи, псували мости. Частини отамана Натієва, маючи в головнім ешелоні 1-ий батальйон 1-го Запорізького полку до 11 березня цілком вільно просунулись до ст. Кононівка.

Тут, на приступках до ст. Гребінка, виникла сутичка з більшовиками. 1-ий Запорізький і Кінно-козачий полки вишикувались в бойовий порядок і після недовгого бою примусили більшовиків одступати.

13 березня було занято ст. Гребінку, при чому міст через річку Сира Оржиця, який більшовики зірвали, трохи задержав був наступ.

Проте Кінно-козачий полк полковника Петрова все-ж таки було післано навздогін до міста Лубень. 16-го березня, сквапно налетівши на супротивника й загрожуючи його флангові з правого боку, полковник Петров примусив більшовиків увільнити місто Лубни з таким поспіхом, що вони навіть не вправилися зіпсувати міст через річку Сулу.

У цій бої приймала участь також Кінно-Гірна батарея й полтавські партізанські загони.



На ст. Лубни було вироблено плян руху бригади на Полтаву.

Порядок руху був такий: по залізниці в голові йшов 2-ий Запорізький полк, потім резерв цього полку – 2-ий батальйон 1-го Запорізького полку й позаду резерв бригади – 1-ий батальйон 1-го Запорізького полку.

Ці ешелони, дійшовши до ст. Солоницька, виграли розвідку в напрямі Ромодану. Кінно-козачий полк було направлено походом на Хороль-Білоцерківку-Решетилівку, де йому дане було завдання перетяти шлях на Полтаву (схема 1).

Розвідка з'ясувала, що за три верстви за ст. Солоницька з'явилися передові частини більшовиків. 1-ий і 2-ий Запорізькі полки вишикувались до бою за одну верству за ст. Солоницька.

Кінно-козачий полк по дорозі на Хороль зустрів більші кількістю сили ворога й мусив трохи відступити.

Щоб одбити вдар більшовиків, частину кінноти, яку підтримано 2-ма сотнями піхоти й 2-ма панцерними автомобілями, було зосереджено в селі Березняки, звідки швидким рухом у фланг збито було більшовиків.

На лівому фланзі з боку Лохвиці визначився також наступ більшовиків, які дбали, аби, посовуючись на Лубни, глибоко обхопити українські частини, але цей маневр не вдався, бо його було завчасно помічено й заслоном, який на березі р. Сули край Спасо-Мгарського монастиря було поставлено, відбито всі атаки ворога з великими для нього втратами.

Таким чином, сутичка, яка почалася 18-го березня, перейшла в великий бій, у який більшовики ввели сили до 20-22-х тисяч, а фронт досягав 26 верстов.

Очевидно, вирішивши дати генеральний бій, більшовики ввели в бій велике число гармат і, після підготовки вогнем, повели наступання на фланги українського війська.

Боротьба продовжувалась 19 й 20-го березня, а 21-го березня частини отамана Натієва, яких німці підтримали, перейшли в контр-атаку, й, прорвавши фронт більшовиків, примусили їх одступати.

Особливу послугу в цьому бої робила німецька артилерія, яка вела бій, знаходячись трохи не в самих передніх рядах.

Наслідком цього бойовища було те, що більшовики залишили Ромодан і стали відступати на Полтаву, при чому, як потім стало видно, вони зірвали мости край Миргорода через р. Хороль і біля ст. Єреськи через р. Псьол, що зробило велику перешкоду для успішного переслідування.

Тут треба зазначити, що серед різного військового здобичу, який більшовики покинули, знаходилися балони з задушливими газами.

Першими ввійшли в Ромодан 2-ий Запоріжський полк і 3-тя батарея.

Почалось переслідування більшовиків на Полтаву.

З огляду на те, що було зірвано два мости і у багатьох місцях попсовано залізницю, переслідування прийшлося вести похідним рухом. Воно було не легке, але перейняти високим запалом українські частини, не дивлячись на всі перешкоди і труднощі, скоро вже були біля підступів до Полтави.

Кінно-козачий полк Петрова за одну ніч зробив перехід у 80 верстов. На всьому шляху від Ромодану до ст. Абазівка більшовики майже ніякого противлення не робили й лише 27-го березня біля ст. Єреськи вони затрималися з метою подертися на Зіньків, але їх було відкинуто і одступати на Полтаву було примушено. Щоб не дати можливості більшовикам евакуювати свої величезні запаси з Полтави, вперед було випроваджено Кінно-козачий полк, який стався з ворогом біля ст. Абазівка (схема 2).

У цім бої більшовиків було розбито й тут, можна сказати, доля Полтави вирішилась. Кінно-козачий полк після бою біля ст. Абазівка проскочив по соші з правого боку залізничної колеї й обхопив лівий фланг уже цілком деморалізованих більшовиків. Потім 1-го квітня бригадою Натієва, яка надійшла, було остаточно вирвано Полтаву з рук більшовиків, причому вдаром, який нанесли українські частини, сили їх було розбито на дві частини, які відступали по напрямкові до Харкова й Костянтинограда (схема 2).

У дальшім більшовики, які, очевидно, не хотіли залишити величезні запаси майна, зробили деякі спроби наблизитися до Полтави, але ці спроби було припинено. Так кілька разів із боку ст. Кочубеївка несподівано з'являвся їх панцерний потяг і випускав кілька знарядів по місту, при чому, під захистом цього потягу, більшовики пробували розібрати свої склади.

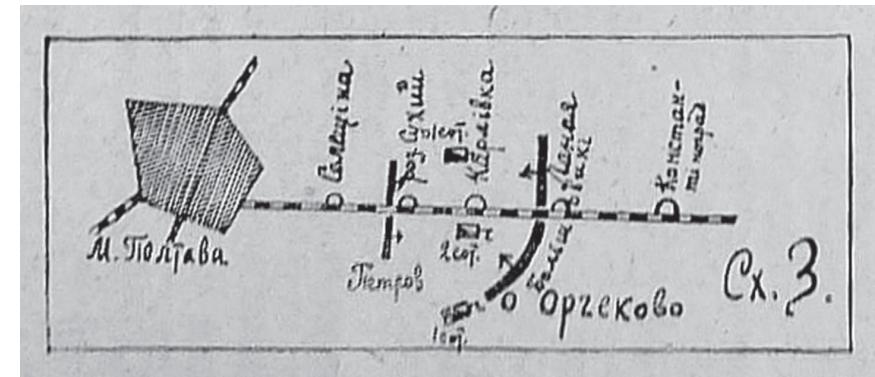
На околицях міста було поставлено батарею, яка й припинила дальші спроби.

У Полтаві було захоплено 85 паравозів і біля 1 200 вагонів, більшу частину яких було наповнено різними матеріалами.

Дальше переслідування більшовиків було трохи затрималось, тому що вони зірвали два мости через р. Ворсклу.

Тут бригаду Натієва було поповнено Гайдамацьким полком який із Києва прибув у складі частини, під назвою «4-ий Гайдамацький полк».

Окрім того 1-ий Запоріжський полк одокремив із себе курінь Богдана Хмель-



ницького, який увійшов у склад полку при його формуванні й курінь цей розгорнувся в полк, що ввійшов у частину під назвою 3-ій Запоріжський імені Богдана Хмельницького полк.

Таким чином частина отамана Натієва розгорнулася в дивізію.

Як уже було вище згадано, армія більшовиків після бою під Полтавою розколася на 2 частини, які відступали на Харків і на Костянтиноград, а тому й дальший плян переслідування було складено відповідно цим обставинам: переслідування почалось одночасно на Харків і на Костянтиноград.

Харківська група складалася з оціх частин, об'єднаних під загальним проводом полковника Балбачана: 2-ий Запоріжський полк, 3-ій Запоріжський полк імені Богдана Хмельницького, 1-а й 2-а легкі батареї, панцерний дивізіон та інженерні частини, при чому ця група одержала завдання – переслідувати ворога в напрямі Харків і здобути Харків.

Костянтиноградська група складалася з таких частин під проводом полковника Петрова: 1-ий Запоріжський полк, 4-ий Гайдамацький полк, Кінно-Козачий полк, кінно-гірна батарея й інженерні частини.

Костянтиноградська група мала завданням: переслідувати ворога, здобути Костянтиноград, Лозову й у Лозовій чекати дальших розпоряджень.

Загальне керівництво всіма частинами Запоріжської дивізії було в руках отамана Натієва.

Частина полковника Петрова (схема 3), маючи на чолі кінноту без усяких перешкод 4-го квітня наблизилася до ст. Карлівка, яку після недовгого бою й було здобуто.

На станціях Селещиной Карлівка було захоплено багато гарматних знарядів.

У цей час частини III-ої більшовицької армії зосередилися біля ст. Лапна й перейшли в наступання, розпочавши обхід із боку села Оржеково.

Розпочав бій із більшовиками Кінно-Козачий полк, дві сотні якого наступали від Карлівки вздовж залізниці – одна сотня, а друга з правого.

Остання сотня зустріла частини, що обходили й розбила їх. За допомогою подійшовшого потім 1-го Запоріжського полку більшовиків було вибито зі ст. Лапна

й вони відступили на Костянтиноград, який наші захопили з нальоту. Большевики швидко відступили до Лозової й увесь час ухилялись од бою; не вдержались вони й у Лозовій, яку з нальоту захопила кіннота.

Частини большевиків, що відступали, скупчували решту розбитої III-ої армії Лазарева; вони відступали до Бахмуту, біля якого, очевидно, мала відбутися боротьба за володіння камінно-вугільним районом.

Зайнявши Лозову, група полковника Петрова задержалась там на п'ять діб і чекала дальших розпоряджень.

Харківська група полковника Балбачана 3-го квітня заняла ст. Кочубеївку й, не зустрічаючи особливих перешкод, 6-го квітня разом із німецькою частиною, що наступала по напрямку Конотоп-Суми-Богодухів-Люботин, заняла місто Харків. У Харкові большевики не зробили окремо майже ніякого опору; навпаки, все робило вражіння, що відступання від Харкова вони наперед вирішили, але швидке посування українців із німцями поставило їх у скрутне становище з питанням до евакуювання величезних продовольчих і бойових запасів. Велику силу майна вони залишили й усе це дісталось до рук україно-німецьких військ. 12-го квітня Харківська група полковника Балбачана почала разом із німцями наступати на Ізюм через Зміїв і на Куп'янськ через Чугуїв, швидко женучи цілком розвалившися большевицька частини, що до камінно-вугільного району відступали.

Після заняття Куп'янська Ізюму ця група перекинулася на напрямок Лозова-Слав'янськ і тут провела повна перегрупівка всієї дізії, щоб на нових напрямках, а саме на Слав'янськ і на Севастопіль розпочати операції.

Було складено дві групи: група, що на Слав'янському напрямі наступала, складалася з таких частин: 1-го Запорізького полку, 3-го Запорізького полку, 4-го Гайдамацького полку, 2-х легких батарей, окремої важкої батареї, окремої автомобільної панцирної батареї й 2-х летаків. Ця група під проводом полковника Сікевича одержала завдання йти на Слав'янськ і здобути його.

Група, яка наступала на Севастопіль, складалася: 2-го Запорізького полку, Кінно-Козачого полку, інженерного полку, 2-их легких батарей, 1-ої кінно-гірної батареї, панцирного автомобільного дивізіону й 3-х летаків.

4-а група під проводом полковника Балбачана одержала завдання як найшвидше посуватися на Крим і Севастопіль здобути.

Загальне керівництво операціями обох груп знаходилося в отамана Натієва.

Слав'янський напрям

Ще до виходу слав'янської групи полковника Сікевича в напрямі Лозова-Слав'янськ 15-го квітня Кінно-Козачий полк севастопольської групи, якого було найкоротшим шляхом до Слав'янська післано, в 40-ка верстах од Лозової стявся з большевиками.

Становище полку втворилося небезпечне й у Лозовій українським і німецьким комендантами було одержано повідомлення полковника Петрова про необхідність негайної допомоги.

На підмогу було випроваджено 2 німецьких батальйони, й большевики після бою відступили до ст. Боровенкове. Потім у наступання на Боровенкове прийняла слав'янська група, а Кінно-Козачий полк, виповнивши завдання, повернувся й приєднався до севастопільської групи.

Бій біля Боровенкового розпочався з вечора 15-го квітня, коли українські частини заняли позицію за 2 ½ верстви перед цією станцією.

Із боку ворога приймали участь панцирний потяг, панцирні автомобілі, кіннотні й піхотні сили, при чому було чимало артилерії. Тут було помічено участь донецьких робітників, а також деяких більшовицьких казачих полків, але не вважаючи на вперті контр-атаки ворога після 11 годинного бойовища опір ворогів було зломлено й ст. Боровенкове була здобута, при чому нам попалося 2 кулемети. Українські частини мали в цьому бої великі втрати: було вбито 9 козаків, поранено 52 козаки й 7 старшин. Ці втрати свідчать про ту впертість, із якою большевики противилися наступанню українців, і цю впертість можна з'ясувати поперше присутністю серед большевиків козачих частин, а подруге важливістю для них землано-вугільний район захистити.

Загони большевиків, що відступали, мали в себе в тилу заздалегіть підготовані позиції, на яких вони пробували затримати прудкий наступ українського війська. Таку позицію підготували вони біля ст. Бантишове, до якої тепер і відходили недобиті розтрощені армії Лазарева та Єгор'єва.

Тут, як і раніш, ступінь за ступнем притиснуті, большевики залишали свої позиції й скоро спалахнув бій під Слав'янськом.

Слав'янськ було здобуто, а тоді швидким наступанням було вирішено долю Бахмуту й ст. Микитівки.

Таким чином україно-німецькі частини вдерлися в самий осередок землано-вугільного району й заволоділи пунктами які мають величезне стратегічне й промислове значення.

26-го квітня, вже як ст. Микитівку було захоплено, большевики, одержавши значну підмогу й розпорушившись в ланцюг, повели наступання на станцію; вони відкрили міцний артилерійський вогонь. Частини полковника Сікевича разом із німецькими частинами також розпочали наступання.

Після 3-годинного бою большевиків було розбито й вони відступили, залишивши багато вагонів, кулеметів і гвинтівок.

Утрати українців були такі: 1 убитий, 12 поранено, серед яких 2 старшин.

Необхідно заважати особливу вдачу, яку виявила 6-та сотня 1-го Запорізького полку. 27-го квітня знаходячись на правому фланзі німецького полку, вона прийняла на себе наскок большевиків, які глибоко цей фланг обходили. З осаулом Коваленком на чолі ця сотня дружнім натиском перекинула большевицьку частину, при тому 26 большевиків було вбито, 9 узято в полон, а також захоплено було кулемети.

Потім на плечах у тікаючих большевиків сотня вдерлася на ст. Горлівку й захопила потяги, які були вже на поготові їхати з різним майном.

Треба додати, що в цім районі большевики в головній своїй масі складалися з озброєних робітників, які з огляду на ліквідацію підприємств мусили до червоної гвардії записуватись, але серед них траплялися й козацькі гуртки.

Не вважаючи на свою чисельність, гуртки большевиків не могли робити значного опору через брак згуртованості й недохват набоїв, які вони витратили, мурдуючи місцеве населення.

Розвинуючи свій наступ, частина полковника Сікевича 28-го квітня з боєм здобула ст. Дебальцьове, де було захоплено понад 1000 вагонів і 16 паравозів, при чому большевики кинули одну розбиту гармату й один цілий кулемет.

Одвоювання частини земляно-вугільного басейну українським військом, мало величезне значення в тому відношенні, що з'явилася можливість приступити до негайного вивозу земляного вугілля в інші пункти України, яка дуже потребувала цього палива.

Таким чином операції на цьому напрямі, крім головної своєї мети, вигнання большевиків із меж України, привели до наслідків, які мають величезне економічне значіння.

Ворог, залишивши Дебальцьове, заняв позицію за 6 верстов од нього на ст. Чернушине, але його там турбували українські роз'їзди й 28-го квітня він увільнив і цю станцію.

Відступання большевиків мало жаклиивий вигляд: вони бігли по різних напрямках, а головна їх сила тікала на ст. Колпакове.

30-го квітня сталося заняття ст. Колпакове й інших пунктів, що межують із Донеччиною, при чому ціми операціями закінчується вигнання большевиків із між України на Слав'янському напрямі.

Севастопільський напрям

Одночасно з операціями на Слав'янському напрямі частини полковника Балбачана почали наступання на Севастопільський напрям.

Це наступання почалося зі ст. Лозова, але вже готовий до посадки, 2-ий Запоріжський полк затримався, бо треба було уступити потяг для 2-х німецьких батальонів, які спішно поїхали в Слав'янському напрямі, де тоді вів бій Кінно-Козачий полк полковника Петрова.

Щоб їхати на південь із Харкова негайно викликали потяги й частини полковника Балбачана, маючи в голові 2-ий Запоріжський полк, почали свій рух. 17-го квітня головний ешелон цілком вільно прийшов до Павлограду.

Тут його зустрів з оркестром музики ескадрон драгунів вільних козаків, а також у зустрічі приймало участь чисельне населення, яке з запалом і радістю вітало українське військо.

Прибувши до Олександрівська 18-го квітня було одержано свіжі відомості що большевики залишили місто ще 17-го квітня ввечері й що залізничний міст до Мелітополю попсовано ними.

Зараз же було вислано розвідку в напрямі до Мелітополю щоб виправити шлях, коли його попсовано, а також до Дніпра з метою з'ясувати можливість переходу на другий бік на берлинах у низ по течії.

В останньому випадкові раялося їхати піхоті по Дніпру й вигрузитися біля р. Кохівки й пройти походом на Перекоп.

Остання довідка дала недобрі відомості. Берлин не було їх можна було лише за 3-4 дні чекати. Проте скоро залізну дорогу на Мелітопіль було справлено й о 2-ій годині 19-го квітня ешелони полковника Балбачана почали дальший похід на південь. У Мелітопіль ешелони прибули 19-го квітня над вечері і, виїхавши вночі, були тої ж таки ночі на ст. Ново-Олексіївка.

У мент прибуття Українського війська на ст. Мелітопіль і Ново-Олексіївку там уже були німецькі частини, але більш на південь їх не було.

Дальший похід вівся з обережністю, бо певних відомостей за большевиків не було.

Була темна ніч і попереду ешелону їхала дрезина з розвідниками й кулеметом. Прибувши на ст. Чангар, розвідка побачила, що большевики займають ст. Сиваш із панцерним потягом.

Роблячи розвідку на дрезині, розвідників було обстріляно з цього потягу, але разом із тим було встановлено, що настрій у большевиків полохливий і що вони на спіх лишають ст. Сиваш.

Іх одхід був остільки поспішний, що вони не вправилися зірвати міст через р. Сиваш і лише поспували залізницю, яку розвідники за 3 години полагодили.

Почалося дальше переслідування ворога на плечах із метою не дати йому можливості заняти добру позицію біля ст. Джанкой.

Скоро ст. Джанкой занято було без бою, але дальший рух на ст. Сарабуз ішов із перестрілками, які одначе не могли перешкодити наступанню, бо большевики держалися зовсім не міцно. 21 квітня було здобуто й ст. Сарабуз, мешканці якої гостинно зустріли прибулих. Тут було складено панцерний потяг, із яким і продовжувалось переслідування на Симферопіль.

У цей час стало відомо, що з боку Симферополя рушив панцерний потяг большевиків, але на роз'їзді цей потяг затримала 4-та сотня 2-го Запоріжського полку, яку було вперед вислано. Большевики не прийняли бою й, зіпсувавши в двох місцях шлях, одійшли назад до Симферополю. Проїхавши 8 верстов по напрямку ст. Кара-Кіят, український ешелон дістав од татар відомості, що ззаду з'явилася большевицька кіннота. Негайно було вжито заходи противлення: було післано гурток, який після рушничної перестрілки, розігнав її й до селища Сарабуз Болгарський одступити примусив.

Необхідно завважити, що татарське населення ставилося зі співчуттям і доброзичливо до українського війська й виявляло це головним чином тим, що з охотою і цілком добровільно давали указівки про рухи й розташовуванню большевиків.

Від татар, наприклад, було одержано відомості, що від Симферополю знову з'явився панцерний потяг большевиків.

Українські частини вшикувалися до бою й повели наступання, уживши мір до розвідки. Справді на шляху залізниці було завважено 3 панцерних потяги, з яких вилізла без усякого порядку юрба до 500 людей.

Гуртки полковника Балбачана розпочали рух в обхід, одкривши вогонь, але большевики помітили цей маневр і одступили з своїми потягами, зірвавши за собою залізницю.

Як видно з вищенаведеного, опір большевиків не був серйозний до цього часу; вони виявляли себе або дуже обережно, або зовсім похливно і уникали великих сутичок. Проте інтенсивність наступання й його безупинність із одного боку, а також часті появи супротивника в тилу з другого, вимагали від українського війська виявлення найвищого напруження; йшли без відпочинку й удень і вночі.

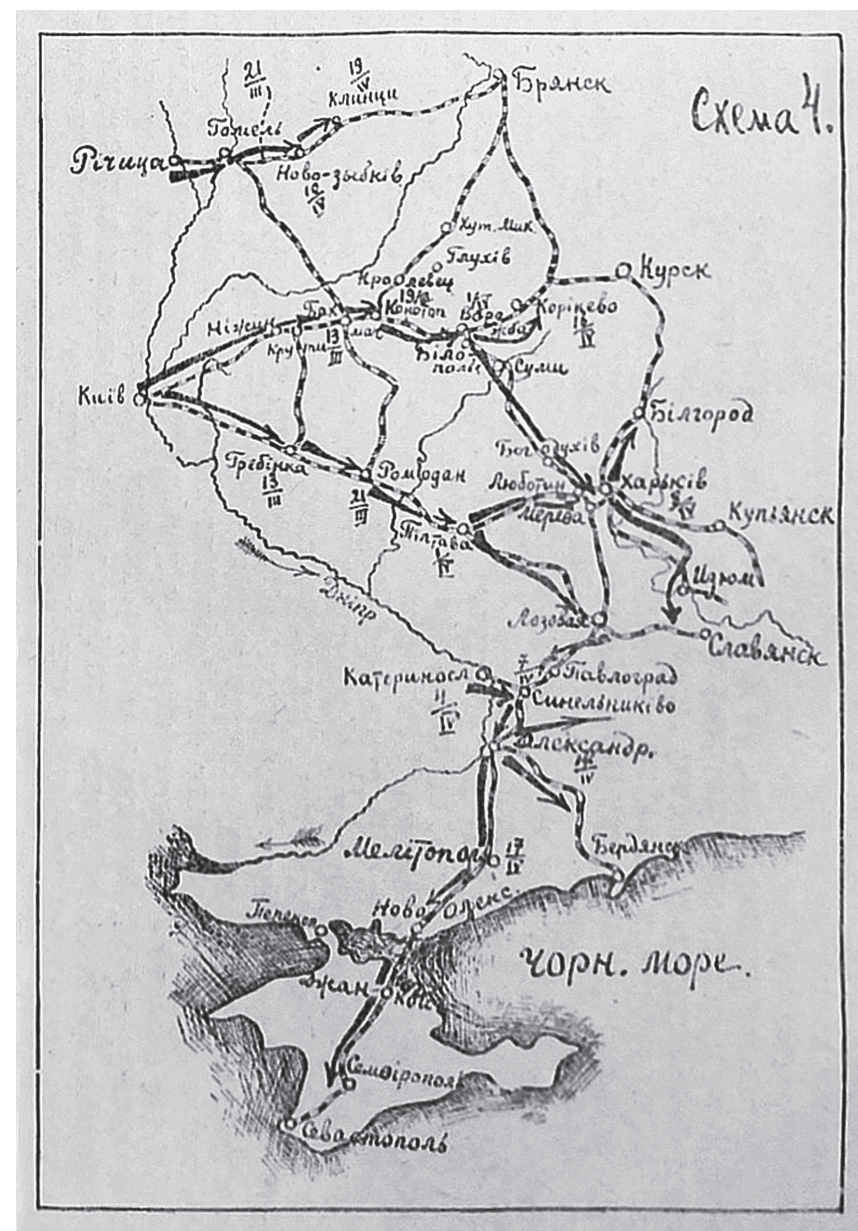
Цілком природня втома примусила полковника Балбачана трохи припинити наступання, аби відпочинути козакам, але наступ усе ж таки продовжувався. Так, вигрузивши в Сарабуз один панцерний автомобіль і дві санітарні біди (двуколки), українські частини відокремили на розвідку до Симферополю 30 козаків із кулеметом; окрім того було випроваджено кінну сотню з 70 козаків. Мабуть большевики були вражені несподіваним наскоком цієї розвідки, бо жахливо кинулись тікати до Симферополю, давши розвідникам можливість поладити зіпсований міст і залізницю, після чого українські частини рушили далі. Місто Симферопіль большевики залишили без бою над вечір 21-го квітня й українське військо було зустрінене з захопленням і оваціями численного населення, яке було стомлене від невпинного мордування, що встановили були більшовицькі загони.

Зараз же в напрямі до Севастополю було вислано розвідку, яка, не доїжджаючи 1-єї верстви до найближчого роз'їзду, знайшла панцирний потяг большевиків. Сміливо кинувшись уперед, розвідники зав'язали бій із большевиками, що вигрузилися з нього й нанесли їм величезні втрати. Потяг утік, залишивши без допомоги недобитків загону, які не вправилися в нього вскочити, а на плечах тікаючих большевиків розвідуючий гурток досяг трохи не до ст. Альма, де окопався й усю ніч вів перестрілку.

У цій перестрілці потім приняла участь уся частина полковника Балбачана разом із панцерним потягом. Ранком 22-го квітня з боку большевиків з'явився панцирний потяг і, одкривши вогонь, розбив знарядом платформу українського панцирного потягу, що примусило останній одійти для лагодження.

Бій тягнувся з неослабною силою, але незабаром большевиків примусили відійти до ст. Альма. У цій бої большевики виявили впертість і робили контратаки, очевидно рішившись, так чи інакше, а задержати дальше наступання українського війська до портів кримського берегу.

Особливого напруження досяг бій над вечір, коли большевики знову повели наступання, але непохитні славні козаки мужньо відбили атаки й вели бій аж поки їх не змінили німецькі частини й коли було одержано розпорядження по політичним міркуванням залишити межі Криму.



Загальний огляд операцій на Лівобережній Україні

Операції україно-німецьких військ на Лівобережній Україні велися по таких головних напрямках (схема 4):

- 1) Гомель-Новозибків-Брянськ.
- 2) Київ-Бахмач-Ворожба-Курськ.
- 3) Київ-Полтава.
- 4) Катеринослав-Севастопіль.

Перші три напрями ішли на, так званому, східньому бойовому фронті, а 4-ий – на південному бойовому фронті.

У дальшім усі ці операційні напрямки трохи поширились і пішли по других шляхах згідно з стратегічними обставинами, що склалися, але взагалі всіх їх обрали в меті найбільшого погодження операцій, що не могло не відбитися на доброму закінченні, що ми тепер можемо бачити.

Перед тим, щоб приступити до короткого опису операцій на вищезгаданих напрямках, ми трохи схарактеризуємо сили большевиків, які були поділені на ціх напрямках.

Так, на напрямі Гомель-Новозибків-Брянськ головним чином воювали недобиткі полків південно-західнього фронту.

Ці решти було зібрано, в так звану, 1-шу революційну армію Степанова й вона особливого опору не робила.

На напрямі Київ-Бахмач оперували головним чином частини складені з червоногвардійців, яких було в Києві набрано, але ці загони виявили з себе цілком розбещені банди, які жахливо тікали при найменшому натискові на них і легко свої позиції віддавали.

Більше згуртованими й упертими виявились большевики на напрямці Київ-Полтава. Сили їх тут були значні при чому вони мали великі артилерійські запаси, включаючи й важку артилерію.

Тут противились харківські большевики, гурток матросів, але значну частину ворога складали згуртовані полки чехо-словаків, сили яких досягали корпусу.

На цьому напрямі большевики виявили максимум противлення й активності.

Нарешті в напрямі на Катеринослав-Севастопіль оперувала решта бувших армій Єгор'єва й Асеева (мається на увазі Антонов – прим. упорядників), які склалися головним чином із солдатів і невеличкого числа червоногвардійців.

Противлення, яке робили большевики на цім напрямі, не було значним, не зважаючи на те, що Муравйов приймав тут усі засоби, щоб противлення організувати.

Як і слід було чекати, найбільший удар большевикам нанесено було на полтавському напрямі.

Це було необхідне по двох причинах.

Перше, на цьому напрямі було зібрано найсильнішу армію ворога, а по друге, цього вимагала важливість заволодіння узловими станціями, які знаходились на напрямі найкорочшого шляху до земляно-вугільного району, витеснення з якого большевиків було остаточною метою операції.

Ми бачим з наведеного вище опису військових операцій українського війська отамана Натієва, що на цей напрям було звернено велику увагу, при чому якраз на цьому напрямі було згромаджено головну масу українського війська, яке в деяких випадках німецькими частинами підтримувалось.

На других напрямках до німецького війська було додано порівнюючи невеличкі українські частини.

Відступаючи по напрямку Гомель-Брянськ, большевики зіпсували мости біля Річиці й Гомелю, що трохи затримало переслідування їх. 21 березня контакт із большевиками було встановлено в районі Новозибкова, де знаходився штаб I-ої більшовицької дивізії Степанова, але Новозибків було занято німцями лише 10-го квітня. Потім 19 квітня було занято ст. Клинци й на цім закінчуються дальші відомості про операції на Брянському напрямі.

На напрямі Київ-Курськ україно-німецькі частини, почавши переслідувати большевиків у перших числах березня, заняли після невеличких сутичок ст. Ніжин і Крути. Потім 13-го березня було здобуто ст. Плиски, де в невеликому бої большевиків підтримали чехо-словаки.

19-го березня біля Конотопу большевики виявили де яку впертість: вони повели наступ із боку Ворожби під захистом панцирного потягу який виїхав із боку Хутора Михайлівського. Проте всі спроби їх було досить легко лквідовано україно-німецькими частинами й большевики стали відступати до Ворожби, при чому їх панцирний потяг німці захопили.

Розбиті большевики були цілком дезорганізовані; численні загони їх провадили свою темну, злочинну працю, грабуючи й убиваючи населення в районі міст Кролевець-Короп і наступаючи на плечах у них україно-німецькі частини 1-го квітня заняли ст. Глухів, Ворожбу й Білопіль.

Дальший наступ вівся на Курськ і через Суми на Харків.

Гуртки, що наступали у напрямі Суми-Харків, 3-го квітня зайняли Суми й Охтирку, а 8-го квітня, здобувши ст. Мерехва, ввійшли в зв'язок із частиною отамана Натієва й зайняли Харків.

Потім, як це ми бачили з опису операцій отамана Натієва, почалось наступання на Донецький край і йшло переслідування від ст. Ворожба на Курськ, при чому 16-го квітня стялися з большевиками біля ст. Коренево й після заняття Харкова почалось наступання по напрямку Харків-Курськ через Білгород.

Операції на полтавському напрямі було описано вище при огляді операцій отамана Натієва і ми цей огляд лише доповнимо маршрутом наступання, який видно на схемі 6.

Наступання україно-германських частин у напрямі Катеринослав-Севастопіль розпочинається 4-го квітня після заняття Катеринослава.

Тут виник кривавий бій, у якому большевики понесли великі втрати й одступили по різних напрямках.

7-го квітня частини німців заняли ст. Синельникове й м. Ново-Московськ, а потім увільнили від большевиків Мелітопіль 17-го квітня. Трохи раніш, а саме 14-го квітня, австрійські частини заняли Нікопіль і Олександрівськ після сильного бою з червоногвардійцями; останніх було відкинено до донецького.

Потім німці заняли Перекоп і Ново-Олексіївськ, де їх випередило українське військо полковника Балбачана.

Загальний характер руху україно-німецьких військ на Лівобережній Україні ілюстровано на схемі 6, при чому для більшої позіркости на ній зазначено час заняття різних пунктів.

Рівнобіжний наступ по всіх напрямках було викликано, по-перше, тим що на цих напрямках як раз були згуртовані самостійні групи ворога, а, по-друге, це було необхідне з огляду на те, що одночасне зайняття важливих узлів на різних напрямках шкодило супротивникові здійснити зв'язок межи своїми групами війська, які окремо оперували. Справді, як бачимо, рівнобіжний наступ на Гомель, Бахмач і Гребінку не додав змоги супротивнику вільно маневрувати по фронту на шляхах Гомель-Бахмач і Бахмач-Гребінка.

Як видно зі схеми Бахмач і Гребінку було зайнято україно-німецькими військами майже одночасно.

Розуміючи важливість охорони узлів залізниць, більшовики виявили сильне противлення біля Конотопу й Ромодану, при чому в цих пунктах майже одночасно вони зробили спробу перейти в наступ. Але їх намір невдався й далі вони не змогли також перешкодити україно-німецьким військам одночасно зайняти вузли шляхів – Ворожбу й Полтаву.

Так саме ми помічаємо повну згоду й в операціях на харківському й севастопільському напрямках: ст. Харків і Севастопіль було зайнято майже одночасно. Остання операція в зв'язку з вигнанням більшовиків із району Мелітополь-Нікополь мала величезне значення в тому відношенні, що забезпечила правий фланг од Харкова на південно-східному напрямі україно-німецьких військ і таким чином ізолювала більшовиків Донецького кряжу від інших районів їх зосередження.

Отже, одночасне захоплення узлів залізниць, які між собою були зв'язані, віднімало ворога всі вигоди його становища і було стратегічним прийомом у всіх цих операціях.

Наприкінці зупинимось на огляді тих обставин, у яких доводилось оперувати славним українським частинам, тих вражін, які населення вільнених міст одчувало, й характеристики більшовицьких армій, що сараною пройшли по українській землі, знищуючи віковичний добробут краю.

Слабе числом, але непохитне духом, українське військо, ступінь за ступінем гонили далеко численнішого ворога й здобуло собі невмирущу славу.

Історія пам'ятатиме заслуги вірних синів України, які своєю кров'ю довели вірність своїй Батьківщині і своєю вдачею зломили бажання купки злочинних авантюристів, які нарід обманювали й несли спустошення країні.

Не легка боротьба була. Рідко доводилось битися з цілком організованими силами й бачити ворога на певнім напрямі.

Розбиті в бою більшовики розпоршувались по ближчих містах і селах, несучи їм жах нелюдської голодної юрби й часто густо ці трусливі вояки, зустрічаючися з українськими гуртками, за мирних громадян себе видавали.

Деморалізоване мирне населення не мало сили дати опір цим злочинцям і не

раз доводилось українським частинам мати сутички з озброєними загонами, які з'являлися там де їх найменше чекали.

І лише величезна тривалість і мужність козаків, повних бажання вмерти за свої ідеї, була тією силою об яку розбилися всі ці анархічні виступи.

У спішному ході операцій відіграла не малу роль згуртованість українських частин. Зокрема, питання харчовій постачання теж мали не мале значіння.

Не зважаючи на те, що більшовики знищували при всякій нагоді всі перевозні засоби, питання постачання завжди йшло добре. З захопленням і гостинно вітало населення своїх визволенців.

Ті, що участь приймали в визволенні сіл і міст, свідчать про ті почуття радощів з якими, стомлене більшовицькою сваволею населення, зустрічало козаків.

Учасники свідчать і про сумний стан населення місцевостей, розбитий й розграбованих «східними культуртреґерами», які залишили надовго згадку про себе в безжалісному й нікому непотрібному знищенні найкращих і найкорисніших будинків. Грабунки, душогубства, пияцтво й контрибуції широко процвітали по всіх містах і повітах, де більшовики встигли захопити владу до своїх рук, і про це лихоліття з жахом повідають мешканці, загнані в льохи й тремтячи за своє життя.

Чого кращого можна було сподіватись од дезорґанізованих загонів, які комплектувалися запродавцями, що втратили честь і людськість?..

Ці банди, які звали себе «советськими арміями», по свідченню учасників походу й населення, складалися з порівнюючи невеличкого числа робітників, матросів і бувших солдатів, які, залишившись без праці й заробітку, годувались тепер тими міліонами, які їх керівники вправилися вивезти з увільнених міст.

Головну-ж масу цих армій складали люди з темним минулим, певні злочинці, яким не було иншого місця як у цих бандах.

Тривалість цих армій була в залежності від акуратної виплати кожному воякові жалування і од небезпеки, яка загрожувала його особистому життю.

Ті, хто мав змогу спостережати загоми більшовиків під час захоплення ними влади, переказують, як безперечний факт, що повна дезорґанізація в їх командному складі й повний брак дисципліни – були звичайним явищем.

Завжди по одному ділу командувало де-кілько осіб, які не мали свідомости в своїх правах; ці розпорядження завжди викликали суперечки.

Нам тепер зрозуміло, чому, порівнюючи величезні сили більшовиків, що часто мали артилерію, не змогли противитись українському військові.

Упертість, яку більшовики де-не-де виявляли, треба пояснити присутністю серед них чехо-словаків, добре з'орґанізованих; у решті випадків їх армія виявляла з себе дезорґанізовані загоми, які тікали при найменшому натискові.

Вони тікали, вкриваючи шлях трупом одурених, у більшості випадків, людей, тікали без потреби руйнуючи культурні вартости й у безсилій злобі вбиваючи не повинних людей; і коли їм удалося тепер утікти від кари сучасних людей, то не втечуть вони від справедливого й безжалісного суду історії.

В.А.

«Сторінки із записної книжки»

Третій Гайдамацький полк

В березні 1918 року мій штаб був розташований в околицях села Яніва в замку стародавньої колись української родини, а після польського шляхтича графа Холоницького. Замок був старої архітектури з колонами, башнями, збудований з міцного каміння, цегли, заліза і цементу, стіни такі товсті, що на вікнах можна поставити крісла і в двох сидіти, і, хто хоче, грати в шахи, і курити з довгих чубуків. Глибоко під землею були пивниці, а в пивницях заховалось розібране різне приладдя, колоди, кайдани, яких колись в давніх часах властители цього маєтку уживали для непослушних кріпаків і гарячих козаків. Оповідають, що в тих дибах був закутий і Уманський полковник Гонти і багато

козаків з його дружини після Уманської різни. Пивниці під замком йшли в різних напрямках. Багато ходів було завалено, або знищено, а куди вони вели ми доглянути не могли, бо час був невідповідний, кругом все кипіло заразою бандитів, дезертирів і всякою, прости Господи, нечистю, які не визнавали ні Бога, ні чорта, ні честі, ні нації, ні Батьківщини!

На першому поверсі були великі кімнати, де графи бавились зі своїми сусідами. Тепер в тих кімнатах була розташована Українська кулеметна сотня і служба зв'язку, телефони і бездротний телеграф. На другому – в одній половині властители мали каплицю і туди знесли всю мебель, люстру; там же була величезна збірка портретів польської шляхти, королів і родичів графа; у великих шафах лежали тисячі книжок. В другій половині був мій кабінет, кімната для старшин штабу бригади, а далі велика, довга кімната для писарів і інтендатури. Кругом замку стояв з каміння високий – сім футів – мур з бійницями для рушниць і гармат в старі часи. Посередині були величезні ворота на ланцюгах через рів, тепер майже засипаний. З лівого боку, де був хід до пивниці, була висока стіна без вікон, а за нею росли високі тополі і смереки, посаджені там без усякого плану і системи, а головне без краси. Хто їх посадив і нащо, трудно догадатись. Тих густо насаджених тополів було не менше тисячі, на тих тополях зі всього Яніва і околиць злітали чорні круки, сиві ворони і малі галки, і підносили там такий гамір, що не чути було, як хто говорив до вас навіть зблизька. Під цими тополями небезпечно було ходити без того, щоб ці пташки вас не обсипали своїми несмачними подарунками. Казали місцеві горожане, що під цими тополями були довгі ходи, що вели з замку кудись далеко. За замком на горі стояла пра-



Полковник Володимир Сікевич, командир 3-го Гайдамацького полку у 1918 році, автор спогадів



Омельян Волох, один з організаторів Гайдамацького коша Слобідської України, 1918 рік



Сотник Олександр Савельєв



Командир куреня 3-го Гайдамацького полку Олександр Ліневський, квітень 1918 р.



Старшина Запорізької дивізії А.С. Новаковський, весна 1918 року

вославна церква, де правив Службу Богу о. Гадзінський, якого син був у мене ад'ютантом. Пізніше, десь в 1920 році, оба були розстріляні бандитами зо свого села¹. Близько церкви була церковно-приходська школа. Найближче до замку стояв римо-католицький костел, вибудований і утриманий на гроші графа і його родини. На майдані, як звичайно найбруднішим місці в містечку, розкинули свої сіті купці різних національностей, переважно жидів. Тут ви могли купити і продати все, що тільки хотіли, розуміється, якості підозрілої, продавалась потихенько і оковита своєї роботи. Тут дезертири продавали купцям все, що у них залишилося з війська, купці все у них за півдарма купували, включно до патронів, рушниць, коней, одягу і всього того, що вони по дорозі з фронту у других укралі. Після того як вони все вкрадене продали, на другий день гроші пропили, їдуть Христа ради просити у комендантів або Червоного Хреста собі одягу на дорогу. Не одержуть, то вкрадуть і далі їдуть, щоб там продати, і так до Києва доходять. А в Києві їдуть до коменданта маршових сотень, записуються як виздоровці. Їм дають зпочатку все, що треба, і везуть на тиловий запасовий пункт. Звідтіля вони дезертують – і починається та сама історія. Це були перші ластівки тих розбишак, бандитів, конокрадів, які наробили всім стільки горя; це були вкінці кінців і ті безсердечні кати-садисти.

Наші козаки другого українського полку багато з цих бандитів ловили і жорстоко били, але це мало помагало, бо замість одного, виростала сотня, дві, бо вся російська армія покинула фронт і пішла по цілому світі блукати, не як дисциплінована армія, а як найгірша банда на світі, залишаючи на своїому шляху, руїни, вогонь, попіл і трупи! В Янові прийшла до мене вістка, що німці підписали з Центральною Радою умову і їдуть нібито спасти Україну, а по моїй думці спасти себе і свою армію від голоду.

Українська армія з Житомира і Користишева під керуванням генерала Присовського і отамана Петлюри їдуть в авангарді німецької армії на Київ. Кіш Слобідської України під керуванням Петлюри розбив по дорозі червоні війська і перший дійшов до Києва через Святошин, Пущу Водицю. Народ стрічав їх з великим одушевленням і радістю, а тому що генерал Присовський запізнився і не прийшов на час до Києва, то розуміється йому тої паради, що дістав Петлюра, не зробили, і це стало причиною, що Центральна Рада і генерал Присовський напали на Петлюру та, замість вдячності, зганьбили його. Петлюру це дуже неприємно вразило, і він, як тільки у Києві зібрались всі українські війська, зрезигнував зі свого становища, бо побачив, що його мрія створити велику українську армію потерпіла завдяки заздрості декого повну невдачу. Петлюра зрезигнував, а Центральна Рада з задоволенням приняла його резигнацію і переформувала Кіш Слобідської України на Гайдамацький Полк. Азрізних частин добровольців, вільних козаків, партизанів створили першу Запоріжську дивізію. В склад дивізії увійшли: перший Запоріжський полк на чолі з полковником Загородським, дуже активним і щирим патріотом, і до цього полку придали частину Богда-

нівського полку, який зістався після наступу Муравйова вірним Центральній Раді, на чолі з ад'ютантом цього полку Олександром Шаповаловим. Другий полк під керуванням штабс-капітана 31 російського Олексієвського полку, небіжчика Болбочана, якого разом з призначенням підвищено в рангу полковника. Це був один із найкращих українських патріотів, який зробив зі свого полку сильну бойову одиницю, як духом, так і карністю, і якістю. Називався цей полк офіційно Республіканський, а козаки його називали Болбочанівський. Дякуючи своєму коменданту, він був дуже добре заосмотрений, одягнений і мав все, що полку було потрібно мати, до кадрових старшин включно. Четвертий полк сформований з полонених галичан, під керуванням сотника Коновальця, якого так само Центральна Рада підвищила в рангу полковника. Цей полк мав дійсне військове обличчя. Йому Центральна Рада найбільше довіряла і тримала його виключно для своєї охорони, бо своїм частинам не довіряла, і коли Запоріжська дивізія пішла в бій на Полтавщину, то січовиків залишили у Києві. Кінний полк, сформований з найкращих частин російської гвардійської кавалерії, під керуванням підполковника генерального штабу Всеволода Петріва, назвали іменем великого українського патріота, кошового запоріжської Січі, учасника Мазепинських боїв Костя Гордієнка. До цієї кінноти додали кінно-гірську батарею під керуванням полковника Алмазова. Коні і тут були найкращими на Україні. Третій полк Запоріжської дивізії був Гайдамацький, як вже згадано, був переформований з коша Слобідської України. Сформував цей полк підполковник генерального штабу Олександр Удовиченко, а з 28 марта 1918 року я став його командантом. Історія цього полку така: коли прийшла вістка, що шість тисяч червоних їдуть з полковником Муравйовим завоювати сорок мільйонів українців, то українські частини, які стояли у Києві (Юріївці, Богданівці, Полуботківці, Шевченківці та інші самочинно сформовані частини) оголосили свій нейтралітет, і не було кому захищати Києва, крім маленької горсточки триста студентів, що пішли під Крути спинити наступ хижаків на Золотоверху Столицю України, разом з куре-



Старшини Гайдамацького коша Слобідської України, грудень 1917 р.

¹ У 1920-1922 рр. Матвій Гадзінський у званні підполковника служив в Армії УНР

нем Богданівців, що в той час перебував у Полтаві, де підступно був забитий їм командир полку в ресторані. Тоді Петлюра по своїй ініціативі формує частину з добровольців, студентів, робітників і військових різних рангів, які в той час повітали з фронту від збожеволілої юрби. Були між ними і старшини генерального штабу. Були вигляди, що з цієї маси можна буде колись створити кадри для будучої української армії. Але коли Центральна Рада підписала умову з німцями, не обговоривши добре справи відносно армії, бо в тій українській делегації не було ні одного військового авторитету, який би зрозумів, що без армії неможливо створити державу, то німці, які прийшли на Україну, почали самі господарити на наших землях. Як мені персонально говорив Петлюра, деякі члени Центральної Ради боялись його впливу на селянські маси, і нізачо не хотіли допустити Петлюру до формування армії. Тому, як вже сказано, Петлюра усунувся від влади, відійшов як провідник формування армії, і разом з ним відійшли багато старшин генерального штабу, гарматників, кіннотників і урядовців, і багато з них негайно пішли до білої армії з ціллю знищити большевиків як найбільше лихо на землі. Покинув полк і підполковник Удовиченко.

Вкінці марта 1918 року я післав з Яніва до Києва до військового міністерства підполковника Дунаєва і члена полкової ради прапор. Підвисоцького, щоб затвердили і вислали на фронт як українську частину другий український полк, розташований у Янові, Калинівці, Пикові і Хмельниках.

Мобілізаційний відділ при військовому міністерстві відписав мені, що тепер не на часі це робити, щоб ворога не дразнити. Це мене так розлютило, що я зараз же сів на потяг і поїхав до Києва. Іду по Володимирській вулиці, недалеко державної опери, а назустріч іде скорою ходю підполковник Удовиченко. Побачив мене, підбіг і відразу випалив: «28 марта гайдамаки мусять іти на фронт у Полтавський район, на поміч першій бригаді. Я залишаюсь у Києві при головному штабі, а вам пропонується прийняти Гайдамацький Полк і з ним іти в похід!»

Ця новина була дуже цікава і трохи мене оголомила. Сьогодні 25 березня, а 28-го вже треба виступати. Я полка цілком не знаю... Ну, як треба, нема ради, мушу іти. Іду до генерала Грекова, помічника міністерства. Генерал Греків мій старший знайомий по варшавському округу. Заходжу до його канцелярії. Генерал Греків побачив мене, привітав і каже: тут всі наші головні стратеги стратили те все з свого військового досвіту, чого ніколи і не мали. Хотять за всяку ціну позбавитись у Києві Гайдамаків, бо вони не можуть вибачити Центральної Раді, що усунули їх улюбленого Петлюру і все їм роблять збитки, бо там і там до революції були ті самі люде, і їх гайдамаки ніяк не хотіли визнати за щось вищого. Підполковник Удовиченко залишається тут, а ви мусите іти з ними. Я дав згоду, тільки просив дозволу забрати зі собою другий полк. Генерал дуже зрадів, що так легко розв'язав цю проблему. Тут же передав мені уже заготовлений наказ і ми попрощались. Я пішов до штабу Гайдамаків на Володимирську вулицю. Там на мене вже чекав підполковник Удовиченко. В штабі полку повний розгартіяш. Нема нічого, що ми старі команданти рахуємо за необхідне мати в штабі полку. Нема щоденних полкових наказів, нема ніяких книжок: грошового журналу, дневника і тому подібне. Підп. Удовиченко передає мені п'ять тисяч карбованців

на харчування полку. Питаю: а куди маю записати? Він розсміявся і каже: починайте все з самого початку і це будуть перші гроші, які Ви отримали. Так і запишіть, бо я, каже, був у таких клопотах, та не встиг ще нічого зробити. Питаю: де ад'ютант, скарбник, голова господарської частини, урядовці? Нікого нема. Все залишається у Києві – не хотять іти в похід. Довідався від підп. Удовиченка, що старшини, як довідались, що треба виходити з Києва, то майже всі гарматники, за виключенням сотника Одинця і кількох молодших старшин, всі кинули полк. Даю перший наказ: завтра, 26-го березня в годині, всім гайдамакам зібратись в штабі полку. Сам негайно поїхав до Янова. В шостій рані вже на місці. Зібрав всіх старшин і кажу їм: Я призначений командиром Гайдамацького полку і 28-го виступаю з полком на Полтавщину. Хто з вас хоче зі мною їхати, я зараз же заберу зі собою. За годину я вже дістав рапорт бажаючих служити у Гайдамаках. Всі ми – я, дванадцять старшин, панотець і двох лікарів виїхали до Києва, а сотнику Зинов'єву наказав все полкове майно перевезти до Києва. В осьмій годині наш потяг вже виїхав до Києва, а в одинадцятій точно ми вже були в штабі Гайдамаків. Там на нас чекали ті, що залишились на службі у гайдамаків: сотник А. Савелів, син мого приятеля по Ладозькому полку, якого я призначив моїм помічником, ротмістр Байлів, дуже енергійна, спритна людина, старшина для доручень, сотник Виноградів, сотники Гончаренко, Новиків, Підручний, Ляхович, крім того яких 30 молодих старшин. Я зараз призначив поручника Гадзінського ад'ютантом, сотника Дем'яненка скарбником, і йому тут же передав тих п'ять тисяч, що мені вчора дав Удовиченко, і наказав записати у книжку грошей, яку ми по дорозі купили. На голову господарської частини призначив сотника Ольшанського, на курінного другого куріння сотника Фрепонта, а сотника Лесневського комендантом третього куріння. Даю наказ 28-го березня 1918 року всьому полку бути на станції Київ-товарна в п'ятій вечером, начальнику господарської частини приготувати шість потягів по 50 вагонів кожний, кінські вагони і площадки для гармат, кухонь, кулеметів і возів. Опісля відпустив всіх. В цей час ад'ютант доложив мені, що мене хоче бачити якийсь чоловік в українській уніформі! За хвилину в канцелярію зайшов чоловік, який по першому побаченню зробив на мене неприємне враження. Він, як тільки зайшов до канцелярії, зложив рапорт: сотник Омелько Волох, бувший курінний коша Слобідської України, був у всіх боях від Користишева до Києва. В російській армії служив в сибірській арт. бригаді прапорщиком. Як бої у Києві закінчились, я поїхав в Харків до своєї дружини, а тепер почув, що гайдамаки знову ідуть в похід та прошу і мене зачислити на службу, на яку хочете посаду.

Я прийняв його до полку і призначив на стару посаду курінного першого куреня і відпустив до своєї частини. Людина ця була доволі висока, кремезна, маленький, вузькі, сині очі під рудими віками і бровами, рябий, лице побите віспою, голений, лисий, на голові папах з випливатим червоним шликом, в чумарці на груді з обох боків приміщення для набоїв, підперезаний кавказьким срібним очкуром, через плече висить дорога срібна крива шабля з юрївською відзнакою, за плечем карабін, за очкуром встромлені дві пістолі і довгий кавказький ніж. На лівій стороні висять дві бомби, на ногах підтопані великі чоботи, в які запа-



Червоні гайдамаки. Вірогідно, грудень 1917 року.

ні червоні з плямами штани. На грудях Юрївський хрест. Це та сама людина, яка звела зо світа багато людей, які з ним не погоджувались. Він є головний винуватець, що гайдамаки у 1919 році під Уманем перейшли до червоних. Він винний в арешті і смерті Болбочана, в смерті полковника Сельванського, якого його бандити живим закопали в землю; про це мені говорив очевидець, джура сотника Новікова. Він винний в смерті Виноградова, який багато знав про нього, сотника Ліневського, Савелева². Дякуючи тому, що Петлюра мало його знав, а він удавав себе нібито запоріжця, представника селян і робітників, йому давали великі аванси і посилали на лівобережжя підготовляти повстання. Він мав великий впливи на козаків, як своєю демагогією, так і застрашуванням, і то не тільки на словах, а і на ділі. Мрії його були великі, але не маючи на це ніяких даних: в бою був відважний і маленькими частинами зручно доводив. Але це була людина, за якою треба було слідкувати обома очима. За мого командування гайдамаками він все був на своєму місці. Я мав багато донесень про його вчинки і зв'язки з підозрілими елементами. Щоб знати як він ставиться до ворожих вчинків, я його призначив головою полкового суду. Це було для нього як ніж в серце...

На другий чи третій день, 28-го березня в п'ятій вечером, я вже був на станції

² В.Сікевич користувався недостовірними даними. Полковник М. Сільванський у 1921 р. служив в Армії УНР, потім перебував на еміграції. О.Ліневський разом з О.Волохом наприкінці 1919 р. перейшли на бік червоних, пізніше вони були репресовані радянською владою. Доля О.Савеліва достеменно невідома, а смерть сотника Виноградова описана у повісті поета В.Сосюри «Третя Рота»

Київ-товарна. Там рядами стояли сотня за сотнею, за ними кінна сотня Ляховича в пішому строю, тримаючи коней за повіді. Ще трохи далі стояли чотири легких гармат з запряжкою, а дві без коней на площадках, за ними санітарний і полковий обоз і патронні двуколки. Привітав козаків, поздоровив з походом, дав наказ сідати по вагонах і грузити коней та обоз. За які три години полк був гружений і потяг за потягом виїхав на свою роботу. Перед самим від'їздом штабу, приїхав на станцію ад'ютант від військового міністерства, і від імені міністерства побажав щасливої дороги, а в цей час той самий міністр пише листа до отамана Натієва, що їдуть до Полтави гайдамаки, великі розбишаки, щоб той звернув увагу, і як треба, то щоб розігнав їх на чотири вітри. Цього листа отаман Натієв показував мені в Полтаві. Добре, що про це у Києві не знали ні я, ні гайдамаки, бо була б експлозія...

Дорога до Полтави це був шлях одних непорозумінь. Недалеко Конотопа наші ешелони зупинив німецький вартовий відділ. Виходжу до їх команданта і довідуюсь, що якийсь патріот дав телеграму до Києва до німецького командування, що ешелони гайдамаків, що виїхали самочинно з Києва, на цілому шляху роблять бешкети, забивають людей, грабують. Я показав коменданту наказ військового міністерства, щоб 28-го березня Гайдамаки виїхали на фронт, і попросив його телефонічно запитати ті станції, що ми проїхали, чи були там які бешкети. Командант подзвонив на три-чотири станції, скрізь була дуже гарна для нас відповідь. Командант дуже вибачався, що зробив нам, помимо своєї волі, таку неприємність і пропустив ешелони, а мало-мало не прийшло до сутички, бо ми без бою не зложили б своєї зброї. Оце один із багатьох провокаторських виступів наших злісних провокаторів. Я зараз дав телеграму до пана Жуківського, але відповіді не було.

На станції Вапнярка ми зупинились, щоб нагодувати людей і вивести коней. Козачня вискочила з вагонів і почала бавитись, плечі розминати, практикуватись ручні-бомби кидати, в лаву розсипались. Кінночки без сідла на коней посідали і один другого перегоняли, а впереді всіх летів їх сотник Ляхович. Гарматчики поважно коней в поводу проводили. Смачно пообідали і день знаменито минув, та знова в дорогу поїхали. Недалеко станції Гоголево, червоні, як відходили, зірвали міст залізничний через річку, і тут наші ешелони зупинились. Треба було або їхати навкруги, або даліше йти до Полтави пішки 42 милі. Зібрав курінних і вирішили даліше йти піхотою.

В цей момент зайшов до мого вагону полковник Кузьма і каже: Вас просить до себе заступник командира корпусу полковник Сварика, гармачик. Іду в салон міжнародного потягу, зустріває мене полковник Сварика доволі офіційно, службово сухо і каже: Що це ваші Гайдамаки наробили на станції Вапнярка? Питаю – а що? А він показує телеграму, підписану членами Центральної Ради, а там написано: вже далеко від залізничної станції Вапнярки чути було як гайдамаки розбивають хати і крамниці бідних громадян своїми бомбами і кінними ватагами. Кругом залишили лише румовища, багато крові і трупів, між ними багато жидів. Прийміть негайно заходи, щоб вияснити, хто тут винуватий?

Це мене страшно обурило, і я прошу полковника Сварика зараз же негайно ви-

кликати по прямому проводу або по телефону начальника Вапнярської станції і головно коменданта міста, як нашого, так і німецького.

За пів години уже було зроблено сполуку. На запит пол. Сварики, в яким порядку пройшли ешелони Гайдамаків станцію і чи не залишили бунтарських непорядків, відповідь була: ешелони пройшли в надзвичайному порядку. На станції мали відпочинок і під цей час робили свої військові вправи, як пішими частинами, так і кінними. Все населення зі здивуванням дивилось на них і сердечно прощало. Ніяких жалоб, скарг заявлено не було, за все що брали платили грішми. Полковник Сварика розвів руками і, коли на другий день якихось два члени нібито Центральної Ради приїхало на ревізію корпусу, він назвав їх провокаторами і прогнав. І добре зробив, бо старшини і козаки корпусу їм цих провокаторських вчинків не подарували б, бо всі добре зрозуміли, що то була робота членів партії Раковського і Рафеса як помста за П'ятова і Доброго, де велике підозріння було кинуто на Гайдамаків. Таки доморослі «Шерлоки Холмси» мусіли б знати, що в цей критичний час відбудови держави, їх обов'язок лагодити справи і поширювати серед народу довір'я до свого війська, а не робити провокації і не помагати слугам ворожих елементів!

Село Гоголеве – це старе українське село, де жив письменник Микола Гоголь, що російською мовою написав чудові образки з українського життя, описуючи містичного полковника запорізького війська Тараса Бульбу і його двох синів Остапа і Андрія. Кожний хто читав цю повість душею своєю був на тих широких степах Гуляй Поля, де стільки козацької крові пролито, де яструб під саме небо літає і звідтіль собі жертву обирає. Як чудово він описав тип старого козака Тараса і вірного Україні сина Остапа, який в жорстоких муках, як його поляки катували, згадав про свого батька і Україну. І з яким огірченням билось серце читача, як він прочитав про зраду другого красуня сина Андрія, що за гарну дівчину, яка своїми чарами притягнула його до себе, зрадив своє військо, батькові сором на стару голову кинув і за це від батьківської руки кару смертельну поніс! Добре описав майську ніч, утопленицю і багато-багато інших. Якими чарівними образками він малює українську природу, звичаї! Читаєш і не можеш відірватися від книжки. Прочитаєш і ще раз читаєш!

Зайшов до його хати. Це тепер «гоголівський музей», де зібрано все те, що торкається життя Гоголя і його творів. Не дуже багато там того добра назбирано, але в уяві і кінця йому немає!

Вечером, коли повечеряли і коней випасли, зібрались музиканти на майдані і почали різні мелодії грати, збіглися зі всіх околиць діти, почали сходитись гайдамаки. Дітвора боса, майже гола, брудна по самий ніс, і з великим зацікавленням до всіх придивляється своїми карими, чорними і синіми очима, які від задоволення і радості огнем горять. На всіх куточках повиходили і стоять в свитах і без свиток в полотняних сорочках старші господарі і їх жінки, в очіпках і великих хустках на плечах. Почули музику ті хлопці і дівчата, що ще робили в полі, на городах, при худобі і дробу, кинули все, і всі зі здивуванням одна на другу дивиться, усміхається, одна до другої підморгує, одна другу під боки штовхає. Оглянули себе зі всіх боків, поспускали підтикані спідниці, по дорозі в ставочку вимили ноги, руки,

а деякі і умилися, не боячись, що фарбу з губів або лица змиють, бо ту краску може змити лише лиха година! І тихенько через перелази і садки за хатами, за деревами, за спинами бабунь і дідів, виглядають, як їх брати-козаки гайдамаки на майдані гуляють, що аж земля трясеться і гудить. Ще трохи і почали козаки молодичь і дівчат до танцю запрошувати. Де там – соромляться, червоніють, як той мак, в землю зі стиду дивляться, а самим, хоч умерти, хочеться з вусатим козаком погуляти! Були і такі, що почали через перелази геть тікати і знова вертались, бо цікаво! По трохи до танцюристів приєднались ті, що колись у війську служили, а за ними пішли і свої парубки з молодичцями і дівчатами, а трохи пізніше усе що було на майдані в танець пустилось, загорілися очі, як ті зореньки. Ой, що то був за чарівний вечір, якого Гоголянки умирати будуть – не забудуть. Далеко за північ, як когути заспівали свою першу пісню, музика перестала грати, і всі втомлені, але задоволені, пішли спати.

Рано в шостій годині сурмачі заграли: вставай, в колону збирайся! Все село зашуміло, і військо, і селяни повставали, і зо здивуванням один другому придивляються і пригадують собі вчорашній вечір, їм здається, що то був лише приємний сон, бо на ділі в цей час такого не буває! Це була неділя, священик відслужив коротеньку відправу, сказав пару добрих слів, благословив хрестом, і полк вирушив в дорогу. Музиканти заграли веселий марш, гайдамаки шапки на праву бров поодягали і бадьоро дивляться, як їх проважають любі приятельки вчорашньої забави. Залучила козацька пісня «Ми Гайдамаки». Вже останнє військо за село пішло, а люде все коло плотів стоять і все дивляться куди ті чарівники пішли, бо як же вони не чарівники, як ідуть на бій, ідуть на смерть, а от дивись які веселі, щасливі, що ідуть за волю України боротись і щастя та долю народу добути. Ні, з такими людьми Україна не згине, а раніше чи пізніше волю собі здобуде, і з цього шляху ніхто українців не звихне, бо старі підуть туди, звідкіля немає повороту, середники стануть на їх місце, а за ними піде наша краса, наша надія, наша українська молодь.

В дорозі до Полтави

Ніч пройшла спокійно. В шостій годині ранком, 4 цвітня, 1918 року, я вже був на майдані у Гоголеві, де зібрався весь отряд українського війська, якому було дане завдання вигнати ворогів з наших земель. На правому крилі стояли кіннотчики під керівництвом сотника Ляховича. Коні жваві, так і танцюють під козаками. Шкура на них полискується, стрій і зброя у великому порядку. Козаки як намацьовані сидять на конях – усміхуються, насунувши на бік шапку з червоними шликами і золотою китицею; за плечима карабін, в руках списи, шапки баранкові, чорні, чумарки сірі. Здалека дивиться – чудовий образ.

Все село висипало подивитися на своїх козаків. Молодиці і дівчатка одна перед другою із-за плечей батьків приглядаються на стрункі постаті вояків. І не одної забилося серце від жалю, що ті гарні хлопці покидають їх село! А якби то було добре, якби ці красуні залишились тут пару днів. Ото була б забава!

Коли я підійшов до них, почулась команда: «Позір, вправо глянь». Я звернувся до них з такими словами: «Козаки, на нас випало щастя і доля допомоги нашої

матері Україні скинути з себе кайдани, які вона носила триста років. Цілий час, почавши від Києва, ви б'єтеся з нашими ворогами, слава про вас лунає по цілому світі, Пам'ятайте, що ви передові наші очі й уші! Слава вам і вашим батькам, що виховали таких славетних козаків! Слава Україні!»

Сурмачі заграли марш і стежі вирушили виконувати своє завдання. Останнім полетів за своїми козаками сотник Ляхович. Як сьогодні бачу цього хлопця перед собою: молодий – років 24-25, середнього росту, стрункий, тісно перев'язаний очкурем в поясі, ноги і руки тонкі й малі, лице подовгасте, маленькі чорні вуса під носом, чорне волосся перечесане на дві сторони, чорні очі, біле лице трохи осмалене сонцем і вітром, маленькі уха, в очах світиться енергія і неприклонна воля, навіть деспотизм. Ходить швидко й дуже легко, як кіт, на коні сидить як влитий, одягнений в сіру чемарку зо срібними глазурями, тобто нагрудними набійницями, через праве плече до лівого клуба ремінь зо срібними прикрасами, на яким висіла старинна, дамаскої сталі, шаблюка. При шкурятні похві срібні обручки і кільця, а рукояті срібна, висаджувана самоцвітними каміннями. На голові мав чорну смушкову шапку з червоним шликом і золотою китицею. Син священика, десь недалеко Каменця. Скінчив гімназію. В часі світової війни пішов на фронт, був кілька разів ранений, за лицарську відвагу підвищений до ранги прапорщика. В часі революції лежав ранений в Кронштадському шпиталі. Одного разу вскочили туди розбишаки-матроси і повикидали майже всіх старшин на хідники з другого і третього поверху. Головним провідником їх був матрос Табурянський.

Ляхович спасся тим, що сестра-жалібниця на пару хвилин перед тим вскочила до його кімнати і вмити наклала на його постіль і його самого зо всіх постелів шмаття. За п'ять хвилин ускочив туди Табурянський і питає, де ранені старшини. Сестра відповіла, що тут робиться ремонт, і всіх хворих перенесли в інші кімнати. Табурянський повірив і побіг далі. За яку годину знесли до лазарету сорок два трупи, а п'яна матросня ограбивши лазарет побігла робити бешкети в інших лазаретах. Ця подія зробила на лагідного хлопця страшне вражіння. Загорівся в нім дух помсти. Він запряг собі, що як тільки ще буде мати силу, то відплатить цим розбишакам за смерть тих безборонних.

Сестра-жалібниця призвала ще одну сестру, і вони вдвох пересунули ліжко Ляховича до другої кімнати. Тут він під прізвиськом звичайного козака полежав який місяць, виписався, пішов відразу на потяг і поїхав до Києва. Тут записався до Коша Слобідської України. Петлюра не дуже любив паничів і все приглядався до праці Ляховича, але вкінці переконався, що цей панич добрий гайдамака. Він перший був в боях і останній ішов спати на відпочинку. Тепер у нього було одно гасло «око за око, зуб за зуб». Перебув весь 1917 – 1918 роки в боях за Україну. Під час гетьманату захворів, рана на грудях почала знова про себе давати знати, почав кашляти кров'ю, взяв відпустку і поїхав до батьків. Записався до університету, одружився і жив доволі щасливо. Нерви його були страшно подразнені. Почав уживати морфіну. Підчас директорії хотів їхати до армії, але тут брат його дружини дав знати большевикам про нього, і коли він поїхав до Каменця, його дорогою перехопили, страшно замучили і кинули мертвого серед дороги. Дружина два дні чекала на свого чоловіка. Потім поїхала на його зустріч і нашла дорогою забитого.

Військо пішло в дорогу. Я зайшов ще до своєї хати переглянути пошту. Велика торба телеграм, листів і різних наказів. З них більше цікаві отці: Центральна Рада наказує скрізь, де тільки буде переходити військо, оголошувати і розвішувати на стінах «четвертий Універсал, оголосити земельний закон затверджений 2 січня 1918 року, (соціалізація землі на користь селянства), а ліси, води і підземні багатства переходять до розпорядимості уряду УНР. Оголосити закон, затверджений 7 лютого, про вісім-годинний робочий день. У всіх містах, які займе наше військо, ставити тимчасових урядників, оголосити закон про права громадян УНР і хто має право бути горожаном України, відкрити скрізь українські школи». З цього боку дуже велику роботу робив міністр освіти, В'ячеслав Прокопович, який вже відчинив по просторах України тридцять п'ять гімназій. Це був великий вчений, знаменитий педагог. Це людина в повному змислі слова ідеальна і на своєму місці. Повідомляється таємно, що австрійці і німці реквізують по селах багато селянського добра. Селяне день від дня все більше і більше ставляться до них ворожо, це використовують большевики і ведуть агітацію проти Центральної Ради і Генерального Секретаріату, зате що вони призывали німців на Україну. Коли селян питали, хто кращий для них, чи большевики, чи німці, селяне відповідали, як та коняка, що її спитали, що краще – віз чи сані. Кінь глянув на віз, зиркнув на сані, і каже: «І то сволоч, і то сволоч; бо мені все одно треба тягти, і те, і друге».

Зараз-же оголосили текст мирового договору, що був підписаний в Бересті, 9 лютого 1918 року, коли повсталла Українська Держава:

- 1) Німці, австрійці, болгари і турки з одного боку, і українці з другого, заявляємо, що воєнний стан між цими державами скінчився. Сторони заявили про свою лояльність один до другого, щоб на далі жити в мирі і дружбі.
- 2) Кордони між Австро-Угорщиною і Україною ті самі, що були при російському уряді, а на півночі від Таганрогу, по лінії Білгбрай, Щебришин, Красностав, Пугачів, Радун, Межиріччя, Вигоновське озеро.
- 3) Опущення окупованих теренів почнеться негайно по ратифікації договору.
- 4) Дипломатичні і консульські відносини між сторонами, що заключають договір, почнуться по ратифікації договору.
- 5) Заключаючі договір сторони відмовились платити кошта війни і за всі вивезені з краю реквізиції.
- 6) Ранених, полонених відпустити негайно по домах, оскільки вони не захотять залишитися в тій державі, де були полонені.
- 7) Що торкається захоплених військових і торговельних кораблів, то буде призначена окрема комісія.
- 8) Мито, торгівля будуть оголошені окремо.

Далі оголосили, що в Україні єдині гроші – це випущені українською владою; старі російські обмінити в державних банках, большевицькі касуються цілком. Німецька марка і австрійська корона приймаються по ціні тридцять п'ять шагів. Таємно: німці і австрійці обеззброїли наших партизанів, а зброю забрали собі, або спалили. Переглянув усю пошту, зараз же дав наказ ад'ютантові, як прийдемо до Полтави, виконати те, про що наказує Центральна Рада. Одягся і з ад'ютантом поїхали доганяти полки.

Полтава

Прийшов наказ з Києва нашу Запорізьську дивізію поділити на дві частини. Кожній дано окреме завдання. Перша «Кримська» група, мусіла йти під керування отамана Натієва і Болбочана на Крим, а друга «Славянська» під моїм керуванням на Лозову-Славянск, в Донецький район, щоби захопити там вугіль і вислати до Києва, пустити в рух всі копальні і урухомити залізничний шлях по всіх лініях.

Це було в початку квітня 1918 року. Запоріжці зі всіх кінців збираються до Полтави, тої Полтави, яка була осередком боїв гетьмана Мазепи і Карла, шведського короля, з російським царем Петром Першим. Двісті років минуло з того часу, як на цих полях розігралася трагедія Українського Народу, а на пам'ятку про це, як на глум нашому народу, залишилось ще велике поле прикрашене зі всіх боків монументами, на яких написано як під час бою в 1709 році були розташовані російські війська, які розбили українців і шведів. Це поле назвали «Шведська могила». Пішов я на це поле, дивлюсь – скрізь стоять з каміння зроблені монументи. Тяжкі думи зародились в моїй голові, і образи минулого часу переходять переді мною: бачу Кінний Костя Гордієнка полк, що з Запоріжжя прийшов; козаки вусаті повні ентузіазму сидять на своїх чудових конях, які, як ті льви, рвуться перед. Стоїть полк готовий до бою. Запоріжці, як зі сталі вилиті, красунь перед красунем, молоді, сильні, з гарячими очима; жупани на них в найкращих кольорах, чер-



Симон Петлюра серед вояків Гайдамацького коша Слобідської України на подвір'ї Микільського військового собору у Києві. За С. Петлюрою зліва – начальник штабу коша (тимчасовий командир 3-го Гайдамацького полку) сотник Олександр Удовиченко. Ліворуч від С. Петлюри – старшина Куреня Чорних гайдамаків О. Савельєв. Початок березня 1918 р.

воні штани і дорога батьківська зброя відібрана від татар, поляків, турків. Шапки з червоними шликами, одягнені на бік на праву чорну бров. Трохи в стороні стоїть група кінних. То стоїть гетьман Мазепа. З ним нерозлучний і перший дорадник Орлик, шведський король і ціла свита генералів, старшин, чекають на наказ. Малиновий гетьманський стяг разом з полковим жовто-блакитним весело бавиться в хвилях вітерка! Бачу цей образ в своїй уяві і вся Україна перед моїми очима.

І дивно мені, чому ми, українці, так багато мали і маємо серед себе різних провокаторів, які так шкодили і шкодять нам! Нема міри тільки мусить бути моя на горі! Для цього на все йдуть і колоду один другому підставляють.

Страшно пригадати, що в той час, коли Україна своє військо мала, свого гетьмана, мала сильного союзника з дуже добрими умовами союзу: спільна боротьба проти ворога була б запевнила повну самостійність і незалежність після виграної боротьби! І от коли ворог протягнув руки на наші землі, ми замість об'єднання, почали один другого нищити. Полковник Іван Скоропадський підпирає ворога і стає гетьманом України при живому гетьмані, генеральний суддя і полтавський полковник Іскра пишуть доноси ворогові України царю Петрові; на поміч Мазепі багато війська спізнилося по українським звичаю прибути. Соромно мені стало за цих зрадників, і я оглянувся кругом. Що це за чудовий край, яка краса, яке багатство: жито, пшениця, овес, гречка, ячмінь, просо як намальовані кругом ростуть; зелена трава вже очікує косарів; ліс, гай, корчі так, якби то був зачарований замок, тихий, спокійний, а то відразу прокинеться і як живий зашумить. Скрізь чути співи дроздів, соловейка, чижів. Там десь зозуля ворожить, іволга перекликається; а весняна краса ліса і гаю, так якби його тільки що помалював найкращими фарбами на великі свята. Так і хочеться заглянути у його середину, так і хочеться доторкнутися пальцем до зелених листків дерев, послухати про що шепотять вікові дуби та смереки, як згадують минуле.

По дорозі з поля до міста кругом хутори наших селян. Живуть як в старі часи жили полковники, сотники. Окрема біленька хатка, з вікнами на три сторони, вікна на ніч прикриваються віконницями, щоб злодій або худоба не влізла до хати. Кожна хатка стоїть серед вишневого садку. На хуторі криниця з журавлем, біля криниці корито з водою для худоби і дробу. Кругом під оком властителя різні прибудови. Недалеко пасовисько, кругом поле на ярове і озиме, а bliще до хати городи. Все від рукою. На тині висять глечики на молоко, горшки, макітри. Здалека глянути на Полтаву, то крім зеленої барви і бань церков нічого не видно.

Не встиг я до міста дійти, як почув здалека пісню. То гайдамаки співали, до Полтави поспішали, а пісня любя-весела. З цілого серця і сильної груді співається, і луною гуляє по лісах, широкому полі, по ярках і між горбами.

За кілька хвилин вже сотник Ляхович мене в далекозір побачив, пригнався, і на цілому скоку коня як мертвого зупинив. Зложив звіт про своїх лихих козаків, про похід. А тут і сотня на рисях під'їхала. Стихла пісня, почулась команда: позір, вправо глянь! І козаки як намальовані в строю по три їдуть і голови в мій бік повернули та на мій привіт відгукнулись: Слава Україні і тобі, батько-отамане!

Дав наказ зупинити козаків щоб відпочили, злізли з коней, почистились, причепурились, щоб Полтава побачила, яке гарне та славетне Україна військо має!

За годину підїхали гарматники на чолі зі своїм сотником Одинцем, а ще трохи на тачанках підїхали і піші Гайдамаки.

Всі вони весело оповідали як і де їх чудово приймали, гостили і на дорогу випроводжували з жалем в серці і сльозами на очах. Дорогою до них пристало яких дві десятки молодих хлопців, які хотіли в нашому війську служити, і все просились до кіннотчиків або гарматників. Навіть дехто коня з собою привів, яких полишали тут кіннотчики російської армії, як втікали до Харкова! Всім хотілось бути такими самими гарними, як ті гайдамаки, що на конях сидять.

Тут ми відпочили яких дві години, козачня помилась, почистилась, трохи перекусила і як на парад до самого гетьмана прибралися. Любо було на них дивитися! Подали мені мого коня, золотого англіїця; це була краса на весь полк. Козаки інакше його не кликали, як «ляля». Він ніколи спокійно не стояв, а все танцював, перебираючи ногами на місці, а як я обїжджав полк, то він знав яким кроком треба їхати, щоб я міг всіх побачити і поговорити. Перед полком, як відїжджав до якого міста, він чув своїм конячим нюхом, що на нього всі дивляться і грав ногами як балерина. Я мав зі собою в поході своїх двох найкращих коней – одного вороного і цього золотого. За ніякі гроші я їх не віддавав би був, бо вони зі мною у всіх походах були, як в російській армії, так і на Україні. Дивлюсь я на них, як в енциклопедію, і вся історія походів, боїв переді мною. Залишив я їх зі сльозою в очах у Києві, як виїжджав до Відня на дипломатичну посаду. Що з ними сталося я не знаю, навіть запитати нікого не можу, бо всі мовчать, бояться. Колись князь України Олег, по ворожбі знахора, який пророкував йому, що він згине від свого коня, зліз з коня і відіслав його до свого хутора і там казав ходити за ним якнайкраще. Пізніше він довідався, що кінь його здох. Він розгнівався на знахора, назвав його брехуном, поїхав подивитись на кости коня. Коли на березі Дніпра він знайшов ці кости і наступив на його голову, то звідтіля виповзла гадюка і вкусила його. І сповнились слова знахора, бо князь помер від свого коня. Розуміється я не хочу вмирати від своїх живих чи мертвих коней, а все таки сумно мені, коли згадаю про них і не знаю що сталося з ними!

Приїхали ми до Полтави десь коло четвертої. Все підтягнулося, музиканти грають веселий марш, шапки ще більше насунули на бік. Післав сотника Байлова доложити отаману Натієву, що гайдамаки вже прийшли. Генерал Натієв стрінув нас коло пам'ятника Котляревського. Народу висипало багато, дивляться і не вірять, що це не бандити, а правдиве державне національне військо.

Підїхав галопом до генерала, зложив звіт і став ліворуч його. Музиканти, як пройшли попри генерала, то зараз зайшли правим крилом і стали по другому боці, і грали цілий час як проходило військо.

Впереді йшли червоношличники першої гайдамацької сотні; на чолі їхав сотник Виноградів і він на сором забув, що в руці тримає витягнуту шаблюку, передав її в ліву руку, а праву приложив до шапки, щоб честь віддати. Не знаю, чи генерал зауважив, але ні слова не сказав, а я зачервонів як варений рак. Пройшла перша сотня, за нею чорношличники, за ними жовті, за жовтими зелені, за піхотою пішла гарматна сотня, а на самому кінці кіннотники по три в ряд на два коні віддали, тобто так, щоб задній козак через уші свого коня бачив задні ноги

впереді йдучого коня. Щоб краще виглядало, з початку їхали кроком, а після ще раз обїхали колону і проїхали коло генерала польовим галопом. Це була дійсно чудова картина; вірю, що не в одній молодіці і дівчині серденько забилося.

Городський голова запросив нас всіх старшин на перекуску до готелю, а козаків на майдан, де місто влаштувало прийняття навіть з пляшкою пива з дозволу нашого команданта. Німецький оберст зі своїми штабовцями, що був тут на прийнятті, сказав: я ніколи не сподівався побачити тут таку чудову українську частину в такому порядку і красі. Коли вони і в бою будуть такими, якими ми бачили їх в поході, то запевняю, що це буде непереможна частина, їх ніхто не переможе, що дай Боже! Перекуска закінчилась. Ми всі вийшли на майдан, де юрба народу гостила своїх гостей. Всі були задоволені і раділи з цілої душі! В цей час щось страшне загуділо в повітрі і земля затряслась, як від землетрусу. Затаракотіло, як підчас громовиці. Ніхто нічого докладно сказати не міг, що це!? Пішли на телеграфну станцію і звідтіля довідались, що румуни, які стояли в Карлівці, залишили там велику кількість амуніції і є підозріння, що червоні, які почули, що в Полтаві вже українські частини і з ними німці, пустили ту амуніцію в повітря. То був тільки здогад і треба було його провирити.

По наказу генерала Натієва, вислано в бій Карлівки два вагони в розвідку зо старшинами нашого і німецького генерального штабу. А війська пішли на відпочинок, щоб добре відпочити і набрати сили до дальших боїв.



Старшини Кінно-гайдамацького полку ім. К. Гордієнка біля панцирника Окремої Запорізької дивізії «Швидкий», квітень 1918 р.



Прапор полку ім. Б. Хмельницького, Київ, травень 1917 р.

Розпорядження в Полтаві

Коли оглянув генерал Натієв Запорозьку групу, він звернув увагу, що до Запорозького полку, яким керував Полковник Загородський, було прилучено два куріні першого Богданівського полку, який за те, що не хотів виступати проти Муравйова, був розформований, але тепер, коли українці знова пішли на фронт, пішли і ці два батальони під керуванням полковника А. Шаповала, але як частина Запорозького полку³. Полковник Шаповал від імени богданівців просив генерала Натієва, щоб їм дозволили йти в бій під своїм Богданівським прапором. Я підтримав їх просьбу і додав, що цей полк вже має свої заслуги в боях за Україну, як стояв у Києві й Житомирі і тепер підчас нашого переходу був зразковим по виконанню карності і послуху. Генерал Натієв своєю владою затвердив цей полк як військову частину в Славянську групу. Опісля генерал Натієв запросив мене і моїх штабовців до готелю на обід о шостій годині.

Тимчасом я зайшов до канцелярії Запорізького корпусу, там познайомився з його начальником штабу, полковником генерального штабу Вержбіцьким і старшим ад'ютантом сотником Шпілінським. Обидва молоді українці повні ентузіазму, енергії і оптимізму. Перед ними лежала мапа України і вони кольоровими олівцями помічували розміщення своїх і ворожих сил, а зокрема німецьких.

Від Полтави генерал Натієв вирішив поділити запорозьку групу на дві частини: одну під керуванням полковника Балабачана, а другу – полковника Сікевича.

³ Насправді, полк ім. Б. Хмельницького впродовж 1917-1918 рр. героїчно воював з радянськими військами. Під час відступу з Києва його прапор був в одного з козаків, який залишився у селі Осокорки. У березні 1918 року козак приніс прапор військовому міністру, та від імені побратимів просив відродити свою частину.

НАКАЗ

По Запорозькій групі:
м. Полтава, 3-го квітня 1918.

Легенда: Червоні під керуванням Коцюбинського відходять на Харків і далі на Курськ. Кавказька група під керуванням Єгорова і Лазарева спішить, щоб захопити вугіль близько Микитівки, Горлівки, Дебальцева і там злучаться з робітниками донецького району. Головна їх позиція недалеко Барвінкова. Збірні сотні гвардійського корпусу під керуванням Карахана і Марусі Тамзен тримаються недалеко Константинова і Білолуцька. Отряду бути готовим 4-го квітня, 1918 року.

ХАРКІВСЬКА КОЛОНА

Полковник Балбачан:
другий Республіканський полк 3 курія,
2 важкі батареї,
1 кулеметна сотня,
1 сотня кіннотчиків,
1 броневий потяг.

Всім військам погрузка станція Полтава 4-го квітня, 8-ма година рано. Напрямок: Харжі. Я буду при Харківській групі. Ранених відправляти до Полтави. Перевізочний пункт при потязі.

Заступики мої: Отамани Сікевич і Балабачан.

Отаман Натієв,
Начальник штабу Вержбіцький,
Старший ад'ютант Шпілінський.

СЛАВЯНСЬКА ГРУПА

Отаман СІКЕВИЧ:
1 дорошенківський полк 3 курія – Полковник Загородський.
Богданівський полк 2 курія – Полковник Шаповал.
3 гайдамацький полк 3 курія – Сотник Савелєв.
2 батареї легкої і 1 важкої – Капітан Одинець,
Панцирний і броневики – Полковник Болотов.
Інженерна сотня – Сотник Андрієвський.
Старший лікар – Бахмач.
Кінна сотня – Сотник Ляхович.
Ранених відправляти в Полтаву.
Посадка на станції Полтава. Маршрут Константиноград, Лозова, Славянськ.
В авангарді кіннота Гордієнківського полку. Полковник Петрів, 5 сотень.

Натієв.

Точно о шостій годині я і мої штабовці були уже в готелю на обіді (на запрошення генерала Натієва. За обід сіли: Генерал Натієв, Отаман Сікевич, Полковник Петрів, Загородський, Балбачан, Шаштовал, Вержбіцький, Шпілінський, Савелев, Гадзінський і Байов. Обід спеціально замовлено український: борщ, вареники з сиром, вареники з капустою і сливками, до цього чудова сметана, молоде поросся, а для генерала шашлик. Було що і випити. Закінчили їсти о якій восьмій і почали пити чай. Отаман Натієв познайомив нас про своє вражіння з візиту у німецького генерал-лейтенанта барона Ренера, який щойно приїхав до Полтави, і на дворці його стрічали як німецькі так і українські представники влади. В головній почекальні зібралось багато людей. О пів до четвертої поповудні приїхав потяг. З вагону першої класи вийшла людина в генеральській німецькій уніформі, вищий середнього росту, доволі товстий, з закрученими а ла Вільгельм вусами, з моноклем на оці, одягнений шикарно як на парад. Скорими кроками вийшов з вагону, прийняв рапорт від вартового старшини, вислухав доклад німецького начальника дивізії.

Він почав обходити всіх присутніх. Я стояв першим на правому крилі. Начальник німецької дивізії представив мене як головного команданта українських військ в бойовому участку. Генерал Ренер дуже сердечно подивився на мене і привітав по українськи: «Радо вітаю вас, генерале Натієв, як свого ворога в



Гарматний розрахунок 1-го (4-го) полку Січових Стрільців, Київ, 26.04.2018

російській армії, а тепер як союзника української армії». І подав мені руку й попросив разом з ним сісти в його авто і поїхати до нього на балачку.

Через кілька хвилин авто зупинилось в домі бувшого російського губернатора. Почесна варта віддала салют; генерал попросив всіх присутніх дати йому можливість переговорити секретно з генералом української армії. Всі присутні уклонилися і перейшли до великої зали, а мене генерал забрав до кабінету. В коротких словах я передав йому все те, що ви вже знаєте з диспозиції. Генерал дуже уважно все вислухав, робив помітки на мапі, і, як великий поклонник Бісмарка, який мріяв про українське князівство, каже:

«Без сумніву ми разом ворога поб'ємо, і тоді в Європі і по цілому світі молода Україна, як самостійна держава, розвернеться у всій своїй красі!»

На це я попросив у генерала слова, і кажу: «Пане генерале, радо вітаю ваші слова, одно хочу додати, що повстане не нова-молода Українська Держава, а стара – великих князів, королів і гетьманів – соборна, незалежна, велика Україна!»

Генерал скочив з крісла і голосно закричав: «Браво, браво!»

«Пане генерале, я помилився, моя стара голова часами робить помилки. Цілком підтримую ваші слова. Я вже переїхав від самого далекого нашого кордону через велику частину України і скрізь бачив вашу незрівняну землю. Це є золоте дно. Недаром москалі так трималися цього золотого дна; я приглядався і до ваших селян. В той час коли в Німеччині і з лямпою не найдеш на селі здорових людей до зброї – то в вас ще повно цього матеріялу. Генерал забув, що він переїздив Україну підчас революції, і вся Україна була наводнена дезертирами, які пробіралися до своїх земель. Я його не перебивав – хай остається при своїй думці».

На прохання генерал відпровадив мене до дверей і обіцяв вечером прислати свої диспозиції і секретні гасла. Просив вислати для звязку старшину, який розуміє німецьку мову, і обіцяв прислати і свого старшину в наш штаб.

Вражіння він зробив на мене ділового генерала. Нам з ним дітей не хрестити. А який він буде – побачимо; вже не одного такого бачили.

В цей час вартовий приніс телеграми і пошту. Генерал Натієв наказав начальнику штабу їх прочитати.

Перша: німецьке командування внесло проект в Центральну Раду, обов'язково засіяти всі землі на Україні, які звільнені від окупанта, бо хліб буде потрібний не тільки Україні а й німцям. Тому, хто засіває землю, належиться і урожай. Він за зерно одержить гроші по відповідним цінам. Селяни, які забрали більше землі, як могли обробити, будуть покарані бо це є шкода для армії і народу. Там, де залишилися земля державна, церковна і поміщицька – мусить бути засіяна урядово.

Міністр Ткаченко.

Німецька і австро-угорська влади на місцях установили польові суди і заповнили тюрми арештованими.

Ткаченко.

Телеграма з Проскурова: Через станції Волочиска, Броди, Радивилів. Німці висилають багато потягів наладованих худобою, житом, пшеницею, салом, цукром — під гаслом, що то трофеї відібрані від большевиків. Вже вислано 19 потягів по 52 вагони.

Телеграма з Києва: Коло Тараці заворушення повстанців проти окупантів. Міністерство закордонних справ повідомляє, що з німцями підписана угода, що вони, як тільки установиться порядок на Україні, то зараз залишать наші землі. Умову підписав Голубович і Гертлінг.

Наша розвідка з Харкова подає, що ворожі штаби тікають до Курску і Ворожжю; солдати кидають армію і тікають по хатах; в судах іде суд скорий, но неправий. Іде конфіскація майна буржуїв. Темні організації грабують все, що під руками. Страх перед окупантами дуже великий. Броневі авта бігають по Харкові і б'ють на всі сторони.

Розвідка з Константинограду доносить, що все підготовлено, щоб зірвати всі склади зброї, що залишили румуни, цукроварню і станцію. Кругом риють шанці.

Телеграма з Одеси: Малярський генерал Беличка, повертає землі поміщикам і відбирає все награвоване; селян карає своїм судом.

Київ: Центральна Рада дні і ночі переговорює з німцями, які вже і слухати не хочуть. Є чутки, що німці готуються до якогось перевороту.

Ці відомости на нас всіх зробили погане вражіння. Всі злостились на тих, що підписали з німцями угоду і не договорились на яких засадах; що вони мають робити, а чого ні; що господарем України є її уряд і без нього ніхто на Україні не має голосу. А то таке дурне.

«Дивіться», — каже Натієв, — «до чого може довести сентиментальність! Влада без державного війська, збудована лише на утопіях соціалізму, це одна загибель». (Сьогодні ми бачимо результати).

Прочитавши це все, ми пішли по хатах. Генерал Натієв пішов зі своїми штабовцями до готелю. Я пішов на залізничну станцію, щоб дати наказ для завтрішньої дороги і вислати телеграми туди, куди слід.

Закінчив роботу на залізничній станції і перемучений пішов до призначеної кімнати в готель. Було вже недалеко півночі. Тут на мене вже чекала телеграма від сотника Савелєва, який пише: Страшенний дощ перешкоджає скоро іти на призначене місце для сторожі; шляхи розмиті, болото по коліна, але вкінці він вже виставив застави і вислав сторожу, а сам розташувався 12 верст від Полтави в селі Абазівка. Разом з цим висилає плян з легендою.

Я хотів лягти спати, але треба було вислати в підлеглі мені частини наказ на завтрішній день. Сів я за стіл, розложив мапу і виджу:

НАКАЗ

По Славянській групі, місто Полтава, 4-го квітня 1918.

Згідно з наказом командира корпусу, даю до відома всім, що ворожі частини закріпили за собою Карлівку і цукроварню; всі свої обози відсилають на шлях Константинограду. В Карлівці треба чекати експлозії, бо там де румуни залишили свою амуніцію, все підготовлено до зриву. На цукроварні залого з двома гарматами; настрій у ворога паний.

По шляху на Харків іде наша кримська група. Отряду бути готовим о 6-й годині ранком, поснідати о 5-й рано. Впереді нас пішла з вечера кіннота Гордієнка. Полк під керуванням підполковника генерального штабу В. Петрова; з ним іде кінна гірська батарея сотника Алмазова. Їх шлях Карлівка, Константиноград. Там виставити сторожну охорону, доки не змінять їх Дорошенківці. Авангард: Сотник Волох.

Перший курінь гайдамацького полку — 4 сотні, 6 кулметів. Перша батарея легких гармат — 2 гармати, поручник Пашкін. Впереді авангарду буде їхати броневик, який як доїде до Абазівки, має забрати сотника Савелєва з його частиною. Головні сили — Полковник Загородський. Дорошенківський полк — три куріні; гайдамаки — два куріні; дві батареї; Арергард, полковник Шаповал, два куріні Богданівців. Важкі гармати і броневики — Полковник Болотов.

Ранених відправляти до Полтави. Обози під керуванням сотника Кирилюка виступити з ночівки о другій пополудні. Я буду при авангарді. Заступники: Полковники Петрів і Загородський. Отаман Славянської групи — Сікевич.

Начальник штабу Гадзінський.

Додаток: (Прочитати перед виступом всім частинам).

Козаки, на вас випала щаслива доля допомогти нашій матері Україні скинути з себе кайдани, які вона в болях і журбі носила триста років. Ви під Києвом і в Києві сказали своє рішуче слово і увесь світ знає, що ви більше не дозволите ганьбити вашу матір чужим ані своїм яничарам. Зараз за нами іде армія, з якою наш уряд у Бересть-Литовському підписав угоду, і вона допоможе нам вигнати ворога з нашої землі.

Про вас, лицарі України, вже лунає слава по цілому світу, і я певен, що і далі ви даєте доказ нашим новим союзникам, що ви не тільки не гірше їх, а на всіх полях бою будете першими, і слава перемоги над ворогом буде належати вам. Пам'ятайте, що ви — наші очі і наші вуха, і від вас не сховається ніде ворог і не пошкодить нам своєю несподіванкою. Щасливої дороги! Тримайте з честю свої прапори! Нехай буде наша і все! Україні подяка вашим батькам, що виховали таких славетних синів!

На другий день полкова музика дала знати, що час прийшов виступати і полки один за другим заняли свої місця в потягах і залунала скрізь наша любя пісня. Війська пішли такі веселі і щасливі, що ніхто не подумав, що вони йдуть у бій, а скоріше на якесь свято! Потяги рушили, одні з генералом Натієвим і полковником Балабачаном поїхали на Харків, щоб звідтіль прямувати на Севастополь, а мої ешалони пішли згідно диспозиції в напрямку вузлової станції Лозова, викидаючи ворога, де б не стрінули, з нашого шляху.

В потягу переглядаю пошту: Українські гроші – єдині вартісні на Україні; російські і австрійські і німецькі мусять міняти в банках на українські. Цей наказ мало хто виконував, а особливо наші бізнесмени і урядники власть імуці, ті чужу валюту дуже любили і ховали. Марка і корона рахувались по 35 шагів.

Лист занотований: Таємно. Каменець-Подільський. Австрійці роззброїли українських партизанів; зброю відібрали, кращу забрали, а решту спалили! (Видко рахують себе завойовниками). Степура.

Лист з Лубен: Тут затриманий агітатор, який веде агітацію проти австріяків і німців з одного боку, а з другого провозує Центральну Раду. Радить вибрати гетьмана. Каже, що таких агітаторів розіслано по всій Україні. Ткаченко.

За яку годину вже моя служба звязку на чолі з хорунжим Лесневським приймають з фронту донесення: Стежі з броневиком дійшли до станції Тагамлик, всі телефонні і телеграфні-апарати забрав ворог, замінюємо польовими. На станціях хаос, увесь персонал розбігся. На станції Тагамлик зірвана водокачка. Біля станції Хведорівка, наші хлопці побачили потяг-паротяг і два вагони. Наш броневик дав кілька гарматних стрілів і їх потяг одійшов.

Полковник Петрів повідомляє, що на його шляху, динамітом ворог зірвав рельси і понищив правий бік шляхів; можна їхати лише одною стороною.

В цей час до мого вагону зайшов сотник Савелєв, який від станції Гоголеве до Полтави, заступав мене в поході. Він зробив мені повний доклад про пережиті. Тому, що коло станції Гоголеве був зірваний міст, то ми там залишили сотника Якименка, якому дано наказ все що залишилося на березі, перевести окрешним шляхом до Полтави, а там осталися дві легкі гармати, кілька возів з одягом, дві запасові кухні, вагон з гарматним стрілевым, і багато продуктів; йому наказано їхати через станцію Ромодани, а там звязатись з потягами штабу Натієва і їхати на Полтаву. Савелєв уже мав донесення від Якименка, ідо він наказ виконав. Між іншим пише він, що був там (після нашого виїзду) на мітингу місцевих селян, яких зібрав і там скаржився, що за все що він зробив для України (а що він зробив так і не сказав), його вороги України арештували, і що він тут залишився без грошей, бо від нього все забрали. Він просив помочи грошевої, щоб міг сформулювати великий загін і відплатити ворогам України за безчестя. В цей момент він побачив Якименка і давай тікати, а коли його піймали, Якименко казав відіслати його до команданта Полтави, і передав це сільському комітету.

По дорозі до Полтави селяни радо приймали гостей, годували пампушками, паланицями, салом, яйцями й іншим, а хлопці їм співали, музики грали а опісля разом гуляли. Як ми виходили, то жінки казали, що такого свята під цей час навіть на Великдень не мали. На другий день о 8-ій годині ранком, кашовари кличуть сотні на снідання: кличуть раз, кличуть два – а нікого нема; всі поспідали у своїх господинь, там де ночували;

Там їм ще і на дорогу надавали усяких смачних перекусок. Настрій у всіх був чудесний; одна біда – в ночі випав сніг, а рано полив дощ, як з ведра, і це все перетворилося у велике болото. Нема що робити, треба було йти. І ми пішли. Замість призначених по маршруту чотири верстви на годину, робили по дві і змучились так, що коні і козаки ледви ноги волікли. Я вирішив о п'ятій вечером далі не йти. Ми зупинилися у маленькому селі Табазівка на ніч, про що я вислав до вас курера з рапортом.

В цьому селі, яке ближе до Полтави, селяни ставилися до наших частин дуже обережно і все приглядалися до нас, хто ми такі. Бо вони дуже добре пам'ятали переходяче червоне військо з їх чрезвычайкою. Не дивлячись на те, що ми за все платили грішми, нічого не можна було купити, бо попередні війська так само платили, але як відходили то всі гроші відібрали. Не було що робити: зварили обід з того, що мали у себе, пообідали, а як стемніло, зібралися до школи і почали там співати, грати, а там і орхестра наша заграла наші чудові пісні і танки. За яку годину вже увесь майдан коло школи заповнений слухачами; спереду бувші солдати, поміж ними молодь, а ззаду жінки, дівчата, старі і діти що трималися маминих спідниць. Спочатку все тихо було, але з часом вже чути сміх жінок, задоволений відгук молоді, підскакування на місці бувших солдатів. На дворі холодно і потрохи всі, що були на дворі, зайшли до школи, приглядаються, знайомляться, а там і в танок пустились.

Коли музика перестала грати, я всім оповів що робиться у Києві; про німців, як тимчасових наших союзників; говорив про агітацію і провокацію ворогів і про своїх яничарів.

Тут підійшло кілька молодих хлопців і просили, щоб музика ще трохи заграла їм а вони зі своїми дівчатками потанцюють. Я їм дозволив і вони забавились до півночі з великим задоволенням.

Ми добре виспались, мали знаменитий сніданок, бо жінки повиягали багато ріжного, що було поховано, і нагодували нас до схочу. Підчас сніданку мій старий господар, що був колись за молоду в російській армії у 35-м-у Брянському полку фельдфебелем, почав мені оповідати як учора, як ми вийшли зі школи, то там залишилося декілька селян, а між ними два відомі провокатори. «Ми їх кличемо голодранцями, це люди, як їх тільки можна назвати людьми, за царські часи були дезертирами, нездарами і з холодної не виходили. Вони оповідали, що вас наняли поміщики, щоб ви відібрали їх землю від селян, що ви є контр-революціонери, якісь кадети, та ще багато іншого; що треба всі хати, де сплять старшини, підпалити. Наші селяни, що там були, добре їх вибили і вони повтікали нібито в ліс за дровами».

Я дав наказ як їх піймають вислати до Полтави до губерніяльного старости.

Дорога наша сьогодні була дуже добра; трохи підмерзло і йти було легко. Коло Полтави стрінули нас квартирери на чолі з поручником Гадзінським і розвели нас по призначених хатах і стодолах. Хорих не було, коні впорядку.

Ой, пане отамане, ще забув: наша кінна сотня ночувала у селі Фадеївка; там вони мали дуже добрий час. В сотні є один артист з трупи Садовського – козак Кислиця. Оцей артист на поході zorganizував маленьку трупу артистів і бавив сотню своїми виступами: декляматор циганських і жидівських пісень, і т.д.; Ці артисти у цім селі Фадеївці так полюбилися слухачам, що вони цілу ніч їх не пускали спати і все просили ще щось оповісти.

По дорозі до Лозової станції

Потяг їде нудно потихо, щоб де не влізти в халепу, бо ворог скрізь робить несподіванки: повикручував у рельсах гайки, то поприсипав бомби, і хоч поперед нас їде розвідка, то все таки треба й самому бути обережним.

Наразі десь недалеко чути гарматний стріл, один, два, вже цокотять кулемети. Несподівано пролетіла ворожа граната і в корчах розірвалась; за нею друга вже ближче. Всі козаки і старшина порозбірали рушниці а в кулемети заложили стрічки. Паротяг почав зменшувати свою швидкість... шарпнув вагонами вперед, штовхнув назад, та так любо, що всі, хто стояв, опинилися на підлозі!

Потяг став. Даю наказ сотникові Виноградову негайно довідатися, що там робиться впереді. Виноградов по дахах вагонів побіг до паротягу і повернувшись, склав рапорт: «Батьку, попереду нас стоїть потяг нашої розвідки. Всі козаки і сотник Гончаренко пішли наперед, а в потязі лежить покалічений хорунжий Безпалко і шість козаків. За ними доглядає санітар Єременко».

«Добре», – кажу, – «бери свою чету й веди її до Гончаренка, довідайся там про все, і як найскорше давай мені знати!»

Чета побігла наперед і я вийшов з потягу, дійшов до потягу розвідки і наказав машиністові поволі їхати далі. Так ми проїхали пару миль і потяг знова став. На цьому місці залізничний шлях дуже побитий, треба все привести до ладу. Даю наказ своєму заступникові, а сам іду пішки наперед з сотниками Байловим і Новиковим по шпалам.

Ховзько; дрібненький сніг засипав шлях і за хвилину топиться. Ніч кінчиться. Зорі, як вартові, що відбули свою варту, щезають в безодці-стратосфери. Промінь сонця вже на горизонті освітив землю і відділив її від неба. Стає легше на серці, бо в темряві чоловік не всилах всього осягнути і зрозуміти, Що треба робити.

Новиків тихо каже: «Дивись, батьку, он там недалеко стоять наші постаті».

Дійсно то стояв сотник Гончаренко зі своїми хлопцями, а з ним разом і сотник Виноградов. За хвилину підійшов до мене Гончаренко і каже: «Коли ми доїхали до того місця, де ви дігнали наш потяг, перед нами на шляху ворог навалив велику кількість шпал і каміння. Ми вискочили з вагонів і почали розкидати те дрантя, щоб їхати далі; та нараз почалася кулеметна і крісова стрілянина. Кулі б'ють точно по цілі, видно добре виміряно. Кругом ще нікого невидно. Я наказав по лінії пустити дві гранати і пару картечів. Стихло, але за хвилину і по нас по-

чали бити з гармат. Одна граната пролетіла і розірвалась яких триста кроків в стороні; за нею друга вже ближче, а там як бабахне одна коло самого нашого потягу! Покалічила трьох наших хлопців і хорунжого.»

Що тут робити? Висилаю пластунів наперед і наказую знайти ворога, а гарматники пустили в бік ворога ще пару гранатів, розуміється більше для постраху і впливу морального як реального.

За які півтори години прибігає пластун Черемуха і каже: «Звідси яких півтори а може і дві милі стоїть ворог.»

Ми почули, що на шляху гомонять російською мовою якісь люди. На залізниці між тими людьми стоїть один чи два кулемети, а в долині гурток осіб – (хто знає скільки, бо темно – може і сотка). Ми залишили проти них наших пластунів і вони чекають на наказ. Недовго думаючи, я забрав свою сотню. Залишив у вагоні все що в дорозі може бренчати і стукати, як миски, котелки, лопатки та все інше і сказав чекати на мене. А гарматчикам дав наказ: Як ми почнемо з кулемета стріляти, відчинити і собі вогонь.

Пустив наперед Черемуху а ми пішли за ним. Ідемо як коти тихо-тихо; ніхто не курить, не балакають. Пройшли яку годину. Нараз Черемуха порушив мої думки: схопив мене за руку і показує наперед. Я дивлюсь – нічого не видно. Дав рукою



Українська кіннота Окремої Запорізької дивізії у звільненому Бахмуті

знати щоб сотня лягла. За якийсь час бачу – наперед нас лежать наші пластуни, а перед ними якісь постаті, очевидно ворожі. Ворог зібрався коло вогню. Щось балакають. Між ними ходить дехто – видко сторожа. Я наказав одній хоті під керівництвом сотника Лесневського, обійти їх ліве крило, і там залягти, а як ми відчинемо вогонь, то щоб і вони почали їх бити.

Я сам націлив вбік ворога кулемет, і пустив одну чергу, за ним другу і третю. Це був наш сигнал для гарматчиків, і вони почали посипати ворога гостинцями.

Вже на дворі добре видно. Бачимо як ворог зірвався на рівні ноги й почав втікати в напрямку свого потягу, а їхня розстрільня ударила своїми силами на Лесневського і тим підставила нам своє крило. Наші козаки це використали і дали їм доброго горіха. За пів години бій скінчився; ворог утік, а на полі залишилося яких два десятка забитих ворожих бійців. У нас покалічено п'ятеро і забитих два.

Ще за пару хвилин почали збиратись пластуни з чорними шликами; їх зминула друга сотня гайдамаків. Дав відпочинок хлопцям і наказав якнайскорше справити залізничний шлях, щоб можна було їхати далі.

Я покликав до себе сотника Новикова і дав йому наказ, викликати якнайскорше з потягу сотника Ляховича з його сотнею, щоб він приїхав сюди і посадив на своїх коней ще поодному гайдамаці і їхав ґальопом до Лозової. Решта твоїх нехай ідуть по шпалах пішки.

Ляховичеві я сказав: За вами підуть Дорошенківці в арергарді потягами, як його справлять Богданівці. Як прийдеш до Лозової, вистави охорону вбік Павлограда і Язикова.

«Слухаю, батьку! Все зроблю як ти кажеш. Донесення висилатиму що-години, а як треба буде то й частіше. Телефонем вже зв'язався з Байловим».

Не пройшло і чверть години, як славетні кіннотчики разом зі своїм сотником вже летять до нас. За п'ятнадцять кроків Ляхович на своєму чудовому, сивому арабі підскочив до мене і став, як вкопаний.

«Слухай, сотнику, зараз рушай по залізничному шляху вбік Лозової. По дорозі стрінеш другу сотню гайдамаків. Накажи кожному кінотчику посадити на коня по одному пішому гайдамакові, а до себе візьми старшину і гайда вперед. Коло Лозової нехай скинуть своїх сідаків і разом з твоїми орлами захоплять Лозову. Ми підемо за вами. Залиши мені одного коня і козака з конем; я на ньому поїду». «Все зроблю, як кажете». Дав знак своїм козакам і поїхав на рисях, за передніми заставами. За кілька хвилин видно було, як гайдамаки позакидали за спину рушниці посідали на коней і поїхали виконувати наказ. Тут вже підійшли і решта гайдамаків і Запорожці. Я сів на коня і тихенько поїхав попереду одряду. Сотні і куріні освітили свою дорогу дозорцями і заставами.

Ідуть обережно, бо кругом корчі і гаї. Дійшли до позиції ворога; погано вириті шанці; тут же лежить цілком розбитий кулемет. Забитий наші хлопці поховали в одній спільній могилі. Я наказав поносити рушниці і набої, зложити вкупу, а по телефону наказав арергарду то все забрати. Ворог своїх ранених забрав зі собою – нам менше клопоту.

Хлопці ідуть бадьоро; чути жарти, сміх. Вже дійшли до того місця, куди долетіли в сліпу ніч наші Гранати; порозсипали насипки, розбили в одному місці рельси;

недалеко коло насипу лежить забитий кінь і двоколка. Застави зайшли в гущавину і почали там як гончаки крутитись. Очевидно щось нащупали. Я післав до них ще чоту і вони всі разом знайшли велику яму, закриту гил'яками і сухим листям. В ямі поміж корінням сидять три постаті, одна жінка і маленька дитина. Як козачня наказала їм вийти з ями, вони перелякались і почали кричати і плакати. Чого вони хотіли, годі було зрозуміти. Я післав Байлова, щоб він там розібрав в чім річ. Виявилось, що місцевий мировий судія з Лозової, слідчий і учитель зі своєю жінкою і дитиною пару днів тому, утікли з Лозової і хотіли за всяку ціну добратись до Криму, бо чули, що там нема червоних. На їх біду, їм дорогу перерізали ворожі відділи, що тікали з Харкова і вони сховались у цій ямі. Коли наші козаки знайшли їх, вони певні були, що то ворог та що прийшов їм кінець. Я запропонував їм залишитися тут аж до того часу, як у Лозовій буде все скінчене і настане порядок. Вони підняли плач і всіма святими просили їх тут не залишати а взяти зі собою; а що нікому не будуть на перешкоді, бо поїдуть собі за кордон. Не було що робити – і я дозволив їм, як приїде потяг, їхати за нами. На це дав їм записку для полковника Шаповала.

В цей момент почулися стріли збоку Лозової. Спочатку одинаки, а опісля сипнули кулемети і кілька гарматних стрілів; нарешті все стихло. Я попросив злучити себе телефоном з авангардом. Пробували через телеграфічні стовпи, через телефонічні або телеграфічні дроти. Вкінці злучили. Я довідався, що Ляхович гонить ворога в напрямку Лозової, а Гончар заклопотаний прибіг і каже:

«Батьку, все в порядку. Ми стацію заняли; ворог втікає – одні на Павлоград, а другі на Славянськ. Нас було яких дві сотні, а ворога більше тисячі. Ми поділились на рої, а кіннотчики з двох боків обхопили стацію. Як тільки ворог побачив небезпеку, а не знаючи нашої сили, почав втікати куди очі дивляться. Ми відчинили на них вогонь а вони на нас. У ворога страти дуже великі, бо їх було багато. У нас страти ще не підраховані, але здається невеликі, бо всіх, кого я знаю, о де недавно бачив веселими. Телефони і телеграф нам удалося спасти; захопили наші кінотчики один потяг з заложниками. Не маєте поняття яка їх радість була, коли вони довідались, що попали в руки українців. Робітники на стації витають нас так само щиро, як витали перед нами тих, що утікли».

«Передай мою щирю подяку старшині і козакам за блискуче виконаний наказ.» Телефон замовк і я передав у головні сили і арергард, що Лозова в наших руках. За пару хвилин було чути гучне: «Слава Україні, слава гайдамакам!»

Зараз висилаю телеграму отаману Натієву: *«6-го квітня, 1918 року, стація Лозова занята запорожцями і гайдамаками. Списки тих, що відзначились у цій бою, і забитих та покалічених, при сім залучую. – Отаман Сікевич».*

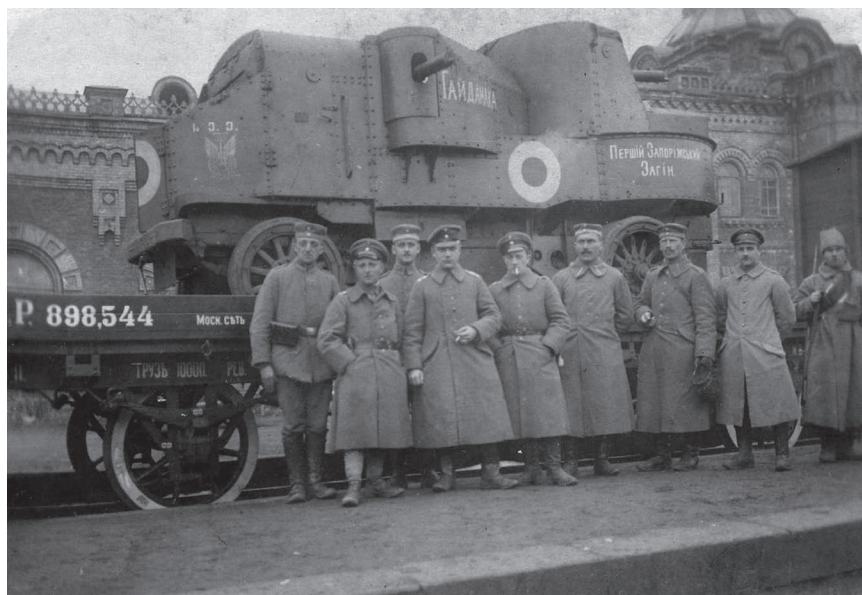
На цю телеграму зараз же відповів Отаман Натієв: *«Вітаю вас і вашу групу, що заняли важний стратегічний пункт і вузол залізничий. Після розвідки і відпочинку, робіть наступ на Славянськ. Коли прийдуть Гордієнківці, – передайте полковникові Петрову взяти під охорону лінію Лозова-Павлоград і нехай чекає на нас, бо піде з нами на Крим. Про ваші успіхи я сповістив Міністра і Центральну Раду. – Отаман Натієв».*

Тепер ми підїхали до Лозової і стація і містечко вивісило наші прапори. Місцеві

горожани стрічають нас хлібом і сіллю. Я зробив розпорядження привести все до порядку, щоб всі паротяги були приготовлені до походу; вислати інженерів поправити залізничний шлях і мости, і дати в їх розпорядження необхідну живу силу. Почали підходити Запорозжці. Кінотчики заняли стацію Близниці і Язикове. Я наказав полковникові Загородському замінити своїми частинами гайдамаків, а сам пішов оглядати місто. Хотів, доки не буде готова диспозиція на завтра, зайти в готель і привести себе до порядку. По до-розі стрінув частини які вже почистились, помились, попоїли і тепер збиралися на стації, щоб їхати змінити наші застави, що за ніч добре змучились.

Місто маленьке, брудне; є лиш одна головна вулиця; магазини всі жидівські і всі позамикані й ограбовані тими, що допіру утікли. Коло самого готелю стрінув того суддю, що в ночі ми знайшли на позиції в діброві. Підійшов до мене і сердечно подякував, що спасли його, як не від бандитів, то від голоду. Питаю його про його недолю.

«О», — каже він, — «це не біда, що ми у яму попали, бо туди ми самі заховались; а біда в тім, яка примусила нас із Лозової втікати. Бачите, я був у Лозовій участковим суддею; ніяких непорозумінь ні з ким не мав, бо я все робив по закону і по совісті. Коли почалась революція, мене вибрали на голову місцевого комітету, і тут я старався полагоджувати всі справи якнайкраще. Не раз якісь непотріби звертали мені увагу, щоб я памятав, що там, де справа буржуя і пролетаря, то



Німецькі вояки біля панцирника Окремого Запорізького загону (дивізії) «Гайдамака», весна 1918 року

там конечно винуватий буржуй. Я їм відповів: Коли ви мене поставили на чолі комітету, то мусите вірити, що я все роблю, як закон каже, а закон для всіх однаковий, і я і надалі буду стояти на стороні покривджених. Правду сказати у нас почався такий хаос, що голову можна стратити, а то щодня міняються закони. Це мені обридло і я почав просити, щоб на моє місце поставили кого іншого. Не дозволили! А тут приїхала якась велика шишка-голова якоїсь організації, яка мусіла поширювати революцію. Він привіз зі собою цілу юрбу розбишак і почали переглядати наше діловодство. Підчас цієї ревізії цей голова звертається до мене і питає: «Чи памятаєте ви, як кілька років тому, ви засудили мене за політичне проступство на поселення в Сибір?» Я виторощив на нього очі і кажу: «Ви помиляєтесь, добродію, місцеві судді політичних проступників не судять, це належить до компетенції окружних, або полевих і військових суддів». «Я в цей час ще раз глянув в очі цього добродія і пригадав собі, що дійсно він колись був суджений в цім суді за те, що виломив двері і обікрав крамницю, і Це я йому пригадав. А він відразу аж охрип, так закричав: Конечно, я про те й кажу. Я в той час був у боевій організації і ми добували гроші на політичні діла експропріацією, а ви мене засудили, як звичайного злодія на тюрму!»

«Ну», — кажу йому, — «мені як судді, не можна було вас рахувати революціонером, коли ви вломилися до магазину і покрали там дуже важні річі для революції: готівку, тютюн, і багато чого іншого».

«Ну, розуміється неможливо, бо ви стопроцентовий буржуй, ви ж кожен присуд починали словами: Я мировий суддя, по наказу його Імператорського Величства... Цього вам замало, щоб вас назвати буржуєм!»

Не знаю до чого ми договорились би, якби не вмішався в нашу балачку голова центрального комітету, Часний, який наказав нам обом замовчати під загрозою арешту! Тоді ревізор залишив мене і накинувся на Часного з витягнутими кулаками і криком: «Хто ти, голодраниць, хочеш мене арештувати? Мене, борця з контрреволюціонерами? Та я тебе в баранячий ріг скручу і будеш памятати з ким і як треба говорити!»

Часний зараз же дав наказ арештувати цього розбишаку, який підриває авторитет вибранця народу. Вскочило до канцелярії чоловік десять сторожів, звязали його, посадили у вагон і вислали до Харкова, а разом з ним Часний вислав свій рапорт. Ця істота в Харкові мала плечі; його трохи потримали і випустили. Проїшло два місяці і нашого голову пана Часного перенесли до Дебальцева, а за який час і мене звільнили зі всіх моїх посад. З Харкова щодня різні накази: арешти, труси. Почав я думати, як би з цього багна утікти. Пригадалось мені, що в Константинополі живе мій товариш по Київському університету. Пішов на телеграф і хочу подати йому телеграму. Сів за стіл і написав, що приїду до нього на пару день. Тільки передав телеграму, як мене хтось ухопив за руку і питає: «Що тут робиш, куди і кому висилаєш телеграми?» Я йому точно все сказав, а він як закричить на мене: «Аж ти, дезертире, ти втікаєш від нас і біжиш до німців!»

А я і не знав, що німці сюди ідуть. На всі мої доводи, одне чую: «Мовчи! Ми тебе арештуємо, а далі побачимо, що треба буде робити».

Не знаю хто і нащо їх покликав, і вони передали мене під охорону листоношів.

Вони побігли, а я написав листи до своїх, щоб знали де я. Один листонеш, що кожен день приносив нам листи, каже: «Я вас запру в льоху, а знадвору відчиню двері і ви тікайте, а то біда буде!» Я дав згоду, тоді він голосно каже мені: «Нема часу доглядати вас пане суддя, бо може ви тікати захочете, а я буду відповідати. От краще ідіть в льох, я вас там запру і буде спокій». Він відчинив двері і впустив мене до льоху і зараз замкнув. Стало темно. От, думаю собі, пропав! Коли двері знадвору рипнули, я тихенько відчинив їх і вийшов з пивниці. Через тин, через городи – давай Бог ноги! Перебіг поле, добіг до залізниці, а там чую – плаче мала дитина. Я туди, а там наш слідчий і учитель гімназії з жінкою і дитиною у канаві сидять. Проїшли ми трохи в гайок, надібали ту яму в якій знайшли нас ваші козаки.» Я їм порадив залишитися у Лозовій, а як буде їхати наш Кримський ешалон, я попрошу полковника Балабачана і він доведе їх до Криму.

Суддя дуже зрадив і сказав, що буде чекати еталона і вдень і вночі, щоб не пропустити.

Я пішов до своєї кімнати і заснув як молода людина, спокійним сном.

Лозова – Славянськ

Квітень 1918 року, одинадцята ночі. Місяць гарно освічує все те, що під його догляд належить. Повітря вогке і доволі холодне, на шинах, поручах, містках блищать краплі роси. Камінчики, якими висипаний шлях, під ногами крутяться і доволі голосно нарушують нічний спокій. Ворожі стежі від нас яких шість верств. З нашого боку на охороні стоять Запорозьці, яких гайдамаки кликали курятниками або синьо-шличниками. Головна їх застава десь тут на цьому шляху, що ми ідемо. На дорозі коло залізничної будки паротяг з одним вагоном. Кругом мертва тишина, тільки вартовий біля потягу стоїть і дрімота його бере. Питаю як далеко стоять їхні варти, а він рукою показав на шлях і каже: а он там, дивіться, біля містечка вартовий стоїть, яких дві верстві буде. Добре, кажу йому, ми підемо до того вартового, а ти передай своєму комендантові, що я буду його чекати коло того містка. Ми пішли, а ад'ютант пішов будити всю заставу. Всі спали непробудним сном і якби був карний ворог, то забрав би їх голими руками.

Варта на містку була весела і чуйна, їх командант хорунжий Андрієвський почув свій телефон з ворожим і підслухує, про що там говорять ворожі фельдмаршали – різні пройдисвіти – своїми п'яними голосами. Я взяв у поручника трубку і чую голос одного команданта до другого: «Товариш Сідоренко, як там у вас? Да все в порядку, ворожі стежі я розбив і тепер відпочиваю. А у вас як? А, каже, у мене ще краще, я оточив цих буржуїв, що йшли проти нас, забрав їх гармати, коні, кулемети, а зараз приготую броневик і в півночі перебію їх до чиста. Як почуєте наш стріл, починайте і собі рухатись! Слухайте товарищу, а чи не чути там у вас, чи то правда, що з ними є німці? Я це говорю не тому, що їх боюсь, а так для інформації! Не знаю, товарищу, напевно, але мої хлопці кажуть, що якісь там люде у німецькій уніформі стоять проти них, та я не вірю цьому. А як правда, то нехай самі на себе плачуть, чого полізли не в свій город, бо я з них добру ковбасу зроблю! А проти вас товарищу, стоять німці? Які там у чорта

німці, тут лише все те, що ми до себе не прийняли, всяка наволоч, що тікає від нашого суду, але до рана там залишиться лише пусте місце. Я їх всіх перебію».

Я це все добре занотував і питаю того, що останній говорив: «слухайте, сусідо, як ваше прізвище, бо хочу знати ім'я такого відважного героя. А по друге, хочу знати, які тепер у нас гасла, бо я чув, що після того, як ми пішли на позицію гасла змінили. Так, товаришу, тепер гасло «червона зірка» а сигнал для наступу «дві гранати». А з ким я маю приємність говорити? Не хочу вам говорити, бо тут недалеко стоять гайдамаки і яких два куріні німців, які підслухують наші телефони, до побачення завтра рано у гайдамаків... і положив трубку!» Що то було сміху, що ворог такий дурний, що не довідавшись з ким говорить свої гасла каже. Відомості, які ми дістали, були дуже важні. Я зараз дав наказ по другому боці містечка розібрати шини, відкрутити гайки і підложити пару добрих динамітних патронів. Опісля дав наказ сотнику Одинцю негайно підвезти на платформі легку гармату, щоб добре стрінати ворожий наступ і бити його картами. Зробив усі приготування і всі ми пішли назад до сторожової будки і туди почали сховатись резерви. Будка сторожа невелика, на дві кімнати. Господар переляканий стоїть у дверях, тримає у руках залізничну лампу на дві світла: зелене і червоне. Мовчить. Слухає і нічого не розуміє, про що тут ходить. Одно знає, що кругом є небезпека, а хто свої, хто чужі, Бог його святий знає! Всі рускі, а б'ються поміж собою, а за що, про що, то пани знають, а ми «страждаємо». Не було часу з ним поговорити, а крім того, наші хлопці вивели його з хати, щоб не підслухував. А на дворі почалась дебата. Почали сторожові пояснити, що наші б'ються з тими, що хочуть землі України під свою керму забрати, а ми хочемо з'єднати всі землі



Польовий духовник Легіону УСС о. Базилевич та підхорунжий Окремої Запорізької дивізії Ю. Купчинський, весна 1918 р.



Легіон Українських Січових Стрільців вступає до м. Єлісаветград (нині – Кропивницький)

України в одну Соборну Незалежну Державу. Нехай собі поляки або москалі у себе вдома господарять, а до нас носа свого не сунуть... От, наприклад, ти купив собі хату, землю, худобу, маєш жінку, дітей, а прийшов до тебе сват і забрав твою худобу, а після прийшли куми й забрали жінку, землю і тебе по потилиці з хати вигнали. Що ти тоді зробиш? Розуміється, каже, буду боронитися, а як треба буде то і сам бити буду!

Ну, бачиш, отак саме і з нашою землею. Ми її обробляли, ми своє життя в цю працюкладаємо, а сусіди хочуть наші землі забрати, а нас на нашій землі рабами поробити. То що ми мусимо говорити і робити? Воно каже, може і так, але тут ходять люде і від імені свого уряду, тобто Москви, обіцяють і папір показують, що той уряд нічого від нас не хоче, а навпаки, дозволяє нам всі панські землі між собою поділити, на всіх залізницях і фабриках робітників спільниками поробити. І от вони кажуть, що різні панки, тобто ви, по наказу німців цього дозволити не хочуть, бо що тоді їм робити? Гайдамаки йому пояснили, що це все брехня, а роблять це, щоб селян і робітників до себе перетягнути, а опісля їх в ярмо загнати. Хай з початку на своїх москалях свої експерименти роблять, а ми побачимо, що там добре селянинові і робітникові – тоді і ми у себе такий лад зробимо. А то дивись, вони лізуть робити порядок у нас, а у себе народ з голоду умирає.

...В цей час рознеслись два гарматні стріли. Ага! Починається. Прислухаємось, чути з їх боку потяг і чим ближче, тим скоріше їде. От вже і до містечка доскочив, а тут, як бабахне, земля затряслась, світа Божого невидко. Потяг в тріски побився і займився. В цей момент почали наші гармати в бік ворога картачами сипати, а за яку хвилину, вся наша Славянська група перейшла в наступ. Як ворог побачив наші лави, з початку зупинився і обсилав нас кулеметним вогнем, а ще трохи – давай Боже ноги! Почали тікати і все своє майно на дорозі залишили. З гаслом «Слава Україні» наші козаки розвинули свої прапори і заняли позиції ворога. Забрали яких

три тисячі полонених, шістнадцять гармат, вісімнадцять кулеметів, один броневик. Всі полонені були з кавказького фронту і їх мрії були лише їхати скоріше додів. Вони абсолютно не знали за що вони б'ються. Питався, чи немає між ними тих проводарів, з якими я по телефону говорив, то полонені сміялись, що їх проводарі першими утікли і нікого не повідомили навіть!

Дорога від Славянська до Микитівки

Рано наша кіннота подала сигнал до збору, і 21-го квітня вирушила по великій дорозі здобувати козацьку славу. По середині їде сотня Ляховича, на правому крилі Запорожці-Дорошенківці, а на лівому Богданівці освітили себе похідними дозорами і заставами, за ними через пів години рушила уся Славянська група, з легкою і важкою артилерією. Для охорони Славянська, залишаю першу сотню під керуванням Волоха і Виноградова, бо наші союзники німці, вже наробили нам шкоди і треба бути дуже обережними з ними. Вони ведуть себе не як союзники наші по договору у Бресті, а завойовники України. Був випадок, що у Славянську вони хотіли викинути українську частину з касарень для свого війська. Тільки рішучість нашого коменданта, що погрозив що буде стріляти, затримало їх від небезпечного виступу. У другому місці, по доносу якоїсь падлюки, німці уночі арештували цілий відділ броневиків і всіх разом з комендантом перебили. Я поїхав за військом автом зараз за кіннотою. Близько полудня ми прийшли до Краматорівки. Робітники як не з любов'ю, то зі страху нової влади, стрінули нас з хлібом і сіллю, і піднесли кінноті український прапор з написом: «Нехай цей стяг буде благословенням робітників у боротьбі за незалежну, соборну Україну. Ми з вами!» Сотник Ляхович підїхав до них, прийняв цей стяг і передав хорунжому і сказав: «Ми з гордістю приймаємо ваше благословення і будемо все робити, щоб ваше бажання виконати і щоб по цілій Україні скрізь заспівали радісну пісню: Ще не вмерла Україна!» А це мусить бути, бо військо і робітництво, це непоборима сила. Слава вам і всім робітникам-по цілій Україні, які є тої самої думки, що і ви!»

Після відпочинку похід рушив далі.

Сумно було дивитися, що цей осередок гігантської сили, тепер стоїть. Доміневі печі погасли і сталь в трубах застигла. Треба змінити на нове, бо це все нездале. Скрізь тихо; нігде нечути гудків; великі комини не викидають під саме небо хмари диму. Зі всіх частин машин зняті мідяні частини, треба багато роботи; знання і матеріалу, щоб машини пустити в рух. Машини стоять, але це ще хоч біда, але безкровна, бо то Машина. А от ті, що при машинах стоять, от там кипить непорозуміння які використали агитатори, щоб робітництво перетягнути на свій бік. Річ у тім, що на заводах повернулись з фронту старі робітники, що робили тут до початку війни і домагаються щоб їх прийняли назад до роботи, а ті що тут тепер робили і слухати не хочуть і один проти другого з ножами стоять.

Вийшли ми за Краматорівку. Дорога погана; поля незасіяні; кругом шахти, де копають вугіль. І в цих шахтах тихо.

Стало сонце ховатись, а ми в цей час, згідно з диспозицією, дійшли до села

Дружкова. Тут Дорошенківці пішли на варту, а увесь загін збирається на відпочинок. Вже всі застави кінноти приїхали – нема тільки хорунжого – Матюшенкова і трьох козаків. Минула година – дві, а про них нічого не чути. В цей час застава Дорошенківців дає знати, що до них прибіг кінь, якого признали за коня гайдамаків – козака Гадюки. Більше нічого не чути. Ляхович зараз же вислав пластунів шукати тих, що пропали і наказав об'їхати усі сусідні шахти і шукати там, звідкіль кінь прибіг. Довго нічого не знайшли, аж під ранок дають знати, що коло шахти знайшли забитого коня хорунжого, а трохи далі двох козаків забитих. Трохи пізніше принесли покаліченого хорунжого і козака Гадюку. Я зараз пішов до них і вони мені оповіли свої пригоди.

«Ми були в дорозі на правому крилі; заїхали поміж шахту; куди не подивився скрізь криниці з примітивними спусками до середини. Ми їхали один від другого кроків на сто, а я з Шинкарем ззаду. Така тишина, що заставляє чоловіка дивитися на всі боки. У цей час чуємо стріл і Шинкар разом з конем упав. Я скочив з коня, підбіг до них, дивлюсь, куля пробила шию коня і трафила в саме серце Шинкаря. Кінь ще хрипить, а козак вже помер. Шкода коня, а ради нема: витяг револьвер і застрілив коня. Почав шукати, хто це нам таку шкоду зробив, – коли знова стріл: куля пролетіла, не зачепила нікого. Тоді ми побачили, що небезпечно стояти як мишень на одному місці. Почали маячити, тобто все перемінати місце, щоб куля не трафила, бо видно стрілець добрий, очевидно військовий. В цей час Гадюка, покалічений упав, а кінь переляканий утік. Нас залишилося двоє. Я зіскочив з коня; перев'язав Гадюку, якому куля трафила в плече. Тільки я закінчив цю роботу, як і мене щось ударило у ногу. Я почав її перев'язувати, як вискочив якийсь добродій, а за ним ціла банда. Підхопили мене попід плечі, а Гадюку таксамо піднесли до шахтової криниці. Там кинули у клітку і спустили на долину, і мотузки обрізали, щоб ми назад не дісталися. Сидімо ми на долині; темно, темно нічого невидко; по стінах вода тече; скрізь мокро. У мене від того, що нас швидко спускали на землю і тому, що доволі крови, стратив, почало в голові крутитись і зорі перед очима бігати. Посидів трохи і почав думати, що даліше робити. Запалив сірника; не встиг оглянутись, сірник загас. Знова темно. Ще, хвалити Бога, є повітря і є чим дихати. Ну, а як є повітря, то вже добре; будемо шукати звідкіль воно іде. Вийшли ми з нашої клітки і почали шкандибати, а самі не знаємо в який бік. Рани болять, почалася горячка і трясє мене, як на жидівському коні. Гадюка вернувся до нашої клітки і почав збирати деревляні частини. Назбірвав трохи і запалив. Вогонь скоро освітив нашу пивницю, але тут знова біда, вогонь горить а димові нема куди діватись. Сльози залили нам очі. Став я ще більше приглядатись і мені померещило, що там десь високо нагорі, якесь світло пробивається. Я про це сказав Гадюці і ми разом хочемо обміркувати, що робити. Пішли ми в бік, де світло спасення ворожить. Каміння сипляться під ногами; чуємо що вже по воді йдемо. Звернули у другий бік, води менше і полізли вгору. Дорога дуже тяжка; по дорозі лежать ріжні бервена, що колись підпирали стіни і стелю, і пара тачок, що ними возили вуголь; а ми все йдемо і вже добре чуємо свіже повітря. Гадюка, як гадюка, ліз все даліше догори, а тут вже дорога так завалилась, що іти неможливо а треба лізти, і то така крута, що

ніяк не вилізеш. Я почав робити у стіні сходи, а у цей час Гадюка від упливу крові стратив притомність. Я змочив йому водою голову і він трохи прийшов до себе. Вікно нагорі вже добре видно, але долізти до нього дуже тяжко. Сидимо і думаємо. Невже нам тут і гинути? Бо як сьогодні не виліземо, то завтра наші вже будуть далеко і ми пропадемо! Нараз почули, що хтось нагорі ходить і чуємо голос. Я зі всієї сили закричав, але мій голос був такий тихий, що його ніхто не почув. Гадюка вже хотів кинути ручну Гранату, але я його вхопив за руку? «Що ти робиш? Кинеш бомбу, вона завалить пивницю і нас земля присипле.» Почали свистати, кричати – ніхто не чує. Все втихло. Журба бере ще сильніше. Але за яку годину ми знова почули голоси і вже близько вікна. Я, що було сили, свиснув і чуємо як нагорі хтось каже: «Чуєш? Там хтось у ямі свистить!» Добре пізнав голос Боднарчука. Тоді я закричав: «Це я, Матюшенко, а зі мною Гадюка!» «То чогож ви там сидите? Ідіть сюди, тут вже нікого нема!» – кричать згори. «Еге», – кажу я, – «ви думаєте, якби ми могли рухатись, то ми чекали би на вас? Ми оба ранені і нас сюди кинули, щоб їм добра не було, якісь гаспиди. Киньте нам довгий мотуз і потягніть, то ми якось виліземо». Боднарчук десь поїхав а за кілька хвилин чуємо його знова коло ями. Зїхались наші хлопці, чути як з коней позіскакували, і щось радяться. За хвилину чуємо, кричать: «Ми вам кинули мотуз, а чого ви не лізете?» Ми дивимось догори, а там десь високо маячить той мотуз. Я закричав, що шнур закороткий; тоді вони до цього шнура надв'язали ще кусок і ми піймали кінець. Я підв'язав Гадюку і крикнув: «Тягніть!» З великим трудом хлопці потягнули Гадюку, бо у нього одна рука була безвладна і він не



Місцеві мешканці радо вітають німецькі війська, які на чолі з оркестром входять до м. Мелітополь

міг їм допомогати і там де тісно, самому собі давати раду, але хвалити Бога все скінчилось добре і Гадюка вже нагорі. Черга стала за мною. Кинули мені шнур, я обв'язав себе кругом пояса і мене потягнули і витягли. Нагорі всі наввипередки розпитували нас, яка то біда нам трапилась і через кого. Хлопці обшукали кругом всі шахти і ніде нікого ані душі! Та де там знайти! Мені казали, що ще підчас спокою в ці шахти втікали злочинці від поліції і роками ніхто їх тут знайти не міг!» Я наказав лікареві оглянути покалічених і негайно вислати до шпиталю у Славянск. Наші війська вже пішли в дальшу дорогу, попереду Дорошенківці, в лівій колоні німці а в правій кіннота. Я сів на машину і ми скоренько їх надігнали. Відчувається почуття вояка, що тут десь недалеко мусить бути бій. Дійсно справдилось. Як грім з неба, десь здалека чути гарматний стріл за ним другий, чугун почав різати повітря, вже недалеко шарахнулась велика бомба і підняла до неба хмару землі, піску і каміння. Наша кіннота сповіщає, що війська Єгорова

з'єдналися з робітниками на Горлівці, Микитівці і засіли у примітивні шанці, повитягали багато кулеметів і обсіпають німецькі лави, які як на параді ідуть на них. Ворог засипає кругом Микитівки всю землю. Я скоренько під'їхав близько села і на лінії залізниці, де стояло багато вагонів, виліз на дах одного і почав оглядати поле битки; бачу як ворожі гармати б'ють по Горлівці, щоб не допустити туди наші війська. Я наказав сотникові гарматчиків, Одинцю, пустити кілька важких знарядів на ворожу гарматну позицію, де гармати стояли на чистому полі. Сотник дуже добре орієнтувався і за кілька хвилин послав їм пару добрих оріхів, які збили з позиції їх велику гармату і тим допомогли нашим військам зайняти Горлівку. Про це я вже згадував ранішньо у статті «Микитівка». Загально бій скінчився на нашу користь. Я вислав телеграму до генерала Натієва, військового міністерства і преси: «Микитівка, Горлівка і Ртутний завод у наших руках. У німців забито 16,раних 49; у Дорошенківців забито двох стар-



Старшини Окремої Запорізької дивізії на острові Хортиця

шин і п'ять козаків, ранено трьох старшин і 9 козаків; у гайдамаків забитий один старшина і 9 козаків, ранених всього 22; у Богданівців ранено двох; у гарматчиків двох забитих і трьох ранених; взяли 11 гармат, 22 кулемети, 445 рушниць, 1 прожектор; 49 обозних возів; тисячу полонених. Німці тих, що взяли, повезли до Німеччини. На стаціях стоїть 1,152 наладовані вагони і на землі який мільон пудів вугля. Вагони висилаю до Києва. Німці відправляють під своїм доглядом 500 вагонів антрациту. Найбільше відзначились у цьому бою: полковник Загородський, сотник Ляхович, Новиків, полковник Болотов, кадет Леонід Сікевич, однорічники Дунаєв і Геращенко, козаки Ефименко, Буц і Чорнейко, сотники Савелів і Байлов; списки відзначених козаків вишлють полки окремо. Продовжую наступ на Дебальцеве. — Отаман Сікевич».

Після бою я виставив охорону і дав людям відпочити. Дивлюсь, а кругом нас вже козачня і робітники, що робили в шахтах, купами збираються і ведуть між собою дискусію. Настрій у всіх напружений. Я придивляюсь до цих людей це все, що підчас війни повтікало з фронту і поховалось тут. Тут добачите і москаля і українця і поляка і інших. Ведуть розмову про Україну. В одному місці оратор кричить: «Ну тепер, слава Богу, ми вільні і ми собі господарі на нашій землі й у своїй хаті, як казав Шевченко: «Де своя правда і сила і воля». У цей час відгукується москаль і питає: «А нас, значить, вон?» Йому відповідає козак: «Ми вас не викидаємо, але коли вам тут нелюбо, шукайте собі іншого місця, ідіть куди хочете, хоч до всіх чортів. Доволі ми тут з вами мали муки і мороки. Куди не прийдеш, кого не запитаєш, одна відповідь: «не розумію». «Ну, тепер ми вам кажемо, говоріть до нас по нашому, бо вас не розуміємо». У цей час обізвася колишній прикащик на заводі і каже:

«Зачем, товариші, ви спорите, вот я єврей, ви русский, вы пускай будет українець, ми все били рускіе, потому что роділись у Росіи і умрем, а все будем рускіми. Это все єрунда нація. Де хліб і робота, там ми і будем жити! Ну, не правду я кажу? Одно скажу еще, я хочу щоб всім на Україні було добре жити і були однакові права».

Наш гайдамака йому відповів: «Ти правду кажеш, жиде. Але чому ти мовчав, коли тут панували москалі? Ти хочеш бути москалем то і будь собі, а мені не мішай бути тим чим був мій батько, дід, прадід, наші гетьмани, князі і королі».

У цей час виліз сотник Байлов на стіл і почав читати четвертий універсал. Все було добре, все зрозуміло, а як дійшов до соціалізації землі і фабрик та до того, що нам не потрібно свого війська, тут посипались запити: «Як то так? Ворог дає нам право відібрати від панів землі і церкви, а Центральна Рада не тільки не дає а ще і наші відбирає». Піднявся крик, метушня, домагаються пояснення. Погрожують ораторові як би це він був творцем цього безглузкого наказу під цю пору! Тут один запасовий солдат бере голос і каже: «Я боюсь, що це є ворожа провокація, щоб підірвати довіря до нашого молодого демократичного уряду. Зараз виберем депутатів і вишлемо до Києва за поясненням. Таксамо не розуміємо, чому це оголошено соціалізацію фабрик а не пояснено, яку користь з цього буде мати робітник?»

Такі виступи все більше і більше давали ворогові спрому для агітації. А тут ще

союзники Центральної Ради, німці, де тільки не були — грабують до останньої нитки. Злоба проти союзника росте і недовіря до Центральної Ради таксамо. Престіж Центральної Ради упав на 50 процент. На самій стації зібралась сметанка микитівського життя і тут балачка. Українець їм доказує, що Україна може прожити, бо має все що потрібно для життя, без свого покровителя Росії, а що Росія без України пропаде. Тут зірвався москаль і каже: «Це неправда! Росія хоч і скалічена, а без України жити може, бо має ще багато, крім України, земель». Його перебив другий москаль: «Дурне кажете! Росія з відрізаною ногою ходити не може, навіть плигати не зможе. Нам треба шукати злуки з Україною. У цій справі все робітництво і селянство мусить сказати своє рішуче слово.» В цей час звернувся до присутнього тут жида: «Ну, а з ким ви думаєте їти, панове жида». На це жид відповів:

«Ми, євреї, вже давно сказали, що усе єврейське демократичне населення повинно брати участь в українському державному житті при умові що український уряд дасть нам однакові права зі всіма і поведе чисто демократичний і соціалістичний стрій».

«Ой, пане жиде, ти добре говориш, а ти те саме говорив і попереднім урядам. Очевидно ви будете як і до цього часу — ніс по вітру».

Я пішов до свого помешкання. Дорогою дігнав мене сотник Байлов і передав газети і журнали, які знайшли у штабі ворожої армії. Один з них «Органическая Недуга-Канкова і Республика Советов» звернув мою увагу на статті «Еженедельные сведения про наши поступы в пропаганде, серед темних мас, бо Ленін говорив: «Щоб виконати свою політичну працю, мушу перетягнути селян і робітників на свій бік, бо без них нічого зробити не можна».

Вже пізній час, тому відкладаю часописи і беру пошту урядову: циркуляр міністра юстиції Миколи Ткаченка: «Окупанти силою і карами заставляють селян повертати землю і все награване назад властителям, бо рахують це большевицькою добичою. Ще раз нагадає всім, кому це належить знати, що у нашій державі є один суд, це суд українського уряду і як окупанти це порушують, вони відповідальні що порушують права сувереності. Їх вчинки є незаконні і уряд проти цього реагує».

Крім того він повідомляє, що німці і австрійці повели широку реквізицію хліба і іншої живності і фуражу, без дозволу уряду і догляду відповідальних урядників. Це визиває страшенний протест селянства і опір збройний, а окупанти на це відповідають страшенним терором.

Ще одно повідомлення: Фельдмаршал Ангорн без порозуміння з урядом видав наказ, тому що засіву весняному загрожує небезпека в запізненню засіву, негайно приступити під загрозою кари, до засіву всіх українських земель, що цей будучий урожай німці увесь заберуть, а селянам заплатять гроші у відповідній ціні. Селяни не мають права перешкоджати поміщикам у засіві своїх земель. Уся переписка мусить вестись у двох мовах: українській і німецькій за підписом комісарів з обох боків. Там де селяне відмовляться засіяти всі простори землі пахатної, німецький уряд бере на себе право самому засіяти. Пан міністер далі повідомляє, що в цій справі треба чекати виступу селян. Уряд протестує перед

НАКАЗ

Бахмутського Повітового Коменданта

м. Бахмут, 20-го Травня 1918 року.

Ч. 18.

Наказую всім власникамъ самоходів і ріжним інституціямъ Бахмутського повіту, крім Австро-Угорських і Німецьких військових, мати обов'язково посвідчення від мого Управління і число з мійської Управи.

Самоході-ж котрі не будуть мати після 26-го травня по новому стилю Ч. і Комендантського посвідчення, будуть мною конфісковані.

Бахмутський Повітовий Комендант Полковник СЕРБИНІВ.

Старший Значковий Курінний БУЛДОВСЬКИЙ.

ПРИКАЗЪ

Бахмутскаго Уѣзднаго Коменданта

гор. Бахмутъ, 20-го мая 1918 года

№ 18.

Приказываю всѣмъ собственникамъ автомобилей и разнымъ институціямъ Бахмутскаго уѣзда, кромѣ Австро-Венгерскихъ и Германскихъ войскъ, имѣть обязательно удостовѣреніе отъ моего Управленія и № с городской Управы.

Автомобили-ж которые не будут имѣть послѣ 26-го мая по новому стилю № и Комендантское удостовѣренія, будут мною конфискованы.

Бахмутскій Уѣздный Комендант Полковник СЕРБИНОВ.

Старшій адъютант Капитан БУЛДОВСЬКИЙ.

Одне з оголошень місцевої української влади м. Бахмут

державними урядами у Берліні і Відні. І пише наступне: Великий конфлікт поміж робітниче-селянською організацією у Центральній Раді і німецькими генералами. Є думка, що генерали німецькі очевидно мають підпору у буржуазній частині землевласників. Уряд попереджує, щоб влада окупантів була приготовлена на масовий протест робітників і селян. Треба бути готовими до всього найгіршого. Полтавський комісар повідомляє, що в Лубнах поновила свою роботу партія Хліборобів Державників, яка винесла таку постанову: 1) Політика Центральної Ради у земельних справах є руїницькою для держави і загального національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принципу приватної власності, як основи народного господарства. 2) Вимагає негайного повернення поміщицьких прав власності на землю і інвентар як живий так і мертвий, вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, однаково як для працюючих селянсько-робітничих мас, так і для поміщиків, та так званої буржуазії, крім того домагається поповнення рядів Центральної Ради преставниками від хліборобів.

І від себе додає, що для передачі цих домагань вибрана велика делегація, яка поїхала до Києва на чолі з С. Шеметою. Отаман Натієв сповіщає, що його відділи біля Севастополю стрінули великий опір німців, які не дозволяють українському війську залишатися в Криму. Наші Гордієнківці всією силою рвалися у бій, тільки тверда рука полковника Петрова здержала цей порив! На всі протести Натієва до німців нема згоди. Наші групи відходять до Александрівки.

Від першого куріння донесення: В Славянську в помешканні третьої сотні підложена бомба розірвалась, як люди мали вправи; всі вікна вибиті; жертв нема. Командант Павлограда пропонує першій сотні гайдамаків і кінноті перейти, на службу до нього; сотники Лесневський і Виноградів відкинули цю пропозицію. Таксамо доносять, що у Києві розоружені січові стрільці, сіро- і синьожупанники. Написав диспозицію на завтрашній похід, з великою приємністю положився спати і проспав по Спартановському звичаю, на твердій лежанці, до раннього пробудження сонечка.

Рано мене розбудив сотник Новиків. Він приніс мені пошту і доклад про вчорашній випадок з Матюшенком і Гадюкою. Читаю: Коли ми стояли на варті вздовж залізниці, де робітники лагодили шини і закручували гайки, чуємо вибух гранати, а після кількох крісових стрілів, старший вислав розвідку, які як ті кози, побігли на гук стрілів. Розвідка підійшла аж до того місця, звідки чути було вибухи, і від робітників довідались, що яких п'ять невідомих людей підлізли до них кроків триста, а позаяк це була ніч, то вони не знали, що ми тут і ми їх не бачили, тільки чули, що жгось тут коло нас крутиться. Щоб себе підбадьорити, почали кидати у наш бік ручні гранати. Ми всі кинули роботу і лежимо тихенько. У цей час, коли наша розвідка слухала оповідання робітників, хтось вже цілком близько кинув гранату. Ефименко, Чижевський і Крутенко як гадюки сповзли з залізничного насипу і полізли шукати хто тими гранатами бавиться. Чують голоси: «Тікай, хтось нас хоче зловити!» Хлопці лише піднялись, як почувся стріл з рушниць; вони побігли і знайшли тяжко покаліченого у живіт Крутенка, а коло нього двох забитих. Вони почули голос: «Кинь ще одну гранату і ходім доганяти наших; вони

вже певно далеко і нам прийдеться їх доганяти». На це другий йому відповідає: «Дурний я був би, щоб їх доганяти. Я радий, що вирвався від них. Тепер зарию тут рушницю і гайда до дому. Не хочу більше воювати». Там між ними почалася бійка і за який час все втихло. Ми побігли у їх бік і знайшли одного покаліченого у живіт, який дуже стогнав і плакав, що скоро помре бо чув, що всі покалічені в живіт умирають. І додав: «От, служи їм вірно! Я лише сказав, що не хочу більше воювати, як він мене прострілив, сам побіг доганяти заставу, яка має наказ іти на Звереву». За пару хвилин він дав дуба і ми полізли шукати Гадюку. Прочитав ще кілька донесень і вийшов на стацію і ми поїхали до Дебальцева. Там уже були на варті наші гайдамаки і Богданівці. Вони оповіли: Як приїхали туди, то побачили недалеко потягу якогось солдата, що спав на варті мертвим сном, а у потягах без усякої охорони, спали всі вартові. Наші гайдамаки розбудили цього вартового, що спав, а він зі здивування на них дивиться і каже: «Чого хочете; не чипайте мене, бо дуже хочу спати!» Козачня сміється і питає його, якого він полку, а він взлостився і почав поганою мовою, бо цілком не умів говорити по російськи. Лається і все наших козаків називає «товарищ». Тоді Буць каже йому: «Не клич мене товарищем, бо з тобою свиней не пас і за це, по теперішнім часам погане слово, можу тобі зуби почислити!» Тоді тільки він прийшов до себе і зрозумів, що він прослав свою волю! Козаки дуже сміялись над цим вартовим. <...>

Не в кількості, а в якості

Після перемоги над ворожими передовими частинами йдемо весело вперед по дорозі до кордону території Всевеликого Війська Донського. Це було у квітні, 1918 року десь перед полуднем. Чудова весна бадьорить душу й тіло козацтва. Рветься з грудей весела пісня, проміні сонця бавляться на багнетах рушниць. Сонечко вже вступило в свої права господаря дня, з першими проміннями сонця ожив чарівний світ. Давно, давно це було, а от, як згадаєш, – здається, що це було вчора. Так перед моїми очима проходить цей образ: Віра, надія й певність в перемогу об'єднаних козаків.

Ось, вже й полудне. Стаємо на перепочинок, підїхали кухні, смачно пахне капуста. Спереду йде авангард на чолі з сотником Савельєвим. Він побачив, що ми стали і сам стримав свій відділ. Зійшов з дороги в розкішний гайок та дав наказ сотням ставати на обід. Зо всіх сторін понеслась з молодих грудей високо до неба й широко, далеко по землі – молитва. За кілька хвилин відчинилися накривки на котлах і пара, вирвавшись з неволі густою мрякою та чудовим привкусом заволоділа й заворожила всіх. Їдять хлопці капустяк, хлібом заїдають і вдоволено крехтять. З ними разом їсть і старшина з неменшим апетитом. І мені чуря приніс миску цього нектару. їм і ще хочу, такий смачний. Покликав куховара, похвалив за капустяк і наказав видати йому в нагороду карбованця на пиво. Через яку годину всі підїли й відпочивають по обох боках дороги. Сон швидко забрав всіх в свої обійми і все понеслося думками куди лиш хто хотів. Справжній відпочинок, хоч і на війні.

Десь коло третьої години пополудні козак кінної сотні гайдамаків пригнався до нас, наче кіт зіскочив з коня, підбіг до мене й передав від хорунжого донесення. Спросоння глипаю очима, протираю хусточкою окуляри й читаю: «Ми перехопили на стації Микитівка телеграму, що з Дебальцева йде велика група російської армії, яка воювала на Кавказі і тепер вертає до дому. Але їх переформували червоні в армію революції і вони йдуть битися з ворогами революції під керуванням Єгорова і Лазарева, силою приблизно сорок тисяч різної зброї. Зараз ведуть переговори з углекопами й стараються перетягнути їх на свій бік, а за це обіцяють грушки на вербі. Їх проводирі вибирають позицію на зустрічний бій. Поставили гармати щоб стріляти прямою наводкою, бо так легше вцілити, багато п'яних. Всі кричать, ніхто слухати не хоче. Ведемо дальше розвідку. Хорунжий Бабенко».

У мене в групі не більше вісімнадцять тисяч всіх, а їх з углекопами вчетверо більше. Збираю людей, оповідаю, яка ситуація й на жарт питаю їх, чи підемо бити ворога, чи з переляку до «лясу»? Всі козаки як один закричали: «Веди, батьку, до бою за волю, за Україну. Як треба, нам не страшно й життя своє віддати. Ми з піснею козацькою у бій підемо й ворога розіб'ємо». Я зрадів, похвалив козаків за те, що вони одної думки зі мною і даю наказ бути готовими до зустрічного бою. А самий, з адютантом і командантом гарматчиків ідемо вперед оглянути дорогу й вибрати позицію для далекого і близького гарматного вогню. Кіннотчикам, під орудою сотника Ляховича, наказав бути готовими, оглянути коней, добре нагодувати, підтягнути підпруги в сідлах і стремена, підв'язати все, що може брязчати.

Вже недалеко до ворожої позиції. В далекозір бачимо хмари вуглекопів, що їх зганяють червоні, всі кудись ідуть і вертаються назад.

Смеркає, треба чекати до рана. Намітив для кожної частини завдання здобути Микитівку, Горлівку, Ртутний завод. Наказ передаю адютантові. Діспозиція готова. Сонце зовсім сховалося. Темінь все більше й більше ховає від нас позицію ворога. В цей час інший гінець приїхав і привіз донесення, що ворог вже знайшов нас і жде на наш наступ. Щоб нас попередити, хоче з першими проміннями сонця вдарити на нас. Його відділи вже розведені на вихідні позиції, кіннота дістала якийсь, таємний наказ і готується до акції. Наші хлопці слідкують за кожним їх кроком. Чути, як сотник Одінець веде й ставить свої гармати на вибрані місця. Десь далеко і полки займають місця, щоб попередити ворога і не датися зловитись несподіванкою. Обози залишили в гайку і там кухарі все приготувляють на завтрашнє снідання.

Північ минула. Я по своєму звичаю, перед боєм сідаю на коня й обїзджаю свої війська. Даю останні накази, останні вказівки старшині, підбадьорюю козаків і так доїхав перед самим світанком до нашого правого крила, де стояли два куріні гайдамаків, а за ними в долині зібралась кіннота групи, під проводом сотника Євгена Ляховича. Мене цей сотник все притягав до себе своєю відвагою, рішучістю, ініціативою й призи́рством до смерті. Красунь був такий, що кращого не знайти, на заздрість парубкам, на потіху молодіцям і на перегони дівчатам. Тільки я підїхав до кінноти, як він наче з землі вискочив, відсалютував

і каже: «Батьку, ворог веде коні в поводу, силою не менше тисячі через корчі і вже не далі півтори тисячі кроків від нас; треба бути готовими!» Я повернув свого коня, виїхав на горбок і дійсно бачу, що пора, вже срібні полоски промінів сонця здіймаються над землею, от, от поцілують її на добрий ранок, а поміж тими полосками і землею видно голови ворожої кінноти. Чути як коні хрпають, бють ногами землю, дзвонять залізним приладдям. Видно, як їздці ладяться сідати на коні. Нема часу до розмов, повернув голову до своїх і даю наказ «по коням!». Чути, як козаки вмент сіли на коні: даю другий наказ: «шаблі до бою!» Знов наче машина шаблі вихопили з півхвів, високо підняли догори і з силою спустили здовж коня. Третій наказ: «в лаву, за мною на віковичного ворога!» Це був чарівний образ. Як хвилі на Чорному морі в часі бурі високо підносять догори свої хвилі білим гребенем вкриті й немає сили, яка спинила б ці хвилі, вони несуться вперед, все що на дорозі – нищать і забирають з собою, одно, що їх може стримати, це велика камінна гора або беріг і то вони не зупиняються, а міліонами діамантових крапель розсипаються і гаснуть, – так наша козацня, почувши наказ, вхопила повіддя лівою рукою, схилила голови до ший коней, міцно правою рукою охопила рукоять шабляк і як буревій понеслась за своїм командантом з криком: «За Україну, за її волю! За славу козацьку!» Ще хвилина і вже чути, як сталь гримить об сталь, видно, як падають бійці. Пригадали козаки як дома молотили жито й пшеницю, так тут молотили ворога. За яку півгодини бою ворог не витримав й розбігся в різні сторони піль, залишивши на місці багато забитих, покалічених. Бігають без їздців коні, санітари перев'язують ранених. В цей час наші гармати відкрили гураганний огонь по ворожих позиціях. З своїми страшними піснями полетіли гарматні стрільна й рвалися по всіх закутках поля бою. Наша кіннота, погромивши ворожу, оточила з всіх сторін ліве крило ворожої позиції і погнала охопленого панікою ворога. А в запіллі позривала залізницю й унеможливила ворогові втікати поїздами. Ми здобули велике число полонених, вагони, набиті краденим крамом, гармати, кулемети, рушниці і набої та цілий санітарний вагон медичних матеріялів, що їх нам так бракувало. Повна перемога на нашому боці, але б'ються ще за Ртутний завод. Висилаю туди Дорошенківців і за короткий час ворог вивисив білий прапор на ознаку, що піддається. За пару годин ми вже відпочиваємо в Микитівці, кухарі підвезли снідання. Полонених відправляємо в запілля. Вкопана глибока братська могила і в цю могилу зложили ми забитих, хай в спокою спочивають, а безсмертна слава вітає над їх могилою, вкритою свіжою зеленню і нашим смутком. Салют з гармат і рушниць, музика грає похоронний марш, хор співає вічну пам'ять... Терновий вінок, зелені галузки прикрасили могилу, а неслухняна сльоза оросила очі присутніх. Полковий священик сповіщає листами родини забитих, а скарбник висилає належну грошеву поміч. Ще хвилина і сигнал бойової сурми кличе військо до дальшої праці. Залишаємо на місці тих, які з славою виконали своє завдання. Якщо б ми мали свою вільну Державу, ці могили стали б для нас історичним документом, як ми боролись за нашу волю, за наше право, за Україну.

Колпаково

Потяг наш поволі підходить до станції Колпаково. На станції все перекинуто, немовби саранча перелетіла і все знищила, не видно ні одної душі.

Ми всі вийшли з потягу і я всім погратулював, що Господь допоміг нам виконати наше завдання і ми очистили землю своєї батьківщини від різної нечисті. Дорога була не довга, але дуже тяжка, серед неприємних умов, без амуніції, без грошей, без харчів. На всі мої телеграми ніхто з Києва не відповідав, не звертав уваги і міністр війни і його міністерство! Ще щастя, що я мав великі запаси одягу, чоботів, білизни в шостому армійському полку, який входив в склад моєї бригади, якою я керував, і тепер я брав, з тих складів все, що мені було потрібне. Зате амуніцію ми мали лише ту, яку відбирали від полонених, а харчі так само, або відбирали від ворога, або годувало нас село і містечка, через які ми переходили і то не з примусу, а від щирого серця. Розуміється, ми за все, що брали, платили або грішми, або обмінювали за цукор, якого ми мали досить в запасі.

Потіхою нашою в тім поході був, якби нашою путеводною зіркою, генерал Натієв, та потішаючі листи батька гайдамаків Симона Петлюри! Ну, як би там не було, а ми свою роботу зробили, за що велика подяка всім старшинам і козакам Запорізького Корпусу за ту гарну патріотичну роботу, яку вони зробили на славу Україні! Як тільки встановили телеграфічну лінію, я вислав телеграму до Військового Міністра, Голови Центральної Ради, Генерала Натієва і Симона Петлюри:

«24 квітня, 1918 року, в 3 годині 26 хвилин, війська славянської групи заняли станцію Колпаково, що на кордоні України і земель війська Дону, вигнали ворогів далеко за кордон. З того дня жовто-блакитний прапор на кордоні цих земель давав знати цілому світу, що український народ має свою державу вільною і незалежною. Слава українському народові, що скинув зі своєї матері кайдани, які вона носила триста років. Союзники наші в двох переходах за нам» – Отаман Сікевич. Отаман Натієв по прямому дроту вітав і дякував всій групі від свого імені і від військ кримської групи, і від тих, для кого вільна Україна є мрією, щастям і долею. Та телеграма підняла дух наших козаків і вони були щасливі в повному значенні цього слова.

Прийшла телеграма від Симона Петлюри: «Хай буде вам всім, мої любі запорожці, вічна слава! Ви зробили ту роботу, про яку мріяв наш нарід цілі віки» – Петлюра, голова земців.

Більше ніхто не відгукнувся. Зараз, як тільки я вислав ці телеграми, я пішов на наш кордон. Там були вже всі війська групи, що приїхали за мною, прийшов і наш панотець. Козаки принесли два високих стовпи, вималювали їх на жовто-блакитну фарбу, яку знайшли на станції, на кожному з двох боків намалювали тризуб, а під ним написали: У. Н. Р., а до стовпів прибили патики з нашим рідним державним прапором! Священик відслужив молебен, окропив святою водою прапори. Коли козаки піднесли до гори стовпи і закопали в землю, музика заграла наш гімн, гармати дали салют, а козаки крикнули могуче: Слава! Це було таке свято для нашого війська, що його зможе зрозуміти лише той, для кого Україна дорожче життя!

По скінченні паради ми виставили на кордоні варту й гармати. Дивимось, а вже як з землі виріс начальник станції і вивісив наш прапор, який його дружина пошила із своєї сукні.

Ми тут простояли два дні і пропустили німців за наш кордон. Відпочивши як слід і зібравши зі станції Зверєво, куди ми з розмаху докотились, всі наші війська і весь залізничний склад в числі 14 потягів, 23 паротяги, телефони і телеграф, ми дістали наказ від генерала Грекова дальше станції Колпаково не йти, бо то вже Донщина, а нам чужих земель непотрібно! Ми виступили на призначені місця: Дорошенківці – в Бахмут; Гайдамаки – в Славянськ і Микитівку; Богданівці – в Дебальцево; а панцерники – в Крематорівку. Мій штаб розташувався, у Микитівці. Цим ми закінчили наше перше завдання. Вечером я віддав візиту німецькому командантові, а він зараз-же ревізував мені і ми поділили свої військові обов'язки.

На другий день дістав я до виконання дві телеграми від отамана Натієва: *«Лозова-Барвінково, Нумер 6/13, команданту Славянської групи генералу Сікевичу: Слава вам і вашим славетним гайдамакам за велику хоробрість! Про ваші бої буде доложено військовому міністру. Слава тим, які проляли кров за свою рідну землю! – Генерал Натієв»*.

Друга телеграма у власні руки, довірено, отаману Сікевичу: *«Щиро дякую всій Словянській групі і вам за виконання завдання. Гадаю, що й дальший Ваш шлях буде теж такий великий і славетний. Слава про Ваші дії лунає по всій Україні. Слава гайдамакам, запоріжцям і богданівцям! Тепер на вас накладається нове завдання. Залишіть на станції Колпаково залозу силою дві сотні і батарею. Рештою групи займіть увесь вугляний район Славянськ – Бахмут – Чернухіно – Калишеєвоха! Не пропускайте провозу державного майна за кордон України. Все захоплене майно візьміть під свою охорону. В вугільнім районі встановіть порядок і розвиніть добування вугілля. Два мільйони пудів вугілля вишліть до Києва! – 22 квітня, 1918 року, генерал Натієв, начальник штабу Вержбіцький, значковий Шпилінський»*.

Робота закипіла. Треба було спасати вугілля, на яке почали поглядати німці. Навантажені вагони, не гаючи часу, ми відіслали до Києва, а там нехай, вже Центральна Рада дає собі раду.

25 квітня, через донос якогось мерзотника, німці зробили трус в Крематорівці під претекстом, що там большевики мають свій головний штаб. Не питаючи нікого арештували полковника Болотова і 16 козаків і всіх їх без суда розстріляли, а їх панцерники забрали до себе⁴. Я негайно, запротестував перед німцями, вони відповіли, що зробили це тому, що один чоловік в уніформі австрійського старшини, який знаменито говорив по німецьки, приніс багато документів, очевидно сфабрикованих самим, що панцерники в злуці з червоними, щоб знищити німців. Розуміється, це була провокація і я за згодою німців назначив слідство. Я був переконаний, що полковник Болотов був людиною чесною і великим па-

тріотом. В той час, як ішло слідство, в Україні почався знову нелад. Мій адютант передав мені купу телеграм:

«1/ 25 квітня, 1918 року. По всіх кутках Києва йдуть мітинги проти Центральної Ради. Душею мітингів – хлібороби. Між ними Коваленко агітує за гетьманом.. Приїхав до Києва генерал Келлер, князь Долгоруков і без числа російських офіцерів, з російськими відзнаками: погонами і кокардами, німці з ними приляжють. Січовики цілі дні їздять панцирником по Києві. Між ними головну роль грає січовик Чернина, найбільш енергійний хлопець. Роля їх пасивна» – Зіновьев.

«2/ 26 квітня. Кримська група по наказу німців і за згодою уряду залишила Крим; ми переїхали на станцію Александрівська» – Натієв.

«3/ 27 квітня. Німці обеззброїли і розігнали по хатах дивізію сіро-і синьожупаників» – Зіновьев.

«4/ в ніч з 24-25 квітня арештований жид банкір Добрий, який продав німцям велику цукроварню. Німці, як протест проти цього, оголосили військові польові суди й багато людей арештують» – Пашкевич.

«5/ у Києві по вулицях ходить з рушницями багато добровольців» – Зіновьев.

«6/ 28 квітня, 1918, в 3-30 пополудні німецьке військо оточило зі всіх боків Центральну Раду, зробило там трус, арештувало міністра Любінського і Гаєвського й іменем німецького уряду припинило діяльність всіх українських урядових інституцій. Є чутки, що хлібороби збираються поставити гетьмана за згодою німців. Кандидатів називають трьох, будьте на сторожі» – Ткаченко.
«7/ оголосить негайно по всіх містах, що українська влада затвердила державну конституцію» – Ткаченко.

«8/ оголосить негайно, що Центральна Рада змінила земельний закон, по якому всьому населенню залишається приватна земельна власність по 30 десятин на душу» – Ковалевський.

«9/ повістить військо і громадян в занятих вашими військами місцях, що професор Грушевський вибраний президентом Української Республіки» – Ткаченко.
«10/ Президент республіки запротестував перед німецьким урядом, що фельдмаршал Айхорн і його військо не дотримуються точок договору, порушують всі закони української республіки і наш уряд домагається його відкликання з України» – Павловський.

«11/ Дружина президента і сам президент ранені кінжалом в руку» – Ткаченко.

«12/ 30 квітня, 1918. Січові Стрільці оточені з всіх боків німецькими військами. їх без бою обеззброїли і розігнали полк. Полк Січових Стрільців розійшовся, частина, як ми чули, пішла до запоріжців» – Зіновьев.

«13/ 30 квітня, 1918. У Києві державний переворот. Німці разом з хліборобами поставили на чолі Української Держави генерала Скоропадського. Негайно приїжджайте в Александрівськ на військову раду» – Натієв.

Прочитав ці всі телеграми і аж голова пішла кругом. Тепер мені ясно, до чого може довести нерішучість, а особливо, коли не можемо опертися на військо. Пішло знову все догори ногами. Затерлось і слідство про полковника Болотова, бо це слідство було не на руку союзникам.

⁴ Це не відповідає дійсності. Пізніше Болотов та козаки були відпущені з-під арешту.



Генерал Олександр Натієв у формі Армії Української Держави з дружиною, літо 1918 року

Завіззав усіх старших командантів групи, наказав приготувати паротяги з двома класними вагонами і ми всі поїхали на засідання. На станції Лозова якийсь молодий старшина, призначений вже урядом Скоропадського начальником станції, почав виявляти свої права, що без перепустки з Києва він нас це перепустить. Здивувало мене його молоде нахабство, що він у моєму районі навіть мене не хоче слухати як головного команданта цієї округи. Наказав його арештувати домашнім арештом, призначив свого команданта аж до повороту мого потягу назад до Микитівки, і ми спокійно й свobodно поїхали по призначенню. За пару годин ми вже були на місці. Зараз оповістив генерала Натієва про свій приїзд, почали приводити себе у порядок. За кілька хвилин адютант Натієва Шпилінський попросив нас всіх до генерала. Потяг генерала стояв на запасовому шляху і ми скоро його знайшли. Там уже всі на нас чекали. Отаман Натієв привітав нас дуже сердечно і відразу приступив до вирішення різних питань, що стояли в зв'язку з цими подіями. Перше і саме головне, як поставитись нам до розігнання нашого дійсного уряду і вибору генерала Скоропадського гетьманом України? Мене запитали першого. Я заявив, що гетьмана в стародавні часи вибирало військо, а в цих виборах ніхто військової частини в Україні навіть не спитав; ми мусимо запротестувати! Полковник Петрів, положивши руку на шаблю, а другу на кінжал, каже, що коли гетьман ігнорує нашим запорізьським військом, ходім всі на Кубань! Полковник Болбочан каже: якби не німецька загроза, він ніколи не погодився б з цим переворотом. Полковник Козьма заявив: в цю завірюху, в якій є Україна, треба лагідно полагодити справу, а не підливати масла в вогонь. Дискусії тягнулись які три години і вкінці кінців генерал Натієв взяв слово і каже: тому, що Україна є в стані війни з москалями і що на нашій землі є військо наших союзників, які прихильні цьому перевороту і самі підтримували, хоч і нелегально, зате фактично, треба цей вибір Скоропадського признати правосильним і виконати його наказ привести військо до присяги, але з таким текстом: «Ми старшини й козаки словянської і кримської групи будемо вірні гетьману України Павлові Скоропадському доти, доки й він буде вірним сином України і буде всіма від нього залежними силами оборонять її незалежність і соборність від всяких зовнішніх і внутрішніх ворогів». Цей текст передано по прямому дроту генералові Рогозі.

За годину кличе генерал Рогоза до апарату генерала Натієва і питає, на якій підставі ви змінили текст присяги? А тому, каже, що старшини і козаки іншого тексту не приймають, бо хотять бути певними, що генерал Скоропадський буде, як і ми, вірним сином України і не піде з сусідами на ніякі компроміси.

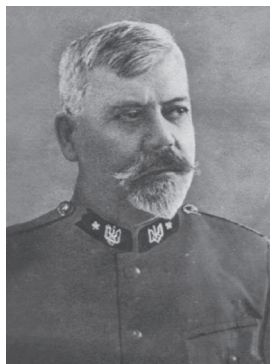
На другий день прийшла телеграма, що текст гетьман прийняв, і ми привели, після великих суперечок, козаків до присяги, які протестували, що він разом з німцями розігнав Центральну Раду.

Закінчивши свої наради, ми не дуже весело вечеряли чим Бог послав і гуторили до пізнього вечора. Тут кожний вже говорив так, як в дійсності він думав і що з цього може вийти. Рано виїхали ми до своїх частин і почали свою роботу під новою юрисдикцією.

Протест наш не обійшовся нам даром. Трохи з часом викликали генерала На-



Всеволод Петрів – у 1918 р. командир кінно-гайдамацького полку ім. К. Гордієнка



Олександр Козьма – заступник командира Окремої Запорізької дивізії



Ротмістр Олександр Єгоров – командувач авіації Новітніх запорожців

тієва до Києва, а на його місце прислали генерала Бочковського, забрали і генерала Петрова і причислили до генерального штабу, а ще пізніше і нас всіх забрали з донецького району і перекинули до Білгороду, щоб змінити вартові німецькі частини.

Коли ми від'їхали зі станції Александровська, я глянув на ті широкі степи, на яких колись гуляли наші старі запорожці. Це наше Гуляйполе! Скільки тут козацької і бусурменської крові пролито! Широке, широке, ковилем покрите на сотки верств. Синє небо над тою землею світить, жайворонки співають, ластівки, як малі діти, попід небо летять, то кулею над самою землею бавляться, одна другу переганяють. Дивлюсь і думи думами заповнюють мою голову. На цих землях зародилася наша незрівняна козацька могутня слава. Цією дорогою ті, що не могли знести кріпацтва-неволі, кайданів, безправ'я, втікали на Запоріжжя; на цих степах запорожці йшли воювати турка і татарву; цими полями видатний боєць України Іван Сірко зі своїми козаками на Крим їхали визволяти полонених; цими шляхами везли останнього кошового Запорізької Січі Кальнишевського на Соловки по наказу Катерини II. Не видно краю України, цієї великої, славетної, що колись була вільна, а потім поневолена, а тепер її дітьми та внуками знова з неволі визволяється. Забилося радісно серце, що знова Україна починає жити. Радійте діди наші, що вашими шляхами ідуть правнуки ваші й дітей своїх на ту саму дорогу пустили. Була при вас вільна Україна, є й при нас, буде й при внуках наших і ніяка сила не спинить нашого руху <...>.

Полкове свято гайдамаків

У 1918 році недалеко міста Білгороду, Харківської губернії, стояла моя група на відпочинку. Кожна військова частина має свого патрона і в честь його справляють рік-річно традиційні полкові свята. Всі наші новітні запоріжці святкували разом свято Покрови по традиціям старого минулого, а крім того кожен полк мав свого святого. Наші Гайдамаки вибрали собі на своє полкове свято день Петра і Павла, 29 червня по старому стилю! День цей вони вибрали ще й тому, що на Україні в цей день дозріває й готова до серпа і коси пшениця і жито, а на другий день по Петрі все, що тільки має силу, йде збирати з поля те, що Господь їм дав за їх працю.

Чудовий вид, як господарі з молитвою обтирають косу і серпи, як молодіці і дівчата в білих як сметана сорочках і кольорованих спідницях підтиканих до пояса, в туго завязаних очіпках і хусточках, на туго закручених косах, щоб волос не ліз на очі, як хлопці і чоловіки в білих сорочках, багато в білих полотняних штанах на одного гузика, тісно підперезані очкурами – готові в поле. Набирають у відра води, щоб там в холодочку закопати по самий край в землю і прикрити запасною, бо вода на жнивах добре п'ється.



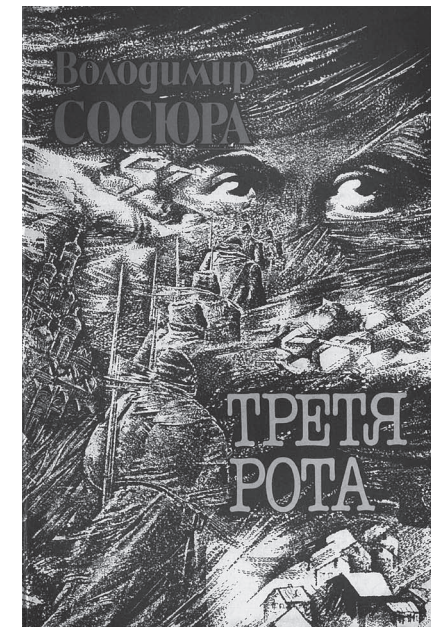
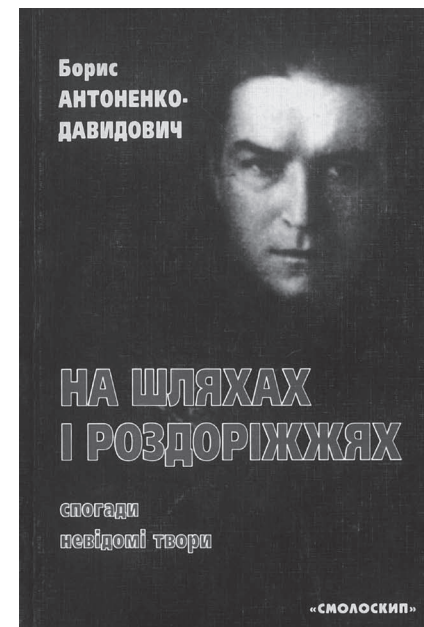
Міністр закордонних справ УНР барон Василько, Голова УНР Симон Петлюра та керівник української дипломатичної місії в Угорщині полковник В.Сікевич, Будапешт, 1923 рік

Рано по наказу зняли з варти всіх гайдамаків, яких змінили Богданівці. Тому увесь полк зібрався у селі Біленька, в осередку свого розташування. На майдані зробили престол, прибрали його квітками і пахучою травою. Військо стало навкруги, співаки коло самого престолу. Прийшов панотець, полковий капелан, і почалася Служба Божа. Народу зібралось зі всіх околиць і всі були здивовані, що Службу Божу відправляють надворі, а не в церкві, але прислухавшись до Служби Божої, проповіді і співу, прийшли до переконання, що так навіть краще, бо немає задуху, є чим дихати і були всі задоволені. Хор співав надзвичайно добре, а такі молитви як Отче наш, Достойно, Богородицю і Вірую, співали всі і козаки і селяни. Це всім дуже імпонувало. Місцевий священик, якого запросили до участі в цій Службі Божій, плакав від зворушення. По Службі Божій впорядки прибрали з поля все, що було потрібно, і військо приготувилось до паради! Генерал Натіїв, всі коменданти Запоріжської Дивізії і представники німецького війська, стали на підвищенні і чекали на марш частин. Музиканти вже стояли на приготованому для них місці! Почулась команда: по четам, чета за четою на четовий віддаль кроком руш! Музиканти заграли полковий марш і Гайдамаки пішли перед своїми комендантами. Йшли гарно, бадьоро, рівно як стріла, голови тримали високо, повернуті в бік отамана! Рушніці несли на лівому рамені рівно, ногами тупотіли як слід в одну ногу.

Про це є така байка: в одній військовій частині фельдфебель звернув увагу, що в сотні всі йшли в ногу тільки один жидок ішов не в ногу. На запит фельдфебеля, чому ти машеруєш не в ногу, він відповів: ні, пане фельдфебель, то вся сотня йшла не в ногу, тільки я один йшов в ногу. Бачите, і таке буває.

Гарматчики і кіннота пройшли знаменито, гості були дуже задоволені. Після паради всі пішли на обід. Запросили до себе на обід і селян, що прийшли на це свято з близька і далеко. Старшина мала своє прийняття у місцевій школі. Під час обіду дістали телеграму від гетьмана Скоропадського, від міністра Рогози, від отамана Петлюри – свого першого команданта, що сидів тоді в тюрмі, а телеграму переслала його дружина. Під час обіду було багато різних побажань. І ми бажали всім всякого добра, вислали телеграми до гетьмана, до Петлюри, Грушевського з подякою за привіт. Німці були в доброму настрою під вражінням доброї чарки і говорили нам компліменти. В четвертій годині знова всі зібрались на полі недалеко села, де була приготовлена площа для спортивних змагань і кінних перегонів. З початку кіннотники по наказу почали показувати свої вправи, опісля були перегони. Це була найцікавіша точка. Люде сміялись, кричали, гукали, а хлопці з боків старались своїми ногами перегоняти коней. Серед поля насипали високий курган, на ньому поставили лавки, накрили від сонця заслонами. Туди запросили всіх старшин, мою дружину, місцевого пароху і інших. Як тільки почалось свято кіннотники піднесли моїй дружині великий сніп квітів, різних запахів і красок.

В одному куточку хлопці перегонялись на ходулях і коли падали все реготалось, аж ревіло. В другому місці грали в мяч-городки. В третьому була боротьба на-вхрест і на очкурі. І так все поле було в забаві. Під час забави музиканти грали, а хори співали. В пятій вечером музиканти почали грати танці і все, що там було,



Подальша історія гайдамаків описана в багатьох історичних джерелах, а також книжках спогадів поета Володимира Сосюри та письменника Бориса Антоненко-Давидовича

пішло в танець, як хто вмів, як хто хотів. Танцювали аж доки сонце не сховалось за небосхил, а опісля ще довго гомоніли на припічках по своїх хатах і все казали, що це військо і до бою і до забави. Нікому ніякої прикраси не зробили, а деякі старі казали: от якби мені пару десятків з плеч скинути, слово честі зараз же пішов би до війська разом з ними, бо це наше правдиве військо.

В півночі все спало мертвим сном, тільки вартіві уважно стерегли від біди побратимів, бо хто знає – може і серед гостей була лиха людина! Мені не спалось і я з генералом Натієвим довго говорив про те, чому ми українці все позаду навіть таких маленьких держав як Латвія, Литва, Естонія та інші? Вони відразу стали самостійними і незалежними, а ми все когось просимо і чогось чекаємо! Дивно, чому генералу Юнаківу не дозволили організувати академію генерального штабу! Чому Центральна Рада не сформувала регулярної армії! Це ж все в руках ворога! Генерал Натіїв просто сказав: це тому, що ті, які стояли у кермі поняття не мали про державний устрій і блукали в соціалістичних утопіях! Порадитись з фахівцями, рахували для себе невідповідним! А є у нас на Україні люде чесні, фахівці, державники, а всі вони позаду! Я – грузин і тому лише болію душою за Україну, а допомогти їй не можу, щоб собі ворогів не робити!

Зміст

Українська весна на Донбасі, 1918 рік	3
Як була створена Окрема Запорізька дивізія (Я. Тинченко)	4
Позбавлення від більшовиків на Правобережній Україні (В.А.)	12
Операції на Лівобережній Україні (В.А.)	25
Полтавський напрям	25
Слав'янський напрям	30
Севастопільський напрям	31
Загальний огляд операцій на Лівобережній Україні	34
«Сторінки із записної книжки» (В. Сікевич)	41
Третій Гайдамацький полк	41
В дорозі до Полтави	49
Полтава	52
Розпорядження в Полтаві	56
По дорозі до Лозової станції	64
Лозова – Славянськ	70
Дорога від Славянська до Микитівки	73
Не в кількості, а в якості	82
Колпаково	85
Полкове свято гайдамаків	93

Українська весна

на Донбасі, 1918 рік

Українська весна на Донбасі, 1918 рік / Упор.
Тинченко Я.Ю. – К.: ЛАТ & К, 2018. – 98 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного військово-історичного музею
України 12 квітня 2018 року, протокол №2.

Над книгою працювали:

Ярослав Тинченко, кандидат історичних
наук, заступник директора Національно-
го військово-історичного музею України

Оксана Корнієнко, начальник наукового відді-
лу інформаційно-музейної діяльності Націо-
нального військово-історичного музею України

Ірина Мороз, учений секретар Національ-
ного військово-історичного музею України

Набір звіту Генерального штабу:
Наталя Федченко

Пошук та набір спогадів В. Сікевича:
Віктор Рог, головний редактор газети «Шлях
Перемоги»